PREMIUL NOBEL PENTRU LITERATURĂ

CZESŁAW MIŁOSZ

GÂNDIREA CAPTIVĂ

HUMANITAS

12
CĂRȚI
DESPRE
LUMEA
ÎN CARE
TRĂIM

Czesław Miłosz (30 iunie 1911, Szetejnie/Šeteniai, Lituania de azi – 14 august 2004, Cracovia) – poet, eseist, romancier și traducător polonez, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în anul 1980. Este considerat unul dintre cei mai mari poeți polonezi contemporani. Și-a terminat studiile de drept în 1934 (la un an după ce a debutat cu placheta *Poem despre timpul încremenit*), apoi și-a petrecut tinerețea pendulând între ținutul natal și Paris. După o bursă de un an la Paris, a revenit în țară, unde a lucrat la postul de radio polonez din Vilnius. A petrecut anii celui de-al Doilea Război Mondial la Varșovia, fiind legat de mișcarea de rezistență, după care a intrat în diplomație, reprezentând, vreme de șase ani, Republica Populară Polonă ca atașat cultural la Paris și Washington. În 1951, dezgustat de dictatura comunistă, a decis să rămână în Occident, primind azil politic în Franța, iar în 1960 a emigrat în Statele Unite, începându-și cariera de profesor de literatură polonă la Catedra de Limbi și Literaturi Slave de la University of California, Berkeley, și devenind în 1970 cetățean american. De-a lungul Războiului Rece și în perioada care a urmat, a ajuns foarte cunoscut nu doar prin activitatea sa literară prolifică, ci și ca unul dintre cei mai profunzi interpreți ai totalitarismului și ai impactului său asupra intelectualității. *Gândirea captivă*, publicată la Paris în 1953, este deopotrivă un act de conștiință, o mărturie și o analiză de mare acuratețe a înregimentării mentale a intelectualilor, a seducției ideologice și a experienței schizofrenice din societatea comunistă.

Scrieri principale: *Poemat o czasie zastygłym* (*Poem despre timpul încremenit*), 1933; *Trzy zimy* (*Trei ierni*), 1936; *Zniewolony umysł* (*Gândirea captivă* – trad. rom. Humanitas, 1999, 2008), 1953; *Zdobycie władzy* (*Cucerirea puterii*), 1953; *Dolina Issy* (*Valea Issei* – trad. rom. 2000), 1955; *Traktat poetycki* (*Tratat poetic*), 1957; *Rodzinna Europa* (*Europa natală* – trad. rom. 1999), 1958; *Król Popiel i inne wiersze* (*Regele Popiel și alte poezii*), 1962; *Widzenia nad zatok· San Francisco* (*Privind dinspre golful San Francisco* – trad. rom. 2007), 1969; *Gdzie słońce wschodzi i kędy zapada* (*Unde răsare soarele și unde asfințește*), 1974; *Ziemia Ulro* (*Ținutul Ulro* – trad. rom. 2002), 1977; *Ogród nauk* (*Grădina științelor*), 1979; *Kroniski* (*Cronici*), 1987; *Metafizyczna pauza* (*Pauza metafizică*), 1989; *Abecadło* (*Abecedar*), 1997; *Piesek przydrożny* (*Cățelul de lângă drum*), 1997; *To* (*Acel ceva*), 2000; *Druga przestrzeń* (*Celălalt spațiu*), 2002.

CZESŁAW MIŁOSZ

GÂNDIREA CAPTIVĂ

Traducere din polonă de
Constantin Geambașu

Postfață de
Włodzimierz Bolecki

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Mona Antohi
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxi
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

Czesław Miłosz
Zniewolony umysł
Copyright © 1951, 1953, Czesław Miłosz
Copyright renewed 1981, Czesław Miłosz
All right reserved.

© HUMANITAS, 2008, 2017, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Miłosz, Czesław
Gândirea captivă / Czesław Miłosz; trad. din polonă de Constantin Geambaşu; postf. de Włodzimierz Bolecki. – Bucureşti: Humanitas, 2017
ISBN 978-973-50-5895-1
I. Geambaşu, Constantin (trad.)
II. Bolecki, Włodzimierz (postf.)
94

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www. humanitas. ro

Comenzi online: www. libhumanitas. ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas. ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

CUPRINS

Din partea autorului (1996). 7
Din partea autorului 13

I Murti-Bing. 19
II Occidentul 42
III Ketman 72
IV Alfa sau moralistul 101
V Beta sau îndrăgostitul nefericit. 130
VI Gamma sau robul istoriei 155
VII Delta sau trubadurul. 195
VIII Dușmanul poporului – omul 211
IX Balticii 242

Postfață de Włodzimierz Bolecki. 271

DIN PARTEA AUTORULUI
(1996)

Cartea aceasta a fost scrisă în anul 1951 și la începutul anului 1952, deci în plină epocă stalinistă. După cum am putut să mă conving, fenomenul prezentat în cadrul ei nu prea era înțeles de cei care nu l-au trăit ei înșiși. De aceea, din momentul publicării cărții în anul 1953 de către Instytut Literacki (Institutul Literar) din Paris și până astăzi, în cercurile emigrației predomină opinia că în Polonia n-a existat nici un fel de captare a intelectului și că obediența față de guvernarea impusă Poloniei se explică destul de clar prin lașitate sau dorința de a face carieră. De aceeași părere sunt și cei care, rezistenți datorită concepțiilor lor de dreapta, s-au retras în „emigrația interioară" și de aceea nu aveau înțelegere față de presiunea ideologică.

Astăzi doar o neînsemnată minoritate dintre cititorii cărții aparține generației care a pornit în viață îndată după război. Amintindu-și intensitatea groazei de atunci, precum și entuziasmul ideologic din timpul tinereții lor, ei pot aprecia corectitudinea analizei mele. Din această cauză, deosebit de prețioasă pentru mine este mărturia profesorului Andrzej Walicki, pe atunci student. Cartea sa *Gândirea captivă după câțiva ani*, Editura Czytelnik, 1993, confirmă preocuparea față de marxism a unei considerabile părți a intelectualității și examinează confruntarea cu acesta pornind de la exemplul propriu. El explică totodată de ce pentru tinerele generații

gravitatea acceptării necesității istorice a comunismului trebuie să pară cumva exotică. Începând din anul 1956, Polonia se schimbă și cei care au fost educați în cadrul ei nu au trăit „adevărata" guvernare comunistă. Potrivit tezei lui Walicki, regimul totalitar s-a frânt la scurt timp după moartea lui Stalin, fiind înlocuit cu guverne tot mai puțin ideologice, polițienești și autoritare ale unui singur partid, înzestrate cu putere de către Moscova.

În *Gândirea captivă* mă ocup de un fenomen uriaș și cu adevărat greu de înțeles, de extinderea credinței mesianice și escatologice în utopie. Polonia a fost atrasă în acest proces din momentul pătrunderii pe teritoriul său a Armatei Roșii, dar, scriind despre colegii mei și despre mine, am atins în esență o sferă mult mai largă. De altfel, receptarea acestei cărți în Occident, prin intermediul traducerii ei în mai multe limbi, oferă, probabil, mai multe observații interesante decât receptarea de către critica polonă.

După câteva decenii de la scrierea ei cartea este încadrată în rândul puținelor opere care au drept obiect totalitarismul comunist ca joncțiune între teroare și doctrină. Rolul său de lucrare clasică se datorează în mare măsură remarcabilei traduceri în limba engleză efectuate de prietena mea Jane Zielonko. Dar nu numai. S-a constatat că mediile intelectuale din țările occidentale au înțeles mult mai bine conținutul ei decât recenzenții polonezi, pur și simplu fiindcă au fost înclinate să trateze marxismul într-un mod ceva mai serios.

E greu de crezut astăzi, dar cartea m-a expus unor atacuri, fiind considerată „criptocomunistă" Pe de altă parte, era combătută de comuniști și de adepții acestora ca fiind deosebit de primejdioasă, aproape ca *1984* a lui Orwell. Așadar am cules o tristă recoltă a independenței mele, cu toate că am avut parte și de bucurii, de pildă atunci când diferiți autori strălucițiafirmau că am exercitat o influență asupra modului lor de a gândi despre secolul XX. În paranteză fie

spus, ediția germană a apărut cu o prefață a respectatului filozof existențialist Karl Jaspers.

Destinul cărții a evoluat diferit, de la țară la țară. Participând la Festivalul de Poezie de la Rotterdam, în 1970, am aflat cu uimire de la un grup de poeți indonezieni că sunt eroul lor. I-am întrebat de ce, căci dictatura de dreapta îi oprima. Mi-au răspuns: „Nu-i nimic, în afară de asta, totul se potrivește." Traducerea sârbă a apărut la Belgrad târziu, în anii '80, și a devenit bestseller. Întrucât am fost martor ocular al îndepărtării de marxism a colegilor mei literați de acolo – pentru a aluneca numaidecât pe panta naționalismului –, m-a preocupat în mod deosebit războiul din Bosnia și nu mi-am ascuns atitudinea față de agresivitatea sârbă, considerând că răspunderea o poartă în primul rând oamenii de condei care au lansat lozinca „Serbiei Mari"

Trebuie să mai remarc o particularitate. În obținerea titlului de profesor la Facultatea de Limbi și Literaturi Slave din Berkeley, cartea nu m-a ajutat, ci mai degrabă mi-a dăunat, nu din cauza orientării sale, ci a obiectului însuși, care trece dincolo de cercetarea literară. Mai mult, pentru o perioadă lungă de timp a hotărât locul meu în America, legându-mi numele de politologie. Abia mai târziu, când au început să apară traducerile poeziilor mele, am dobândit poziția de poet, lucru confirmat de Premiul Internațional Neustadt de la Oklahoma, în 1978.

Cu siguranță că, dacă n-ar fi fost eseurile scrise în timpul războiului la Varșovia, n-aș fi reușit să ajung la un tratat de felul *Gândirii captive*, căci nu consideram proza ca pe un domeniu al meu. A fi autorul ei s-a dovedit a fi o aventură neobișnuită, întrucât poetul se îndepărtează de atelierul său pentru a deveni parte în disputa care-i dezbină pe contemporanii săi. Li s-a întâmplat poeților din timpul Reformei să scrie tratate împotriva Romei sau a protestanților. Din perspectiva de astăzi, Noua Credință aproape religioasă, cu prorocii săi

Marx, Engels, Lenin și Stalin, pare una din aberațiile de scurtă durată în care abundă istoria umanității. Totuși atunci, imediat după război, milioane de oameni din Europa și de pe alte continente o luau foarte în serios. De aici și analogia, incompletă totuși, cu scrierea în secolul al XVI-lea de tratate pentru Reformă sau împotriva Reformei. Uneori poeții de atunci aveau să fie reținuți doar ca polemiști, alteori disertațiile și polemicile lor erau recunoscute doar ca o parte mai puțin importantă a operei lor. Nu mie îmi revine rolul de a stabili ce anume va reprezenta *Gândirea captivă* în creația mea.

Pentru cititori va fi de folos să arăt cine anume a influențat în mod deosebit conținutul cărții. Răspunsul este simplu: Stanisław Ignacy Witkiewicz. El a fost scriitorul tinereții mele, nu atât prin piesele de teatru, cât prin romanele *Adio, toamnă* și *Nesațul*. Probabil datorită traumelor trăite în Rusia revoluționară el era convins că extinderea revoluției asupra întregii Europe este inevitabilă. Personajele sale poartă amprenta unei astfel de convingeri. Unele încearcă să se opună, dar sunt învinse de forța care posedă toate trăsăturile necesității istorice. Însușirile creației lui Witkiewicz, brutale în sinceritatea lor, atunci când prezintă portretul Poloniei și al Europei interbelice într-o oglindă strâmbă, ne-au atras pe mine și pe colegii mei de generație. Apoi mi-a fost dat să văd marșul Armatei Roșii spre vest, mai întâi ca urmare a pactului cu Germania și a împărțirii Poloniei, iar ulterior ca urmare a pierderii războiului. Am privit cu ochii lui și nu va fi exagerat dacă voi fi numit unul dintre artiștii sau semiartiștii săi neputincioși. Totul arăta exact ca în încheierea celor două romane ale lui Witkiewicz. Era un tăvălug care strivea totul în cale, făcându-i pe locuitorii țării strivite să capete o fire fatalistă. *Gândirea captivă* poate fi definită ca încercare a eliberării de fatalism.

Berkeley, februarie 1996

Dacă doi inși se ceartă și unul are exact 55% dreptate, atunci e foarte bine și n-are rost să ne mai ciondănim. Dar dacă are dreptate 60%? E minunat, e o mare fericire și n-are decât să-i mulțumească bunului Dumnezeu. Dar ce putem spune de 75%? Oamenii înțelepți spun că acest lucru stârnește serioase bănuieli. Ei, dar despre 100%? Cel care spune că are dreptate 100% este un impulsiv oribil, un tâlhar îngrozitor, cel mai mare derbedeu.

Un bătrân evreu din Galiția

Îmi vine greu să definesc în câteva cuvinte caracterul acestei cărți. Încerc să arăt cum funcționează gândirea omului în democrațiile populare. Întrucât obiectul observațiilor mele l-a constituit mediul scriitorilor și artiștilor, acesta este un fel de studiu al grupului care, la Varșovia sau Praga, la Budapesta sau la București, joacă un rol important.

Dificultatea constă în faptul că oamenii care scriu astăzi despre Europa Centrală și de Est sunt de obicei politicieni din opoziție care au reușit să ajungă peste graniță sau foști comuniști care își anunță public decepția. Nu aș vrea să fiu încadrat nici în prima, nici în a doua categorie, pentru că nu ar fi în acord cu adevărul. Am făcut parte din cea mai numeroasă, probabil, categorie a acelora care, în momentul când țările lor au devenit dependente de Moscova, au încercat să arate supunere, fiind folosiți de noua putere. Gradul de angajare politică al acestora depinde de la caz la caz. În ceea ce mă privește, nu am fost niciodată membru al partidului comunist, deși am lucrat în perioada 1946–1950 ca diplomat al guvernului din Varșovia.

Se naște întrebarea de ce, fiind departe de ortodoxie, am acceptat să fiu parte a mașinăriei administrative și propagandistice, deși puteam ușor, datorită ședерii în Occident, să rup legăturile cu sistemul ale cărui însușiri deveneau tot mai vizibile în patria mea. Sper că transformările care s-au

petrecut cu prietenii și colegii mei și pe care le analizez aici vor răspunde măcar în parte la această întrebare.

În toți acești ani am avut impresia unui om care se poate mișca destul de slobod, dar trage după sine pretutindeni un lung lanț ce-l încătușează într-un singur loc. Lanțul acesta era parțial de natură exterioară, dar – ceea ce e mai important – exista în mine însumi. De natură exterioară: să ne imaginăm un savant care își are laboratorul într-unul din orașele Europei de Est și care ține la acest laborator. Oare i-ar veni ușor să renunțe la el, nu ar plăti mai curând un preț mare numai să nu piardă ceea ce în viața sa are o importanță atât de semnificativă? Pentru mine acest laborator era limba maternă. Ca poet, doar în țara mea aveam publicul meu și doar acolo puteam să-mi public operele.

Lanțul era și în interior: e vorba de chestiuni ce nu se potrivesc unei abordări sumare. Există oameni care suportă destul de bine exilul. Alții îl resimt ca pe o mare nefericire și sunt gata să meargă cât mai departe cu compromisurile, numai să nu-și piardă patria. În plus, trebuie să luăm în seamă Jocul care-l atrage puternic pe om. Ca mulți oameni din Europa de Est, eram implicat în Jocul cedărilor și al dovezilor de loialitate, al vicleniilor și încurcatelor subterfugii în apărarea anumitor valori. Acest Joc – întrucât nu este lipsit de primejdii – creează solidaritate între aceia care îl practică. Așa s-a întâmplat și cu mine. Mă simțeam solidar cu prietenii mei din Varșovia și actul de a rupe cu ei mi se părea neloial. În sfârșit, mai existau și considerații de ordin ideologic.

Înainte de anul 1939, eram un tânăr poet ale cărui versuri își găseau aprecierea în unele cafenele literare din Varșovia: poezia mea, ca și poezia franceză pe care o prețuiam în mod deosebit, era mai puțin înțeleasă, fiind apropiată de suprarealism. Cu toate că preocupările mele erau cu precădere

literare, nu-mi erau străine problemele politicii. Nu mă entuziasma sistemul politic de atunci. A venit războiul și, odată cu el, ocupația nazistă. Am petrecut câțiva ani sub această ocupație și experiența trăită în acest interval de timp m-a schimbat foarte mult. Înainte de război, interesul meu față de problemele sociale se manifesta în intervenții ocazionale împotriva grupărilor extremiste de dreapta și a antisemitismului. Sub ocupație am căpătat o mai mare conștiință a importanței sociale a literaturii, iar atrocitățile naziste au influențat puternic conținutul operelor mele: concomitent poezia mea a devenit mai clară, așa cum se întâmplă de obicei când poetul dorește să comunice ceva important cititorilor săi.

În 1945, țările din Europa de Est au fost cucerite de Noua Credință sosită dinspre Răsărit. În cercurile intelectuale din Varșovia era pe atunci la modă să se compare comunismul cu creștinismul primar. *The Decline and Fall of the Roman Empire* al lui Gibbon merită într-adevăr să fie citit în timpurile noastre, oferindu-ne multe analogii. Fâșia Europei pe care – datorită victoriei Armatei Roșii – putea fi inoculată Noua Credință era în esență păgână. Pentru a pune în mișcare aparatele de stat, păgânii trebuiau să fie folosiți. S-a întâmplat să fiu considerat – prin însăși ostilitatea mea față de doctrinele totalitare de dreapta – un „bun păgân", adică unul care – așa cum ne putem aștepta – va fi convins treptat de justețea ortodoxiei.

Atitudinea mea față de noua religie laică, și în primul rând față de Metoda pe care ea se baza (Metoda Diamatului, adică a materialismului dialectic, însă nu în accepțiunea lui Marx și Engels, ci în aceea a lui Lenin și Stalin), era neîncrezătoare. Aceasta nu însemna că, la fel ca alții, nu-i simțeam puternica influență. Mă străduiam să mă conving că reușesc să-mi păstrez independența și să stabilesc anumite principii

pe care să nu le încalc. Pe măsură ce evolua situația în democrațiile populare, limitele între care mă puteam mișca erau din ce în ce mai restrânse, dar cu toate acestea nu doream să mă consider învins.

Pentru mulți oameni faptul că un cetățean dintr-una din țările de democrație populară caută azil în Occident este ceva evident. Pentru mulți alții ale căror simpatii sunt îndreptate spre Răsărit, cineva care are existența asigurată la Varșovia sau Praga și se decide să fugă trebuie să fie nebun. După rămânerea mea la Paris, unul dintre psihiatrii de partid francezi a lansat ideea că probabil nu sunt în toate mințile. Cred că evadarea de acest gen nu este nici dovadă de nebunie, nici un act al cărui sens este evident. Ea trebuie apreciată în funcție de particularitățile fiecărui caz individual.

În țara mea, destul de târziu – în anii 1949–1950 –, li se cerea scriitorilor și artiștilor să recunoască fără rezerve „realismul socialist". Acest lucru era echivalent cu a li se cere ortodoxie filozofică sută la sută. Am observat cu mirare că nu sunt capabil de așa ceva. În decursul mai multor ani am purtat un dialog interior cu această filozofie, precum și un dialog cu câțiva prieteni care au acceptat-o. Împotrivirea emoțională a determinat respingerea ei categorică. Dar tocmai fiindcă un timp mai îndelungat am cântărit argumentele pro și contra pot scrie această carte. Ea este atât o încercare de descriere, cât și un dialog cu aceia care se pronunță pentru stalinism, precum și un dialog cu mine însumi. Ea cuprinde în aceeași măsură observația și introspecția.

Poziția scriitorului în democrațiile populare este foarte bună. Scriitorul se poate dedica acolo exclusiv muncii literare, care îi aduce venituri cel puțin egale cu remunerația celor mai înalți demnitari. Totuși, prețul pe care trebuie să-l plătească pentru această viață lipsită de griji materiale este, după părerea mea, prea ridicat. Afirmând așa ceva mi-e teamă

că pot apărea într-o lumină măgulitoare, ca unul care ia decizii exclusiv din ură față de tiranie. În realitate cred că rațiunile acțiunii umane sunt complicate și că nu pot fi reduse la o singură rațiune. Eram înclinat să închid ochii în fața a numeroase fapte mizerabile numai să mi se permită să mă ocup în liniște de prozodia versurilor mele și să-l traduc pe Shakespeare. Tot ceea ce pot să afirm este că am plecat.

Acum mă străduiesc să fac utilă experiența mea. Aș dori să arăt că viața în țările din cadrul Imperiului de Răsărit ascunde în sine multe taine. De fiecare dată când mă gândesc la noul sistem social pe care mi-a fost dat să-l cunosc, am o senzație de uimire; poate că ceva din această uimire a ajuns și în paginile acestei cărți. „Cum poți fi persan?" – întreba Montesquieu, dorind să exprime starea de spirit a parizienilor care se îndoiau în legătură cu existența unei alte civilizații în afară de aceea pe care o cunoșteau. „Cum poți trăi și gândi în țările stalinismului?" – mulți întreabă astăzi. Într-un cuvânt, există prilejul de a cerceta cum se adaptează ființa umană la condiții neobișnuite.

Poate că e mai bine că nu am fost unul dintre credincioși. Plecarea mea nu mi-a lăsat ura care provine adesea din sentimentul renunțării și al spiritului sectar. Dacă mi-a fost hărăzit să rămân până la capăt păgân nu înseamnă că nu trebuie să încerc să înțeleg cât mai bine posibil Noua Credință pe care o urmează astăzi atâția oameni disperați, plini de amărăciune, care nu-și găsesc în altă parte nădejdea. Totuși „a înțelege" nu înseamnă aici „a ierta totul" Cuvintele mele sunt în același timp un protest. Îi refuz doctrinei dreptul de a justifica crimele săvârșite în numele ei. Omului contemporan care uită cât de mizer este în comparație cu ceea ce *poate* fi omul îi refuz dreptul de a măsura trecutul și viitorul cu propria măsură.

I

MURTI-BING

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea locuitorii din multe țări europene au căpătat, în general într-un mod neplăcut, conștiința că destinul lor putea fi direct influențat de cărțile filozofice, atât de încurcate și de dificile pentru muritorii de rând. Bucata de pâine pe care o mâncau, genul de preocupări, viața lor proprie și a familiei începuseră să depindă, așa cum aveau să constate, de rezolvarea într-un fel sau altul a disputelor legate de principii cărora până atunci nu le acordaseră prea mare atenție. În ochii lor, filozoful era un fel de visător ale cărui divagații nu aveau nici un fel de consecințe reale. Oamenii obișnuiți, chiar dacă destul de plictisiți, dădeau examene la filozofie, încercau să le uite cât mai repede, așa cum uiți ceea ce nu-ți servește la nimic. Marele efort de gândire depus de marxiști putea trece ușor în ochii lor drept încă o variantă a acestui joc steril. Doar puțini indivizi înțelegeau importanța acestei interferențe, cauzele ei și presupusele urmări.

În anul 1932, la Varșovia apăruse o carte bizară. Era un roman în două volume intitulat *Nesațul*. Autorul lui era St. I. Witkiewicz, filozof, pictor și scriitor. Această carte, probabil ca și romanul anterior *Adio, toamnă!*, nu putea să se bizuie pe un număr mare de cititori. Limbajul folosit de autor era dificil, plin de cuvinte noi, pe care Witkiewicz singur le crease; descrierile de scene erotice șocante se învecinau cu pagini

întregi de discuții despre Husserl, Carnap și alți teoreticieni contemporani ai cunoașterii. Mai mult, nu totdeauna se putea delimita seriozitatea de clovnerie, iar tema părea a fi o pură fantezie.

Acțiunea romanului se petrecea în Europa, mai concret în Polonia, într-un moment neprecizat din trecut, care putea fi amplasat la fel de bine în prezent, adică s-ar fi putut petrece în anii '30, 40, '50. Mediul prezentat era acela al muzicienilor, pictorilor, filozofilor, al aristocrației și al ofițerilor superiori. Întreaga carte nu era altceva decât un studiu al descompunerii: muzică aiurită bazată pe disonanțe, perversiuni erotice, consumul generalizat de droguri, rătăcirea gândurilor ce-și căutau zadarnic un sprijin, pervertirea falsă la catolicism, afecțiuni psihice complicate. Toate acestea se întâmplau în momentul când se spunea că civilizația occidentală este amenințată și în țara care fusese expusă primului atac din partea unei armate din Răsărit: armata aceasta era armata mongolo-chineză, care stăpânea teritoriul dintre Oceanul Pacific și Marea Baltică.

Eroii lui Witkiewicz sunt nefericiți, căci nu au nici o credință și nici sentimentul rostului activității lor. Această atmosferă de inerție și de sterilitate se așterne peste toată țara. Atunci apar în orașe o mulțime de negustori care vând pe ascuns tablete Murti-Bing. Murti-Bing era un filozof mongol care reușise să prepare un mijloc de transmitere a „concepției despre lume" pe cale organică. Această „concepție" a lui Murti-Bing, care de altfel constituia forța armatei mongolo-chineze, era cuprinsă în niște pilule sub formă condensată. Cel care lua pilule Murti-Bing se schimba complet, devenind senin și fericit. Problemele cu care se confruntase până atunci i se prezentau brusc drept iluzorii și nesemnificative. Pe oamenii care continuau să le acorde atenție îi privea cu un zâmbet de bunăvoință. În primul rând era vorba

de dificultățile insolubile ale ontologiei (de care era pasionat autorul însuși). Omul care înghițea pilule Murti-Bing înceta să mai fie sensibil la elementele metafizice; considera anumite manifestări, cum ar fi excesele sălbatice ale artei care trăia „nesațul formei", drept prostii ale trecutului; invazia armatei mongolo-chineze nu trecea în ochii lui drept o tragedie pentru civilizație; el trăia printre conaționali ca un individ sănătos înconjurat de niște nebuni. Tot mai mulți oameni urmau cura cu tablete Murti-Bing, iar liniștea lor dobândită pe această cale rămânea în contrast evident cu febrilitatea celor din jur.

Epilogul în câteva cuvinte: izbucnește războiul și se ajunge la confruntarea dintre armata occidentală și cea răsăriteană. În momentul decisiv însă, înainte de marea bătălie, comandantul armatei occidentale în care toți aveau încredere nețărmurită se prezintă la locuința principală a adversarului său și se predă, drept care este decapitat cu mari onoruri. Armata răsăriteană ocupă țara și începe noua viață a murti-bingismului. Frământați anterior de „nesațul" filozofic, eroii romanului pornesc în slujba noului regim, scriind marșuri și ode în loc de muzică disonantă, pictând tablouri utile din punct de vedere social în locul vechilor abstracțiuni. Dar pentru că nu se putuseră dezbăra complet de vechea lor personalitate, deveniseră remarcabile exemplare de schizofrenie.

Atât despre roman. Nu o dată autorul său și-a exprimat convingerea că religia, filozofia și arta își trăiesc ultimele zile, că totuși fără ele viața nu are nici o valoare (el era creatorul unui sistem ontologic care făcea trimitere la monadologia lui Leibniz). În ziua de 17 septembrie 1917, la vestea că Armata Roșie a trecut granița de răsărit a Poloniei, el s-a sinucis, luând o mare doză de veronal și tăindu-și venele.

Viziunea lui Witkiewicz se realizează astăzi în cele mai mici amănunte pe mari întinderi ale continentului european.

Probabil că lumina soarelui, mireasma pământului, micile bucurii ale vieții cotidiene, uitarea pe care o oferă munca pot diminua cumva încordarea unei drame rar întâlnite în istorie. Dar sub învelișul treburilor zilnice și al diverselor activități persistă conștiința opțiunii ireversibile. Omul trebuie fie să moară – fizic sau spiritual –, fie să renască într-un singur mod, dinainte stabilit, prin folosirea tabletelor Murti-Bing. Oamenii din Occident sunt înclinați adesea să privească destinul țărilor convertite doar în categoria constrângerii și a agresiunii. Nu e drept. Dincolo de teama firească, de dorința de apărare în fața mizeriei și a distrugerii fizice, acționează dorința armoniei interioare și a fericirii. Soarta oamenilor absolut consecvenți, nedialectici, de genul lui Witkiewicz, este un avertisment pentru mulți intelectuali. De altfel, în jurul lor pot fi văzute exemple înfricoșătoare: pe străzile orașelor mai rătăcesc încă umbrele celor neîmpăcați, ale celor care nu doresc să participe psihic la nimic, ale emigranților interiori, măcinați de ură, până nu mai rămâne nimic în ei în afară de ură, fiind ca niște nuci seci. Pentru a înțelege situația scriitorului din țările democrației populare se impune să vorbim despre rațiunile activității sale și ale echilibrului său menținut cu multă trudă. Orice s-ar spune, Noua Credință oferă mari posibilități de viață activă, dinamică. Iar murti-bingismul prezintă pentru intelectual o atracție incomparabil mai mare decât pentru țărani sau chiar pentru muncitori. Este ca o lumânare în jurul căreia se învârte ca un fluture de noapte pentru a se arunca până la urmă în flacără și a săvârși prin trosnetul aripilor frânte arderea întru gloria umanității. O asemenea dorință nu trebuie să fie neglijată. A curs sânge din belșug în Europa în timpul războaielor religioase, iar astăzi cine accede la Noua Credință plătește datoria acestei tradiții europene. Și e vorba de ceva mult mai grav decât simpla problemă a violenței.

Voi încerca să ajung la acele mari dorințe și să vorbesc despre ele ca și când s-ar putea cu adevărat analiza ceea ce este sânge cald și trup concret în om. Dacă aș dori să descriu rațiunile pentru care cineva devine revoluționar, n-aș reuși desigur să fiu nici suficient de elocvent, nici suficient de cumpătat. Recunosc că am prea mult respect pentru cei care luptă împotriva răului – indiferent dacă alegerea țelurilor și a metodelor este corectă sau eronată. Aici însă doresc să mă opresc la o ipostază deosebită: la intelectualii care se *adaptează*, ceea ce de altfel nu diminuează nicidecum râvna proaspăt dobândită și entuziasmul acestora.

Cred că există câteva concepte-cheie în maturizarea lor pentru acceptarea murti-bingismului.

Pustiul. Mediul prezentat de Witkiewicz se caracterizează prin faptul că în cadrul său nu mai există religie. În țările democrației populare, ca pretutindeni, religia a încetat de mult să mai fie filozofie a societății întregi, adică a tuturor claselor. Atâta timp cât cele mai bune minți erau preocupate de dezbaterile teologice, se putea vorbi despre ea ca despre un sistem de gândire al întregului organism social, iar problemele care-i preocupau pe cetățeni în cea mai mare măsură erau raportate la ea și analizate în limbajul ei. Dar asta ține de trecutul îndepărtat. În faze treptate s-a ajuns la absența unui sistem unitar de concepte care să-i unească pe țăranul ce ară cu plugul cu cai, pe studentul ce se ocupă de logistică și pe muncitorul din fabrica de automobile. De aici sentimentul sâcâitor de rupere, de abstracție, care frământă intelectualitatea și, în mod deosebit, pe aceia care sunt „creatori de cultură". În locul religiei a venit filozofia care a poposit însă în zone tot mai puțin accesibile nespecialiștilor. Discuțiile lui Witkiewicz despre Husserl nu-i interesează prea mult nici chiar pe cititorii cu instrucție medie; în schimb masele

largi sunt legate în continuare de Biserică în chip doar emoțional și tradițional, întrucât lipsesc pregnanța și reînnoirea intelectuală. Muzica, pictura sau poezia devin ceva absolut străin majorității covârșitoare a cetățenilor. Se dezvoltă teoria potrivit căreia arta trebuie să devină un substitut al religiei: „sentimentele metafizice" urmează să se exprime în „tensiunile formei pure", așadar forma dobândește o pondere absolută asupra scopului. Se ajunge ca arta triburilor primitive, prin excelență conținutistică, să fie interpretată ca remarcabilă deformare în sine, ruptă de fundamentul istoric, de modul de gândire și de simțire al civilizațiilor primordiale.

A fi în rândurile maselor: iată marea dorință a intelectualilor „alienați" O dorință atât de puternică, încât, încercând să o satisfacă, mulți dintre ei au străbătut calea de la idei excesiv totalitare, având drept model Germania hitleristă, până la Noua Credință. Ce-i drept, se poate afirma cu ușurință că programele totalitare ale dreptei erau un mijloc deosebit de precar. Satisfacțiile pe care le puteau oferi se limitau la *căldura* colectivă: mulțimea, guri deschise pentru a țipa, fețe congestionate, marșuri, mâini cu bastoane ridicate. Era mai rău când se apela la argumentarea rațională. Nici cultul rasei, nici ura față de persoanele de altă origine, nici înfrumusețarea exagerată a tradițiilor propriului popor nu erau în stare să înlăture sentimentul că un asemenea program este în întregul său o improvizație care urmărește folosul imediat, fiind suspendat în aer. Cu totul altceva este murti-bingismul. El oferă baze științifice și, dintr-o singură lovitură, aruncă la gunoi reminiscențele epocilor trecute: filozofia postkantiană, care avea tot mai puține legături cu viața oamenilor și de aceea era înconjurată de un dispreț unanim; arta creată pentru aceia care nu aveau religie și nu doreau să recunoască în propriii ochi că orice vânare de „absolut" prin combinația culorilor sau a sunetelor reprezintă o lipsă de curaj în ceea ce privește intuirea lucrurilor până

la capăt; mentalitatea magico-religioasă a țăranilor. În locul tuturor acestor lucruri nu mai există decât un singur sistem, un singur limbaj al conceptelor. Portarul și liftierul dintr-o casă editorială îi citesc pe aceiași clasici ai marxismului pe care îi citesc directorul editurii și scriitorii care-și aduc manuscrisele; din acest moment muncitorul și exegetul istoriei pot comunica. Desigur, diferența de nivel intelectual existentă între ei nu este mai mică decât aceea care-l despărțea în veacurile Evului Mediu pe doctorul în teologie de fierarul satului. Dar bazele sunt comune. Marea schismă a fost înlăturată. Sistemul materialismului dialectic i-a unit pe toți, iar filozofia (adică dialectica) a redobândit influență asupra vieții, fiind tratată la fel de serios ca și știința și priceperile de care depind pâinea și laptele pentru copii, propria prosperitate și siguranță. Intelectualul a devenit din nou *util*. Consacrându-și până atunci gândirii și scrisului clipele libere din afara activității de câștigare a existenței la bancă sau la poștă, a dobândit un loc pe pământ, a fost redat societății. Cei care până atunci îl considerau un tip bizar, nedăunător – proprietarii de fabrici care se deplasau în limuzine de lux, aristocrații care prețuiau din știință și artă doar valorile recunoscute de snobism, negustorii preocupați exclusiv de bani – au dispărut în neființă sau sunt bucuroși dacă li se permite să capete slujba de garderobieri și să întindă pardesiul fostului lor lucrător, despre care în vremurile dinainte de război se spunea că „ pare-se scrie câte ceva". Satisfacerea ambițiilor de acest fel nu trebuie simplificată: este doar un indiciu exterior al utilității sociale, un simbol al recunoașterii care consolidează la fiecare pas sentimentul *revenirii*.

Absurdul. Deși nu se pomenește niciodată de rațiunile metafizice care pot conduce la totala schimbare a concepțiilor politice, asemenea rațiuni, după câte se pare, acționează și ele pot fi observate la indivizii cei mai sensibili, cei mai inteligenți

și cei mai nevrotici. Să ne imaginăm o zi de primăvară într-un oraș dintr-o țară asemănătoare cu aceea descrisă în romanul lui Witkiewicz. Unul dintre personajele lui se duce la plimbare. Îl frământă ceea ce se poate numi *absorbția absurdului.* Care este rațiunea existenței tuturor reprezentanților speciei *homo*, a acestei vânzoleli fără rost, a zâmbetelor, a străduințiilor de a face rost de bani, a distracțiilor animalice și neroade? Cu puțină acuitate putem împărți ușor trecătorii în serii de tipuri, intuim apartenența lor de clasă, obiceiurile lor și ceea ce-i preocupă în momentul respectiv. Perspectiva timpului suferă o abreviere: vârsta copilăriei, maturitatea și bătrânețea trecătorilor se adună într-un punct, dispar într-o clipită, în locul trecătorului nu mai rămâne decât aerul. Existența examinată în plan fiziologic tocmai a acelui trecător, și nu a altuia, e lipsită de sens. Pătrunzând, în schimb, în mintea lor, se vor descoperi acolo aiureli nemaipomenite. Ei nu-și dau seama deloc că nimic nu e al lor, că totul aparține formației istorice care i-a născut: felul de muncă, vestimentația lor, mișcările, felul de a zâmbi, credințele și concepțiile. Sunt forța întruchipată a inerției tocmai din cauză că trăiesc iluzia că sunt ei înșiși, nefiind nimic în sine. De-ar fi suflete, cum ne învăța Biserica, sau monade ale lui Leibniz! Dar această credință a fost anulată. Ceea ce rămâne este o mare repulsie față de durata detaliului, față de mentalitatea în spiritul căreia orice fenomen există *separat*: să mănânci, să bei, să câștigi bani, să faci copii. Și mai departe? Cât trebuie să dureze asta? La ce bun să dureze? O astfel de întrebare este aproape sinonimă cu ceea ce se numește ura față de burghezie.

Să se nască un om nou care nu se supune, ci transformă lumea și gândirea la scara întregului glob, care creează el însuși formațiunea istorică și nu rămâne sclavul ei. Numai astfel absurditatea continuității sale fiziologice poate fi

răscumpărată. El trebuie obligat cu forța, prin suferință, ca să înțeleagă. De ce să nu sufere? Trebuie să sufere. De ce să nu servească drept îngrășământ atâta timp cât e rău și prost? Dacă intelectualul cunoaște chinul gândirii, acest chin nu trebuie să fie cruțat acelora care până acum au behăit, au băut, s-au îndopat, au spus anecdote neroade, văzând în toate astea frumusețea vieții.

Intelectualul își mijește ochii de desfătare privind cum burghezia – precum și latura burgheză din oameni – este chinuită. E o răsplată bogată pentru umilirea pe care a simțit-o când a trebuit să fie unul dintre ei și când se părea că nu există ieșire din acest cerc al nașterii și al morții. Sentimentul de rușine al inteligheției neobișnuite vreodată cu gândirea riguroasă, prinsă deodată în cursă, de exemplu mânată la mitingul aniversării revoluției, miting pe care îl detestă, îi oferă clipe de încântare. Țăranii care-și îngroapă monedele de aur agonisite și care ascultă posturile de radio străine în speranța că războiul îi va salva de la intrarea în colhozuri nu au în el un aliat. E sensibil și bun, e prietenul omului, dar nu al omului așa cum este el. Ci așa cum trebuie să fie. Totuși nu poate fi comparat cu inchizitorul medieval. Acesta din urmă, torturând trupul, credea că acționează întru ispășirea sufletului individual, în vreme ce intelectualul acționează întru izbăvirea speciei umane.

Necesitatea. Teama de a gândi pe cont propriu este însușirea lui caracteristică. Nu fiindcă, pur și simplu, s-ar teme să ajungă la concluzii primejdioase. E teama de sterilitate, de ceea ce Marx a numit mizeria filozofiei. Scriind aceste cuvinte nu sunt lipsit nicicum de o teamă similară. Omul (să acceptăm asta pentru o clipă) nu e decât unul dintre instrumentele unei orchestre pe care o dirijează zeița Istoriei. Abia atunci sunetul pe care-l scoate din instrumentul său semnifică

ceva. Altminteri, chiar și cele mai ascuțite reflecții rămân divertismentul unui ușuratic. Nu e doar problema cum să capete curaj și să acționeze împotriva altora. E o întrebare mult mai chinuitoare pe care și-o pune singur: poate raționa corect și scrie bine dacă nu merge într-o direcție care este reală, adică una care include vitalitatea fiindcă este în acord cu mișcarea realității sau cu legile Istoriei? Versurile lui Rilke pot fi foarte bune, iar dacă sunt bune înseamnă că în epoca în care au apărut a existat o rațiune a lor. Asemenea poezii consacrate contemplației nu pot apărea în democrațiile populare, nu fiindcă ar fi greu de publicat, ci fiindcă impulsul autorului lor pentru a le scrie va avea izvoarele tulburi: lipsesc condițiile obiective pentru apariția unor versuri similare. De aceea, în adâncul sufletului său, intelectualul despre care vorbim nu crede în scrisul pentru sertar. Supunându-se cenzurii și cerințelor mărunte ale comisiilor editoriale, înjură și e disperat. Concomitent însă se naște în el neîncrederea profundă în valoarea literaturii care nu dispune de „bun de tipar" Căci obținerea indiciului „bun de tipar" nu înseamnă că editorul apreciază valoarea artistică a cărții sau că se așteaptă la un succes de public al acesteia. „Bun de tipar" semnifică acordul cărții cu doctrina, adică faptul că autorul știe să se mențină în singurul flux rodnic, rodnic deoarece reflectă cu rigoare științifică transformările realității. Materialismul dialectic (în concepția lui Stalin) reflectă aceste transformări și în același timp le modelează: modelează condițiile sociale și politice în care omul încetează a mai ști să scrie și să gândească altfel decât trebuie; totodată este obligat să accepte acest „trebuie" deoarece în afara sa nu poate apărea nimic de valoare. Iată menghina dialecticii. Scriitorul cedează nu numai pentru a-și apăra pielea. Lui îi e teamă de ceva mai prețios, de valoarea operei sale care alunecând pe calea „filozofării" devine, într-o măsură mai mică

sau mai mare, o simplă grafomanie. Cine se află în cleștele dialecticii trebuie să accepte că gândirea filozofilor particulari nesusținută de citatele autorităților este o prostie. Dacă-i așa, atunci întreg efortul trebuie să fie îndreptat spre menținerea pe linie – și nu există aici nici o limită unde ne-am putea opri. Cine spune A trebuie să spună B. În schimb A se înghite destul de ușor. Aceasta este prima tabletă Murti-Bing, imperceptibilă, oferită în diferite mâncăruri ce alcătuiesc meniul intelectualului contemporan. Pentru a o observa e nevoie de un intelect extrem de exersat, mai mult: e nevoie de ordine interioară, și nu de pustiu. Nu sunt filozof și nu am ambiția de a examina acel A.

Presiunea mașinii de stat organizate nu este nimic în comparație cu presiunea argumentelor convingătoare. Am participat în Polonia la congresele reprezentanților din diferite domenii ale artei, unde pentru prima oară se discuta teoria realismului socialist. Atitudinea sălii față de vorbitorii care rosteau comunicările ce respectau normele era categoric ostilă. Toți considerau realismul socialist o teorie impusă în mod birocratic, ce conduce la rezultate deplorabile, așa cum arăta exemplul artei ruse. Încercările de a stârni discuții nu reușeau. Sala tăcea. Ca de obicei, se găsea unul curajos care-și permitea un atac plin de sarcasm reținut, în susținerea tăcută – dar vizibilă – a întregii săli. Răspunsul referenților îl făcea praf pe atacant printr-o argumentație și mai bine desfășurată, iar pentru a izbuti pe deplin conținea amenințări concrete cu privire la cariera și viitorul individului protestatar. Iată schema: a argumenta și a crea condițiile indispensabile cu forța. Iasca și amnarul. Ciocanul și nicovala. Scânteia dorită va apărea. Este o certitudine matematică.

Fizionomiile participanților la aceste congrese nu erau lesne de citit, căci exersarea în ceea ce privește mascarea sentimentelor atinsese un grad sporit de perfecțiune. Se putea

însă observa ușor schimbarea stărilor de spirit. Mânia, teama, admirația, uluirea, îngândurarea treceau în valuri. Aveam impresia că iau parte la un spectacol de hipnoză în grup. Pe culoare, mai târziu, oamenii puteau râde și face glume. Dar harponul fusese aruncat și își atinsese ținta. Oriunde s-ar îndrepta, ei vor duce cu sine tăișul acestuia. Cred oare că dialectica folosită de autorii referatelor era de neînlăturat? Da, era imposibil de înlăturat câtă vreme nu se purta o discuție absolut de fond despre metodă. Pentru o asemenea discuție nimeni dintre cei prezenți nu era pregătit. Ar fi fost, probabil, ca o discuție despre Hegel, al cărui public nu e alcătuit din pictori și scriitori. De altfel, chiar dacă cineva ar fi dorit să intervină în acest sens, nu i s-ar fi dat voie să ia cuvântul. Discuțiile pe teme asemănătoare sunt abordate – cu teamă – numai în cercurile superioare ale celor înțelepți.

Aceste congrese artistice dezvăluie disproporțiile dintre înarmarea teoreticianului și a acelora pe care el trebuie să-i formeze în mod adecvat. Este confruntarea dintre un tanc și un infanterist. Nu fiindcă toți teoreticienii ar fi foarte inteligenți și instruiți. Totuși afirmațiile susținute de ei sunt îmbogățite de gândirea cumulată a maeștrilor și comentatorilor. Fiecare propoziție are coerență și finalitate, ceea ce nu reprezintă meritul teoreticianului respectiv, ci al operelor din care a învățat. Auditorii săi sunt complet neputincioși în fața acestei mașini. Ce-i drept, ei ar putea să prezinte argumente luate din viață, dar și acest lucru este la fel de neindicat ca și lansarea în problemele esențiale rezervate Celor de Sus. Confruntarea teoreticianului cu publicul are loc la nenumărate ședințe ale sindicatelor, organizațiilor de tineret, în cluburi, fabrici, birouri, cămine culturale, pe tot teritoriul convertit al Europei. Nu încape îndoială, teoreticianul iese victorios din aceste confruntări.

De aceea nu trebuie să ne mirăm că scriitorul sau pictorul are îndoieli în ceea ce privește sensul împotrivirii. Dacă ar avea certitudinea că, în pofida liniei recomandate oficial, opera pe care o realizează are valoare trainică, cu siguranță s-ar decide și nu și-ar mai face griji în privința tiparului și nici n-ar mai participa la vernisaje, lucrându-și opera în pauzele dintre ocupațiile banale care-i aduc bani. Crede însă – în majoritatea cazurilor – că o asemenea operă ar fi slabă artistic și nu greșește prea mult. După cum am spus, i-au lipsit condițiile obiective. Condițiile obiective necesare realizării unei opere de artă reprezintă un fenomen foarte complicat: este vorba de un anumit cerc de receptori, de posibilitatea contactului cu ei, de ambianța potrivită și – ceea ce e foarte important – de eliberarea de sub controlul interior, involuntar. „Nu pot să scriu cum aș dori – mi-a mărturisit un tânăr poet –, în fluxul meu propriu se revarsă atâția afluenți că abia reușesc să-l stăvilesc pe unul că îl și simt pe al doilea, pe al treilea și pe al patrulea. Mă aflu la mijlocul frazei și deja supun această frază criticii marxiste și-mi imaginez ce o să spună teoreticianul X sau Y și închei fraza altfel decât urma să o închei."

Tocmai această imposibilitate interioară – cu toate că ar putea părea paradoxal – îl convinge pe intelectual că dreptatea se află de partea celei mai bune – fiind singura – Metode. Căci o confirmă experiența. Dialectică: să prevezi că arde casa după care torni benzină în jurul sobei. Casa va arde, previziunile mele s-au împlinit. Dialectică: să prevezi că arta, creația artistică incongruentă cu realismul socialist va fi fără valoare, după care să-l plasezi pe artist în condiții în care o asemenea creație *este* fără valoare. Previziunile sunt îndeplinite.

Un exemplu din poezie: în afara poeziei cu sens politic este permisă poezia lirică, dar cu următoarele condiții: 1) să fie senină; 2) să nu conțină nici un fel de elemente ideatice

care să treacă dincolo de principiile unanim acceptate (în practică asta înseamnă descrieri de natură și sentimente față de cele mai apropiate persoane); 3) să fie înțeleasă. Întrucât poetul care nu are voie să *gândească* în versuri va manifesta automat înclinația spre cizelarea formei, el va fi acuzat de formalism.

Nu numai literatura și arta din țările de democrație populară îi oferă intelectualului argumente că *altfel nu se poate*. Știrile pe care le primește din Occident îi întăresc această convingere. Lumea occidentală este lumea din romanele lui Witkiewicz. Cantitatea de aberații erotice și filozofice este ametitoare. Epigonii îi imită pe epigoni, trecutul imită trecutul. Această lume continuă ca și când nu ar fi fost al Doilea Război Mondial. Toate acestea sunt bine cunoscute clanurilor intelectuale din Europa de Est, dar cunoscute ca o etapă parcursă care nu mai merită luată în seamă. Dacă noile sarcini și probleme sunt împovărătoare și apte să-i aducă pe mulți la o totală depresie, ele sunt în orice caz sarcini și probleme mai apropiate de contemporaneitate, iar disciplina gândirii și obligația simplității reprezintă fără îndoială ceva prețios. Munca savanților și artiștilor cu adevărat remarcabili din Occident scapă atenției, în schimb dintre numele mai noi se cunosc doar cele ale „democraților" (eufemism delicat care semnifică faptul că nu e vorba de un păgân). Recompensa pentru toate durerile o constituie deci certitudinea că aparținem unei lumi noi, care învinge, deși nu e o lume nici comodă, nici atât de veselă cum ar rezulta din propria propagandă.

Succesul. Taina demersurilor politice hotărâte la vârf, în îndepărtatul Centru; atmosfera liturgică, a vocilor scăzute, când se vorbește despre personalitățile cu adevărat remarcabile; spațiul nemăsurat din Eurasia, unde popoare întregi

pot dispărea fără urmă; armate cu efective de milioane de soldați; eficiența terorii; rigoarea disputelor (cei ce guvernează într-adevăr sunt filozofi, desigur nu în sensul filozofiei tradiționale, ci al dialecticii); certitudinea stăpânirii întregului glob pământesc; mari mulțimi de adepți pe toate continentele; ingeniozitatea minciunilor construite totdeauna din sâmburele adevărului; disprețul față de adversarii neinstruiți filozofic și față de incapacitatea burgheză de a gândi, determinată, așadar, de origine (clasele condamnate la pieire de legile istoriei dispar, căci sunt afectate de paralizarea intelectului); deplasarea permanentă și sistematică spre Apus a granițelor Imperiului; cheltuieli neîntâlnite nicăieri în altă parte destinate cercetării științifice; activitatea pregătitoare în vederea guvernării tuturor oamenilor din lume. Asta-i puțin? E suficient pentru a-l fascina pe intelectual. Astfel i se consolidează fatalismul istoric. „Eu pariez pe acest cal – recunoaște cinic într-un moment de sinceritate. E un cal bun. Poți ajunge departe cu el."

Când sosește clipa de a lua porția de Murti-Bing *în întregime*, delincventul o suportă în chip dureros, este ruinat nervos și uneori se simte bolnav. Știe că se va despărți de sine cel de altădată și că își va anula vechile adeziuni și deprinderi. Dacă e scriitor, nu știe să țină stiloul în mână. Întreaga lume i se pare sumbră, fără licărul speranței. Scriind până acum, a plătit un tribut minim: în articolele sau romanele sale prezenta răul relațiilor capitaliste. Critica vieții în regimul capitalist nu este însă dificilă și ea se poate face în mod cinstit, iar figurile de șarlatani, feudali, artiști fățarnici, conducători de încăierări naționaliste, pe care le cunoaște din perioada de dinainte de război și a războiului, reprezintă un material demn de a fi persiflat. Acum însă el trebuie să înceapă *să aprobe* (în terminologia oficială aceasta se numește trecerea

de la etapa realismului critic la etapa realismului socialist, trecere care a avut loc în țările democrației populare în jurul anului 1950). Operația pe care el o are de suportat, unii colegi de-ai săi au făcut-o deja. Aceștia îl privesc și dau din cap cu compătimire. Ei înșiși au trecut prin ea, unii mai acut, alții mai puțin, cunosc bine procesul și cunosc rezultatul. „Eu am trecut deja pragul – spun cu seninătate. Dar Z se chinuiește. Stă acasă toată ziua cu fața în palme."

Cel mai greu de depășit este sentimentul *vinovăției*. Independent de convingeri, orice om din țările despre care vorbim există într-o ordine a unei civilizații evoluate de-a lungul veacurilor. Părinții săi au fost atașați de religie sau cel puțin se manifestau față de ea cu respect. În școală se acorda multă atenție educației religioase, în orice caz i-au rămas încărcătura emoțională și aprecierea unor fapte ca nedreptățirea aproapelui, minciuna, crima, îndemnul la ură ca fapte urâte, chiar dacă ar putea servi unor scopuri nobile. Mai mult, a învățat istoria poporului său, a citit cu plăcere poeți și gânditori din perioada veche, e mândru de această moștenire, iar luptele de secole în apărarea hotarelor patriei lui sau – în momentele sumbre ale ocupației străine – în numele independenței nu l-au lăsat indiferent. Loialitatea față de trecutul plin de victime și de eforturile conaționalilor săi pentru menținerea statului independent i se înfățișa, conștient sau subconștient, drept un lucru pozitiv. În plus, de copil a fost învățat – și acest lucru l-a pătruns adânc – că țara sa aparține civilizației care se trage de la Roma și că ea constituie o parte a Europei, că această legătură trebuie cultivată și prețuită.

Acum, știind că trece printr-o poartă care nu are cale de întoarcere, simte că face *ceva rău*. Își zice că aceasta este o tară ereditară, a propriului său trecut și a trecutului propriei țări. Numai smulgând din rădăcini ceea ce a parcurs ireversibil va deveni liber. Și totuși lupta continuă, talerele stau

în cumpănă. O luptă crâncenă pe care n-au cunoscut-o epocile liberale. Lupta dintre înger și demon, da, știe acest lucru. Dar cine este îngerul și cine demonul? Iată o figură luminoasă cunoscută din copilărie – acesta să fie îngerul? Nu, această figură se acoperă de zbârcituri hidoase: e vechea ordine, sunt tembelii în șepci corporatiste, trăsurile Măriilor Sale, cretinismul bătrânicios al politicienilor, ofilirea Europei Occidentale, amurgul, decadența, misticismul instituțiilor care s-au perimat. Iată cealaltă față – viguroasă și concentrată, fața zilei de mâine, care îl provoacă. O față angelică? Se îndoiește.

Se vorbește tare despre patriotism, despre raportarea la cele mai bune tradiții progresiste ale poporului, despre pietatea față de trecut. Nimeni însă nu e atât de naiv ca să ia în serios această fațadă. Reconstrucția unui număr de monumente istorice sau editarea operelor scriitorilor vechi nu schimbă suficient faptele semnificative și importante; țara a devenit o provincie a Imperiului și e guvernată prin edicte de la Centru, păstrându-și autonomia care se va diminua din ce în ce mai mult. S-ar putea ca perioada independenței popoarelor să se fi încheiat și ideile de acest gen să-și găsească locul la muzeu. Și totuși e neplăcut să-ți iei adio de la visurile legate de federația popoarelor egale, de statele unite ale Europei, în care limbi și culturi diferite ar avea aceleași drepturi. Nu e plăcut să te supui hegemoniei unui singur popor primitiv încă, să recunoști superioritatea absolută a obiceiurilor și instituțiilor sale, a științei și tehnicii, artei și literaturii. Oare e nevoie de un sacrificiu atât de mare în numele umanității unite? Popoarele Europei Occidentale – se gândește scriitorul – vor trece prin această fază mai târziu și în forme mult mai atenuate. Vor reuși, probabil, să-și păstreze mai bine cultura și limbile. În acest timp însă, întreaga Europă de Est va folosi cu plăcere o limbă universală, adică rusa, iar

principiul „cultură națională în formă, socialistă în conținut" va desemna în cel mai bun caz unitatea de monolit a culturii dirijate de la Centru, păstrându-se în diferite țări ornamentele locale în ipostaza folclorului. Până ce fiul din stepele kârgâze își va paște caii pe malurile Loarei, iar sicilianul va planta bumbac în văile turkmene și astfel va fi realizată o Cité Universelle. Scriitorul se uită în ziarele în care propagandiștii cheamă la lupta pentru eliberarea popoarelor coloniale de sub exploatarea puterilor imperialiste și zâmbește. Câtă abilitate a dialecticii! Câtă pricepere în defalcarea etapelor!

Amare sunt toate acestea. Și prorocii Primăverii Popoarelor. Și Karl Marx. Și aceste viziuni ale omenirii înfrățite. Deci nu se poate rezolva nimic fără hegemonie și fără mâna de fier a Suveranului. Dar Suveranul? Un poet național polonez descriindu-și călătoria în Răsărit, unde pornise în anul 1824 ca deținut politic al țarului, compara sufletul poporului rus cu o larvă și se întreba neliniștit ce insectă va zbura din această larvă când se va arăta soarele libertății: „Un fluture luminos se va înălța peste țarină, sau se va nimeri un fluture din neamul murdar al nopții?" Până acum fluturele luminos nu este prefigurat de nimic.

Scriitorul se gândește cu mânie la comuniștii din Occident. Ce caraghioși! Li se pot ierta declamările dacă sunt necesare propagandei. Dar ei cred în mare parte în ceea ce susțin despre blagoslovitul Centru, iar asta este de neiertat. Într-adevăr, nimic nu se poate compara cu disprețul pe care îl simte față de acești cabotini sentimentali.

În pofida împotrivirii, a clipelor de deznădejde, până la urmă clipa sosește. Se poate întâmpla noaptea, la micul dejun, pe stradă. Ceva parcă asemănător unui sunet metalic al unei tonalități schimbate. *Dar nu există altă cale.* E limpede. Cât e globul pământesc de lung și de lat, nu există altă izbăvire. Licărul durează o secundă, dar din acest moment

începe ameliorarea. Pentru prima dată după o perioadă mai îndelungată pacientul mănâncă cu poftă, mișcările lui capătă vigoare, îi revine roșeața în obraji. Se așază și scrie un articol „pozitiv", mirându-se cât de ușor i-a fost. În definitiv nu avea motiv să facă mult zgomot pentru nimic. E simplu. A trecut „pragul"

O asemenea operație nu rămâne însă fără urmări. Lasă după ea un soi de apatie, vizibilă adesea în lumina stinsă din priviri și în grimasa buzelor. E tristețea liniștită a cuiva care a gustat din fructele pomului binelui și al răului, a cuiva care știe că minte și îi compătimește pe oamenii lipsiți de conștiința deplină. El are în urma sa ceea ce pe atâția alții abia îi așteaptă.

În anul 1945 a venit în Polonia un remarcabil ziarist sovietic. Era un domn mai în vârstă cu înfățișare de avocat burghez. Un individ de o mare abilitate și totală lipsă de scrupule, dovadă în acest sens fiind încăpățânarea cu care se menținea în înalta sa funcție, ajungând la o vârstă onorabilă în pofida nenumăratelor epurări. Acest ziarist, după ce a mers în mai multe orașe poloneze de provincie, la întoarcere a povestit râzând într-un cerc de scriitori o întâmplare din Silezia. Cineva lansase acolo zvonul că a sosit o delegație a aliaților din Vest. Asupra ziaristului (burtica lui și înfățișarea cuminte de autohton îndemnau la manifestări de încredere exuberantă) s-a năpustit cineva de pe stradă, l-a îmbrățișat, strigând bucuros: „Domnule! Au sosit englezii!" „La fel ca în Ucraina în anul 1919", își încheie ziaristul povestea. Era amuzat de repetarea acestor speranțe sterile. De asemenea era flatat că reprezintă o țară guvernată după prevederi infailibile: treptat, popor după popor îmbogățeau colecția, așa cum urma și trebuia să fie. Nu sunt sigur dacă în zâmbetul său nu era ceva și din mila condescendentă pe care gospodina o simte față de șoarecele prins în cursă.

După „punctul de răscruce", scriitorul se așteaptă ca într-o bună zi să fie trimis tocmai în calitate de corespondent într-una din țările occidentale proaspăt cucerite. Ideea nu-i displace. A-i vedea pe oamenii care nu știu nimic și care abia trebuie să învețe totul îți oferă, desigur, un anumit prilej de desfătare. Gospodina știe că locul în care a fost prins șobolanul nu este deosebit de plăcut. Deocamdată cetățenii din țările cucerite nu vor fi înțeles mare lucru din noua situație. Sunetele orchestrelor, fâlfâitul drapelelor naționale, primele prefigurări ale reformelor de mult așteptate stârnesc o stare de surescitare. Doar el, martorul, va întrezări ca o zeitate viitorul, care va fi dur, căci trebuie să fie astfel, așa sunt legile Istoriei.

În epilogul romanului lui Witkiewicz eroii care au pornit în slujba murti-bingismului devin schizofrenici. Și aici realitatea este în acord cu fantezia lui. Poate fi capabil de „momentul de răscruce" și funcționa perfect, poate scrie sau picta cum trebuie, dar în adâncul său continuă să existe vechile etaloane morale și etice, și astfel se naște dedublarea. Această scindare este cauza multor dificultăți în viața cotidiană. Datorită ei depistarea gândurilor improprii și a deviațiilor este înlesnită, deoarece murti-bingistul își simte cu acuitate adversarul. În el există concomitent *noua fază* și *vechea fază*, ceea ce laolaltă fac din el un psiholog experimentat și un păzitor al gândurilor fraților săi cu o abilitate mai mare decât iscusința vechilor detectivi cinstiți din criminalistică.

Ne putem aștepta ca tânăra generație, educată de la început în noul sistem, să se elibereze de dedublare. Totuși lucrul acesta nu se poate înfăptui repede. Ar trebui să se rezolve definitiv problema Bisericii, ceea ce, cum se știe, nu este o misiune ușoară, necesitând multă răbdare și tact. Chiar și prin eliminarea totală a acestui reazem serios al reflexelor irațională, rămân literaturile naționale, care, dacă examinăm

lucrurile la rece, exercită o influență dăunătoare. De exemplu, operele celor mai buni poeți polonezi sunt marcate de aversiunea față de Rusia, iar doza de filozofie catolică existentă în cadrul lor este neliniștitoare. Pe unii dintre acești poeți statul trebuie să-i editeze și să-i difuzeze în școli, deoarece sunt clasici, sunt considerați creatori ai limbii literare și mesageri ai revoluției. A-i trece la index ar însemna să gândești nedialectic și să cazi în păcatul stângismului. Dilema e dificilă, mult mai dificilă decât la Centru, unde identificarea culturii naționale cu interesul umanității a făcut progrese mari (și unde există încă probleme, deoarece tinerii, în pofida convingerilor raționale, caută cărțile lui Dostoievski). Așadar, tipul schizofrenicului nu va dispărea probabil în viitorul apropiat.

Cineva ar putea spune că Murti-Bing este un medicament în contradicție cu natura umană. N-ar fi un argument prea puternic. Numeroasele sacrificii umane pe care aztecii le aduceau drept ofrandă zeilor sau mutilarea propriului corp de către ermiți în primele veacuri ale creștinismului nu ni se par demne de laudă și totuși au fost practicate vreme îndelungată și cu succes. Forța motrice a societăților moderne a devenit un cult care, ca nebunie, nu pălește cu nimic în fața celor mai brutale imperative ale magiei primare: cultul aurului. Privit din această perspectivă, Murti-Bing nu trece dincolo de exigențele naturii umane.

Alta e chestiunea dacă, în urma operației Murti-Bing pe care o suferă, omul capătă armonia și seninătatea interioară. El capătă armonia într-o măsură relativă, suficientă pentru a acționa. E mai bine decât să-și otrăvească sufletul cu revolte sterile și speranțe deșarte. Țăranii, incorigibili în deprinderile lor mic-burgheze, afirmă că „trebuie să aibă loc o schimbare, *fiindcă așa nu se mai poate*". Este o încredere amuzantă în ordinea firească a lucrurilor. Un turist – spune o anecdotă –

dorea să meargă la munte, dar ploaia nu mai contenea de o săptămână. Trecând pe lângă un pârâu, a întâlnit un muntean și l-a întrebat dacă o să plouă în continuare. Munteanul s-a uitat la pârâul umflat și a răspuns că nu. Întrebat pe ce se bazează în aprecierea sa, el a spus: „Păi, s-ar revărsa. Murti-Bing ne permite să privim asemenea prejudecăți magice ca pe niște reminiscențe ale perioadei din trecut. „Noul" se confruntă cu „vechiul", iar „vechiul" nu poate fi eliminat dintr-odată.

Ceea ce pare a contraveni perfecțiunii Murti-Bing este apatia care s-a cuibărit în oameni și persistă concomitent cu activitatea lor febrilă. Ea e greu de definit și uneori se poate presupune că perceperea ei este o iluzie. În definitiv oamenii se mișcă, lucrează, merg la teatru, îi aclamă pe vorbitori, pleacă în excursii, fac dragoste, au copii. Și totuși ceva din atmosfera capitalelor democrației populare, precum Varșovia sau Praga, ne scapă. Fluidul colectiv care se naște din schimbul și însumarea fluidelor individuale e prost. Există o aură a forței și a nefericirii, a paralizării interioare și a mobilității exterioare. Orice cuvinte am folosi pentru a o denumi, un lucru e cert: dacă Iadul ar asigura locatarilor săi locuințe luxoase, haine frumoase, cea mai bună mâncare și distracții de tot felul, dar le-ar impune să guste mereu dintr-o asemenea aură, ar fi o pedeapsă suficientă. Nici o propagandă – nici pro, nici contra – nu poate surprinde esența acestui fenomen inasimilabil și puțin cunoscut în trecut. El scapă tuturor calculelor. Nu poate exista pe hârtie. Recunoscând într-o discuție cu voce scăzută că totuși așa ceva există, trebuie să căutăm o explicație rațională: cu siguranță „vechiul", constrâns și temător, se răzbună în acest mod, emanând un lichid negru ca sepia rănită. Dar oare construcția socialistă, avântul spre un viitor prosper, care este garantat, nu ar trebui să fie destul de puternice pentru a neutraliza otrava? Cu

siguranță e prea devreme pentru acest lucru. Când tânăra generație va crește, eliberată de piedicile și otrăvurile „vechiului", totul se va schimba. Numai că acela care a văzut tânăra generație acolo, la Centru, nu e prea înclinat să facă asemenea horoscoape. Deci speranța trebuie împinsă în viitorul îndepărtat, când acolo, la Centru și pretutindeni, statul va oferi fiecăruia frigidere și motociclete, pâine albă și porții mari de unt. Atunci vor fi, în sfârșit, mulțumiți.

De ce atunci când totul este logic ecuația arată altfel decât ar trebui? Oare unui material clasic cum este omul îi e necesară o geometrie neeuclidiană, nu îi ajunge una obișnuită? Cât necaz! La naiba, ce anume îi trebuie omului?

II

OCCIDENTUL

„Oare americanii sunt chiar atât de proști?" m-a întrebat un prieten la Varșovia, cu disperare în glas și convingerea că o să-l contrazic. Această întrebare relevă destul de fidel atitudinea oamenilor din democrațiile populare față de Occident. Este un scepticism aproape total, cu un rest de speranță.

În ultimii ani, Occidentul a oferit suficiente motive politice pentru un asemenea scepticism. În cazul intelectualilor intervin însă și alte motive, mai complicate. Înainte ca țările Europei Centrale și de Est să intre în structura Imperiului, ele au trecut prin al Doilea Război Mondial, a cărui evoluție a fost aici incomparabil mai dură decât în Europa Occidentală. Războiul nu numai că a distrus economia acestor țări, dar a demolat numeroase valori care până atunci erau considerate de nezdruncinat.

În general, omul e înclinat să considere ordinea în care trăiește drept *firească.* Casele pe care le vede în drum spre lucru i se par mai curând stânci desprinse din sol decât operă a minții și mâinilor umane. Activitățile pe care le efectuează la birou sau firmă le apreciază ca importante și determinante pentru funcționarea armonioasă a lumii. Veșmintele pe care le poartă el și cei din jur sunt după părerea lui așa cum trebuie să fie, iar ideea că el și cunoscuții săi ar purta la fel de bine tunici romane sau armuri medievale îi stârnește râsul. Poziția socială a unui ministru sau director de bancă i se pare ceva

serios și demn de invidie, iar posedarea unei sume însemnate de bani, garanția liniștii și siguranței. Nu crede că pe o stradă pe care o cunoaște bine, pe care dorm pisici și se joacă copii, poate să apară un călăreț cu lasou care îi va prinde pe pietoni și îi va târî la abator, unde vor fi uciși imediat și atârnați în cârlige. Este deprins să-și satisfacă nevoile fiziologice, considerate intime, în chip cât mai discret, departe de ochii lumii, fără să reflecteze prea mult asupra acestui obicei care nu este caracteristic nicidecum tuturor colectivităților. Într-un cuvânt, el se comportă cumva ca Chaplin în *Goana după aur*, care, învârtindu-se în coliba sa, nu bănuiește că ea atârnă pe marginea prăpastiei.

Dar prima trecere pe strada ale cărei trotuare sunt acoperite de un strat gros de sticlă de la geamurile sparte de bombe și pe al cărei carosabil vântul suflă hârtiile din birourile evacuate în panică îi zdruncină încrederea în așa-zisul firesc al deprinderilor sale de până atunci. Cum mai zboară hârtiile cu un număr atât de mare de ștampile, cu indicația „confidențial", „strict secret"! Câte seifuri, chei, câte guși cărnoase de directori, conferințe, portari, trabucuri, dactilografe încordate ce bat la mașină! Iar vântul mână aceste hârtii pe stradă, oricine le poate lua și citi, dar nimeni n-are chef, sunt lucruri mai urgente, ca de pildă să obții un kilogram de pâine. Și nimic, lumea merge mai departe. Ce ciudat. Omul merge mai departe pe stradă și se oprește în fața casei înjumătățite de bombă. Intimitatea locuințelor umane, mirosul lor caracteristic, căldura lor ca a fagurelui de albină, mobilierul lor păstrător al memoriei iubirii și urii! Iar acum totul e la suprafață, casa își arată structura, nu este o stâncă ce durează de secole: tencuiala, varul, cărămida, lambriurile, iar la etajul trei o cadă albă tristă și utilă doar îngerilor; ploaia va spăla amintirea despre cei care au făcut baie cândva în ea. Oameni până de curând înstăriți și adorați au pierdut tot ce aveau,

merg la câmp să-l roage pe țăran să le dea o mână de cartofi. Banii își schimbă valoarea de la o zi la alta, devin un teanc de dreptunghiuri tipărite fără sens. Pe un maldăr de ruine fumegânde stă un băiețel și, scormonind cu o bară de metal în dărâmăturile arse, fredonează în acest joc cântecul despre marele comandant care este atât de viteaz, încât nu-i va permite dușmanului nici măcar să se apropie de graniță. Cântecul a rămas, dar comandantul a devenit legendă în doar câteva zile.

Mai târziu trebuie să dobândești noi deprinderi. Altădată, dând peste un cadavru pe trotuar, cetățeanul ar fi fugit la telefon, s-ar fi adunat mai mulți gură-cască, ar fi schimbat opinii și comentarii. Acum știe că trebuie să ocolească repede acest păpușoi ce zace în balta murdară și să nu pună întrebări inutile. Cel care l-a împușcat trebuie să fi avut motivele sale. Sentința ilegală se dă în cele mai multe cazuri fără a fi audiat acuzatul.

Într-un oraș normal din Europa nu se cere populației să studieze planul orașului pentru a verifica dacă fiecare locuiește în cartierul potrivit. Și de ce nu? Cartierul A este pentru o rasă, cartierul B este pentru altă rasă, cartierul C, pentru a treia rasă. Este fixat termenul mutării și străzile se umplu cu șiruri lungi de vehicule de transport, de cărucioare, de oameni care cară pachete, paturi, dulapuri, vase, colivii cu canari. Până ce, în sfârșit, fiecare locuiește în cartierul său, chiar dacă în unele cartiere o casă care avea două sute de locuitori acum trebuie să cuprindă două mii. Acum în jurul cartierului C se ridică ziduri înalte, se închid porțile și în decurs de mai multe luni se încarcă zilnic o nouă porție de bărbați, femei și copii în vagoane pentru animale, care îi vor duce la o fabrică special amenajată, unde transporturile umane sunt otrăvite după o metodă științifică, iar corpurile lor arse în crematorii uriașe.

Și iată că apare călătorul cu lasoul. Este o „dubă", adică un camion acoperit cu prelată, care așteaptă la colțul străzii. Trecătorul inconștient de pericol trece pe la colț, se izbește deodată de țeava îndreptată spre el, ridică mâinile în sus și e împins spre camion; de acum el este un om pierdut pentru ai săi. Va fi deținut în lagăre de concentrare sau va fi pus la zid, cu gura lipită cu leucoplast pentru a nu scoate strigăte antistatale, și împușcat, ceea ce ar trebui să aibă o influență izbăvitoare asupra populației orașului și să o determine la docilitate. Pentru a evita o asemenea soartă cel mai bine e să nu ieși din casă. Tatăl familiei trebuie însă să iasă, pentru că e nevoit să facă rost de pâine și de supă pentru soție și copii. În fiecare seară familia își face griji: se mai întoarce sau nu se mai întoarce? Și fiindcă asta durează de ani de zile, toți se deprind treptat să considere orașul o junglă, iar destinul omului din secolul XX similar cu al omului peșterii, care trăia printre monștri mai puternici decât el.

Până acum trecea drept cert faptul că un om poartă toată viața același nume și prenume. Acum însă se constată că din diferite motive este indicat să-ți schimbi numele și prenumele și să înveți pe de rost noua ta biografie. Deprinderea împinge în negură vechiul nume și prenume până ce asimilezi o nouă personalitate. Când soțiile rămân fără bărbați, neștiind ce s-a întâmplat cu ei, iar bărbații fără soții, și când oamenii poartă alte nume decât înainte de război, e greu să te joci de-a actele stării civile. Întemeierea relațiilor matrimoniale înseamnă, pur și simplu, a locui împreună și această formă de căsătorie, anterior persiflată, capătă statut social.

Atacurile banditești erau considerate cândva o infracțiune. Acum, cei care au atacat o bancă obțin titlul de eroi, pentru că banii furați alimentează fondurile organizației subterane. De obicei aceștia sunt băieți tineri cu înfățișare de alintați ai mamei. Uciderea unui om nu constituie pentru ei nicidecum o complicată problemă morală.

Iminența morții distruge reținerile pudorii. Bărbați și femei, când știu că data morții lor a fost notată în carnet de un individ mătăhălos cu gârbaci și pistol, care le hotărăște soarta, se împerechează în văzul public, în micul spațiu împrejmuit cu sârmă ghimpată. Băieți și fete de optsprezece ani, înainte de a-și ocupa pozițiile de pe baricadă unde vor lupta cu pistoale și sticle cu benzină împotriva tancurilor, doresc să beneficieze de tinerețea lor, care probabil nu va mai avea parte de vârsta matură, și nu-și fac griji în legătură cu buna-cuviință din alte vremuri, îndepărtate de ei.

Care lume este „firească"? Cea dinainte de război sau cea din timpul războiului? Ambele sunt firești, consideră omul, dacă i-a fost dat să le cunoască pe amândouă. Nu există instituție, nu există obicei sau deprindere care să nu poată fi schimbate. Tot ceea ce înseamnă viața oamenilor reprezintă un dar al formației istorice în care ei s-au aflat. Labilitatea și continua transformare sunt însușiri ale fenomenelor, iar omul este o ființă plastică, și ne putem imagina ziua în care trăsătura unui cetățean care se respectă va fi aceea de a merge în patru labe cu un fel de coadă din pene colorate în spate.

Oamenii din țările occidentale, și mai ales americanii, îi par esticului neserioși tocmai fiindcă nu au trecut prin experiențe care ne învață relativitatea judecăților și a deprinderilor de gândire. Lipsa lor de imaginație este, într-adevăr, consternantă. Pentru că s-au născut și format într-o ordine socială și într-un anumit sistem de valori, ei cred că altă ordine trebuie să fie „nenaturală" și că aceasta nu va reuși să se mențină, fiind contrară firii omenești. Și totuși și pe ei îi pot atinge focul, foamea și sabia. Mai mult, s-ar putea ca acest lucru să aibă loc, deoarece în viața umanității acționează principiul vaselor comunicante: e greu de crezut că atunci când o parte a globului trăiește mari catastrofe cealaltă parte își continuă stilul de viață din secolul al XIX-lea și va

afla despre suferințele semenilor lor îndepărtați doar din filme și ziare. Exemplele ne învață că lucrurile nu stau așa. Locuitorii Varșoviei sau ai Budapestei au văzut și ei cândva bombardarea Spaniei sau Shanghaiul în flăcări la cinema. Până ce, nu peste mult timp, s-au convins cum arată asemenea fapte în practică. Despre NKVD au citit istorisiri sumbre până când s-a constatat că ei înșiși vor avea de a face cu această instituție. *Ce se întâmplă undeva se va întâmpla pretutindeni* – asta e concluzia pe care o va desprinde din observațiile sale, și prosperitatea de moment a Americii nu-i stârnește prea multă încredere. Consideră că evenimentele din 1933–1945 din Europa sunt o prefigurare a lucrurilor care se vor întâmpla în altă parte, iar conștiința europenilor din Est este, din acest punct de vedere, incomparabil mai avansată în înțelegerea evenimentelor contemporane decât cea a locuitorilor din statele care nu au cunoscut nimic deosebit.

Esticul gândește sociologic și istoric, iar acest mod de gândire este adânc înrădăcinat, pentru că l-a învățat la o școală foarte grea, în care pentru neștiință era amenințat nu cu o notă proastă, ci cu pierderea vieții. De aceea este deosebit de receptiv la teoriile care prevăd schimbări bruște în țările din Occident; căci nu există nici o rațiune ca acolo să dureze ceea ce în altă parte a încetat să mai existe.

Singurul sistem de gândire la care are acces este materialismul dialectic; acesta prezintă pentru el o mare forță de atracție, deoarece folosește un limbaj care poate fi înțeles în lumina experienței sale. Ordinea „naturală" iluzorie din țările Occidentului este condamnată, potrivit materialismului dialectic (în accepție stalinistă), la catastrofă bruscă drept urmare a crizei. Acolo unde apare criza, clasele conducătoare apelează la fascism ca mijloc împotriva revoluției proletariatului. Fascismul înseamnă război, camere de gazare și crematorii. Ce-i drept, criza preconizată în America, în momentul

demobilizării, nu s-a produs, Anglia a introdus la ea acasă asigurări sociale și socializarea medicinei într-un grad nemaiîntâlnit în altă parte, iar la apariția isteriei anticomuniste din Statele Unite un rol important l-a jucat teama față de o altă putere; dar toate acestea sunt doar modificări ale unui model care se verifică. Dacă lumea este divizată între fascism și comunism, sigur că fascismul trebuie să piardă, întrucât aceasta este ultima salvare disperată a burgheziei, metoda de a guverna bazată pe demagogie, ceea ce în practică duce la promovarea în funcții de bază a unor oameni iresponsabili. În momente decisive acești oameni fac prostii (cum ar fi, de exemplu, politica de cruzime față de populație aplicată de Hitler în Răsărit sau împingerea Italiei în război de către Mussolini).

Raționând astfel, omul despre care vorbim nu trebuie să fie nicidecum stalinist. Dimpotrivă, cunoscând îndoielnicele binefaceri ale sistemului elaborat la Centru, ar vedea cu plăcere un meteorit uriaș care să spulbere de pe suprafața pământului cauza chinului său. El este însă doar un simplu om, își cântărește șansele și știe că nu-i bine să te situezi de partea condamnată de ființa care în secolul său a luat locul divinității, adică de Istorie. Propaganda la care e supus încearcă pe toate căile să-l convingă că nazismul și americanismul sunt fenomene identice, deoarece descind din aceleași relații economice. El crede în această propagandă cam în aceeași măsură în care un american obișnuit îi crede pe jurnaliștii ce îl asigură că hitlerismul și stalinismul nu se deosebesc prin nimic.

Chiar dacă omul nostru se află pe o treaptă destul de înaltă a ierarhiei, având acces la informații, se orientează totuși destul de slab în evaluarea forței și slăbiciunii Occidentului. Instrumentul optic pe care-l folosește este astfel construit încât cuprinde doar anumite fâșii ale câmpului de observație,

dinainte prevăzute. Privindu-le, găsește confirmarea a ceea ce se aștepta să vadă (la fel, rapoartele diplomatice pe care le primesc guvernanții identifică raza instrumentului Metodei cu realitatea). De exemplu, obișnuindu-se să trăiască în sisteme în care legea nu există, adică reprezintă doar un instrument în mâinile partidului, singurul criteriu fiind eficiența acțiunii, cu greu își poate imagina un regim în care fiecare cetățean, de la cel mai mare până la cel mai mic, să se simtă legat prin prevederile legii. Aceste prevederi au putut fi introduse pentru a apăra interesele unor grupuri privilegiate, dar ele durează chiar dacă interesele s-au schimbat, iar înlocuirea lor cu alte prevederi nu este deloc ușoară. Fiecare cetățean este adânc înrădăcinat într-o rețea de legi a căror origine se pierde în negura vremurilor. Este un mecanism greoi al vieții colective, iar cei care ar dori să acționeze cu adevărat se zbat neputincioși. De aici tergiversările de neînțeles pentru locuitorul din Europa Centrală și de Est, deciziile absurde, campaniile electorale ce țin seama de starea de spirit a alegătorilor, demagogia, licitațiile reciproce. În același timp însă, acestea oferă protecția cetățeanului: prinderea pe stradă a unui individ care nu e pe placul guvernanților, băgarea lui în „dubă" și transportarea în lagărul de concentrare reprezintă, desigur, o rezolvare grozavă, dar greu de aplicat acolo unde infractor e considerat numai omul care a săvârșit o faptă menționată ca sancționabilă în cutare sau cutare paragraf. Codurile penale nazist și sovietic sunt, în schimb, absolut congruente în estomparea graniței dintre fapta pasibilă de pedeapsă și cea care nu constituie un delict: primul prin definirea infracțiunii ca fiind orice faptă îndreptată împotriva intereselor poporului german, celălalt – ca fiind orice faptă îndreptată împotriva intereselor dictaturii proletariatului. Așadar, ceea ce se numește „formalism burghez fără de suflet" oferă oarecare garanții ca tatăl unei

familii să nu fie dus în zone în care urșilor albi le e bine, dar oamenilor nicidecum. Nu pot fi aplicate, de asemenea, tortură științific elaborate, sub a căror influență oricine recunoaște cu egală ardoare crimele săvârșite și nesăvârșite. Propaganda se străduiește să-i convingă pe cetățenii democrațiilor populare că legea în Occident este pretutindeni o ficțiune, servind interesele claselor guvernante. S-ar putea să fie o ficțiune, dar una prea puțin comodă pentru autorități. Dacă dorești să condamni pe cineva, trebuie să transpiri zdravăn; pentru a-i dovedi cu adevărat vinovăția, avocații apelează la tot felul de subterfugii juridice, procesul se prelungește prin recursuri, anulări etc. Desigur, se întâmplă și crime sub acoperirea legii. Până acum însă legea îi leagă de mâini atât pe guvernanți, cât și pe guvernați, ceea ce, în funcție de punctul de vedere în care te situezi, poate fi considerat o forță sau o slăbiciune.

Americanii compară democrația cu o plută stângace pe care fiecare vâslește în altă parte. Predomină zarva și insinuările reciproce, nefiind ușor să vâslești în aceeași direcție. În comparație cu o asemenea plută galerele de luptă ale statului totalitar se prezintă impunător. Se întâmplă însă ca, acolo unde rapidul vas totalitar naufragiază, pluta stângace să-și continue drumul.

Ceea ce e nou în Occident nu e ușor de perceput pentru clientul Centrului. În unele țări din Vest, în primul rând în Statele Unite, s-a întâmplat ceva fără analogie în veacurile anterioare: s-a născut aici o civilizație populară, vulgară, ce poate stârni repulsie persoanelor mai rafinate, dar care face ca milioane de oameni să beneficieze de produsele industriale. E adevărat că acești oameni se bucură de efectul strălucitor ieftin și că îl răscumpără cu multă trudă. Totuși muncitoarea care, cu bani puțini, capătă reproducerile modelelor de rochii purtate de stelele de cinema, merge cu un automobil vechi, dar personal, vede filme cu cowboy care o

amuză și folosește în locuința sa un frigider electric se află la un anumit nivel de civilizație *comun* cu ceilalți și nu seamănă nicidecum cu colhoznica de lângă Kursk, a cărei străbunică se putea apropia, în cel mai rău caz, de un asemenea standard mediu. „Prostia" maselor americane, care cunosc satisfacția avantajelor pur materiale ale civilizației moderne, îl irită în mod deosebit pe intelectual. Educat într-o țară în care exista împărțirea în „intelectuali" și „mase", el caută în primul rând idei create de obicei de intelectualitatea care constituie fermentul schimbărilor revoluționare. Dând peste o societate în care „intelectualitatea", așa cum era cunoscută în Europa Centrală și de Est, nu există, el se descurcă greu cu un material la fel de anticonceptual al observației. „Ideile" pe care le găsește acolo sunt vizibil perimate și au rămas mult în urma dezvoltării economiei și tehnicii. Soluționarea pur empirică și pragmatică a dificultăților, incapacitatea de abstracție chiar și într-o doză modestă (or, burghezia, germană de exemplu, dispunea de această capacitate într-o mare măsură) introduc în calcul date nedefinite. Dacă aceste însușiri sunt recunoscute drept „întârziere" față de Europa, trebuie să spunem în același timp că „prostia" susținută de o tehnică mult mai avansată decât tehnica europeană nu este doar o sursă de slăbiciune.

Până în prezent, avântul în efectuarea și aplicarea de noi invenții nu a fost frânat. Prioritatea sub acest aspect revine Occidentului. Încercarea pe care a făcut-o Japonia de a prinde din urmă Occidentul s-a încheiat cu un eșec, Japonia fiind înfrântă de Statele Unite ale lui Roosevelt, pașnice și zgâlțâite de conflicte interne. Copiind din Occident modele de mașini și avioane, turboreactorul, radarul, penicilina, televiziunea, bomba atomică și submarinele germane, Rusia se înscrie acum în cursă. Cea mai tânără generație din Europa de Est, educată în cultul științei rusești, începe să creadă că

știința și tehnica rusă ocupă în lume un loc de frunte. Cei în vârstă consideră o asemenea supoziție o absurditate, dar nu sunt siguri dacă, ținând seama de nenumăratele bogății naturale, de economia planificată și de posibilitatea alocării unor nelimitate sume de bani pentru cercetare și experiențe științifice, Rusia nu se află într-un punct de cotitură. Acest lucru pare să fie contrazis de caracterul practic al științei ruse contemporane, subordonată unei singure Metode. După cum se știe, cele mai mari descoperiri sunt efectuate în urma unei îndelungate și dezinteresate activități depuse de mai mulți savanți, activitate care nu aduce rezultate concrete imediate. Acest lucru e contrazis de insistența cu care propaganda atribuie rușilor majoritatea invențiilor (cu toate că se copiază concomitent tehnica americană, începând cu construcția de poduri și încheind cu motoarele, în cele mai mici detalii). Un asemenea efort propagandistic, frizând deseori ridicolul, nu atestă o bună stare de spirit, după cum nu atestă o astfel de stare, de exemplu, vânzarea în țările democrației populare a mașinilor suedeze drept rusești prin ștergerea mărcii. Totuși efortul propagandei de a combate complexul rusesc de inferioritate și de a ridica „moralul tehnic" constituie dovada atenției sporite pe care Centrul o acordă cursei științifice. Cine știe la ce rezultate poate conduce această concentrare a voinței. E doar o chestiune de timp.

Să acceptăm totuși – își spune omul din Europa Centrală și de Est – că în momentul de față superioritatea Occidentului în domeniul potențialului de producție, al tehnicii, al înlocuirii mâinilor umane cu mașina (ceea ce echivalează cu atenuarea gradată a deosebirii dintre munca fizică și cea intelectuală) este neîndoielnică. Dar ce se întâmplă în mintea maselor din Occident? Oare nu este acesta un vis spiritual, iar când urmează trezirea, oare stalinismul nu va fi singura lui formă? Oare creștinismul nu se retrage acolo, iar aceste

mase nu sunt lipsite de orice credință? Neîndoielnic, așa este. Oare în mintea lor nu se cuibărește pustiul? Ba da. Acest gol nu se umple cu șovinism, cu romane și filme polițiste fără valoare artistică? Ba da. Ca urmare, ce ne poate oferi nouă Occidentul? Eliberarea *de ceva* înseamnă mult, dar acest lucru e prea puțin, mult prea puțin în comparație cu eliberarea *întru ceva*.

Astfel de întrebări pot părea excesive prin esența lor, dar ele sunt puse. Ce-i drept, la aceste întrebări se poate răspunde cu alte întrebări. Puținii comuniști americani (îndeosebi fiii cu înclinații intelectuale din familii burgheze și mic-burgheze) suferă din cauza mizeriei spirituale a maselor, dar nu se gândesc că în Imperiul după care tânjesc există mizerie materială, tehnică puțină plus stalinism și că ar fi de-a dreptul interesant să ne imaginăm bunăstarea și tehnica plus stalinismul, ceea ce nu s-a realizat încă nicăieri pe glob. Crearea omului nou în Imperiu se face sub sloganul luptei împotriva mizeriei (concomitent generate și combătute) și al ridicării tehnicii (concomitent distruse și construite). Dacă ar lipsi aceste puternice rațiuni, ce s-ar întâmpla? Putem bănui că roțile uriașei mașini s-ar învârti în gol. Această etapă – a comunismului realizat – este „locul sacru dintre cele sacre" pentru adepți și nu e voie să-ți îndrepți într-acolo privirea. Acesta e Cerul. Nu trebuie să încerci să pătrunzi ceea ce este dincolo de puterea de înțelegere. Dacă am îndrăzni totuși, s-ar constata că Cerul nu se deosebește prea mult de Statele Unite din perioada de angajare deplină și că (acceptând chiar atenuarea fricii, ceea ce este mai puțin probabil) masele își trăiesc viața lor fiziologică, beneficiază de rezultatele materiale ale civilizației, iar dezvoltarea lor dă peste un obstacol de neînvins sub forma doctrinei care vede țelul în eliberarea omului de grijile materiale spre ceva care, potrivit doctrinei înseși, este un nonsens.

Desigur, asemenea soluționări sunt utopice. Dacă totuși nu-i preocupă prea mult pe comuniștii din Occident, frații lor din Imperiu nu scapă de ele. Am reținut opinia cuiva: „N-aș dori să apuc comunismul realizat, căci ar fi cu siguranță foarte plictisitor." Când se va încheia marea muncă educativă și nesuferita „esență metafizică" din om va fi distrusă, ce va urma? E îndoielnic că imitarea liturghiei creștine de către partid și genul de slujbe făcute în fața portretelor conducătorilor le vor oferi oamenilor satisfacții perfecte.

Privirea îndreptată spre Vest cu speranța că acolo se naște „ceva" este răspândită în rândurile intelectualilor din Est într-o mai mare măsură decât i se pare Occidentului. Nu e nicidecum o privire ațintită spre propagandă. *Ceva* înseamnă un nou autor genial, o nouă filozofie socială, mișcare artistică, descoperire științifică, noi principii în pictură sau în muzică. Și a găsi acel *ceva* se întâmplă rar. Oamenii din Est s-au deprins să abordeze serios doar acele trăsături ale vieții sociale care se manifestă la scară organizată și de masă. În domeniul cultural, în Occident nimic nu capătă o asemenea dimensiune, cu excepția filmelor, bestsellerurilor și revistelor-magazin. Nimeni dintre oamenii care gândesc în Occident nu tratează serios majoritatea acestor mijloace de divertisment în masă, în schimb în Est *per analogiam* (acolo totul are caracter de masă) ele ajung să fie singurele reprezentante ale „putredei culturi din Occident" A persifla idioțenia numeroaselor filme, romane sau articole e ușor (câștigând printr-un efort mic onorarii și, în plus, eliberându-se de mult mai neplăcuta obligație de a scrie cu entuziasm despre Centru), și ca atare aceasta este preocuparea preferată a ziariștilor, iar influența pe care o astfel de critică o exercită asupra publicului este considerabilă.

Adevărata viață culturală a Occidentului este alta. Și acolo însă intelectualul din Est dă peste iluzii înșelătoare, căci există egalitate în drepturi între epigoni și novatori,

decadență și elementul sănătos, promovarea semitalentului și prezentarea în doi peri a personalității evocate. Curentele pe care le cunoaște din călătoriile sale de dinainte de război în Occident continuă să existe și-i stârnesc indignarea, reprezentând o etapă pe care el însuși a depășit-o. Dar ele se impun în primul rând atenției lui, nu fenomenele noi, ce încolțesc cu greu în pădurea de copaci scorburoși.

Cel mai serios reproș lansat împotriva valorilor culturale ale Occidentului îl constituie caracterul lor elitar și inaccesibilitatea pentru mase. Acest reproș este just. Poezia, pictura sau chiar muzica se închid în turnuri de fildeș, alunecă în numeroase maladii ale stilului. Totodată însă legătura lor cu viața cotidiană a oamenilor este mult mai strânsă decât li se pare observatorilor superficiali. De exemplu, pictura inovatoare, „dificilă", „neînțeleasă", ajunge repede la un mare număr de receptori, deoarece influențează stilul reclamei, moda feminină, decorațiile teatrale, împodobirea interioarelor și, poate ceea ce e mai important, forma mașinilor folosite peste tot. În comparație cu aceasta, stilul „empire sovietic", care constă în pictarea de pânze mari pe care se văd demnitari în diferite grupuri și poziții, este absolut rupt de viață. Distrugând experimentul din artă, Centrul s-a condamnat în domeniul artelor aplicative (dacă, în general, se poate vorbi de așa ceva acolo) la o imitare stângace a artelor aplicative din Occident, mereu reîmprospătate datorită experimentelor din pictura pe șevalet. Eforturile eroice ale cehilor și polonezilor de a salva propria artă aplicată prin raportarea la modele populare sunt, probabil, condamnate la eșec, deoarece există o corelație între mobilier, tapiserie de perete sau materialul pentru rochii de damă și pictură și sculptură. Când în pictură și sculptură este obligatoriu cultul urâțeniei, orice îndrăzneală trecând drept formalism, artele aplicate, rupte de izvoarele lor, sunt condamnate a fi sterile.

Scena multicoloră pe care se desfășoară viața în țările din Occident este supusă legii osmozei. Cetățeanul de rând din aceste țări nu-și dă seama de altfel că un pictor la mansardă sau un autor de versuri neînțelese sau un muzician bagatelizat sunt niște magicieni care conferă formă tuturor lucrurilor pe care le apreciază în viață. Nu se gândesc la asta nici guvernanții, care nu-și pierd timpul cu asemenea nimicuri. Sistemul economic, lipsit de planificare, face ca statul să nu poată veni în ajutor oamenilor care lucrează în diferite sfere culturale. Alergând dezinteresat după propria himeră, acești oameni mor uneori de foame, în timp ce chiar în apropiere cretini bogați nu știu ce să mai facă cu banii, folosindu-i așa cum îi îndeamnă mintea lor întunecată. O astfel de stare de lucruri îl revoltă pe omul din Est. În țara sa, oricine manifestă oarecare capacități este valorificat. În țările Occidentului, cineva cu aceleași capacități are șanse minime. Risipa în economia de talente este de-a dreptul deprimantă, iar cei puțini care reușesc să fie recunoscuți datorează acest lucru nu neapărat calităților profesionale, ci foarte adesea, pur și simplu, întâmplării. Corespondentul acestei risipe în țările Noii Credințe este acceptarea capacității de adaptare la linia politică drept criteriu de selecție, ceea ce face să ajungă foarte ușor la vârf mediocrițătile. Cu toate acestea, artistul sau savantul se descurcă mai ușor în aceste țări decât confrații săi din Occident. Deși presiunea Metodei este împovărătoare, recompensele materiale nu sunt de disprețuit. Mulți muzicieni, pictori și scriitori care au avut ocazia să emigreze în Occident nu au făcut acest lucru, deoarece este mai bine să compui într-un fel sau altul, să pictezi și să scrii decât să lucrezi în fabrică sau să înveți și să nu mai ai nici timp, nici forță pentru practicarea meseriei tale esențiale. Mulți dintre cei care au fost în străinătate au revenit în patria lor tocmai din această cauză. Teama în fața modului

absolut cu care sistemul economic din Vest se raportează la lucrătorii din domeniul științei și artei este foarte răspândită printre intelectualii din Est. Este mai bine să ai de-a face cu un diavol inteligent decât cu un nătărău generos – spun ei. Diavolul inteligent înțelege interesul reciproc și-i permite fiecăruia să trăiască din scris, daltă sau pensulă, având grijă de clienții săi și manifestându-și cerințele. Nătărăul generos nu înțelege aceste interese, nu oferă și nu cere nimic, ceea ce în practică echivalează cu o amabilă cruzime. Faptul că principalele mijloace de producție trebuie să aparțină statului care stabilește planuri economice și folosește venitul pentru sănătate, învățământ, știință și artă li se pare oamenilor din Est un lucru cert, și ar fi o naivitate să cauți printre ei adepți ai capitalismului. Ceea ce caută în Occident nu sunt cu siguranță lozincile călduțe ale Revoluției Franceze sau ale Războiului de Independență american. Argumentului că fabricile și minele trebuie să aparțină unor persoane private îi răspund cu ironie. Căutarea a *ceva* decurge din înțelegerea mai mult sau mai puțin clară a faptului că Noua Credință este incapabilă să satisfacă nevoile spirituale ale oamenilor, iar încercările ei în această direcție se preschimbă cu o regularitate implacabilă în caricatură. Dacă i-am strânge cu ușa și i-am obliga să formuleze ce doresc, ar răspunde, desigur, că doresc un sistem în care economia ar fi socialistă, dar omul nu ar trebui să se agite neputincios în strânsoarea de șarpe a Metodei. Caută deci anumite indicii care să arate că adevăratele valori culturale pot apărea dincolo de Metodă. Dar acestea trebuie să fie valori durabile, de perspectivă, și nu valori care decurg dintr-o conștiință învechită, căci dacă ar exista numai ele ar fi triumful și confirmarea Metodei. Oamenii din țările Noii Credințe știu că *numai* în Occident pot apărea opere care constituie germenii viitoarei speranțe. Cine știe dacă în atelierele unor gânditori singuratici nu

există descoperiri de aceeași importanță cu lucrările lui Darwin sau Marx, la fel de singuratici în epoca lor. Dar cum să ajungi la ele?

Intelectualul din Est este un judecător deosebit de aspru a tot ceea ce ajunge la el din Occident. De multe ori a fost dezamăgit și nu mai vrea bucurii ieftine care mai târziu lasă o mâhnire cu atât mai mare. Războiul l-a făcut mai perspicace în dezvăluirea aparențelor și mai suspicios. A respins multe cărți pe care le îndrăgise înainte de război, multe orientări în pictură și muzică, deoarece nu au rezistat probei. Căci opera gândirii umane trebuie să reziste încercării realității brutale și imediate. Dacă nu poate rezista, nu e bună de nimic. Probabil este cu adevărat valoros numai ceea ce poate exista pentru om în clipa când el este amenințat de o moarte iminentă.

Cineva zace sub focul mitralierelor pe o stradă dintr-un oraș, unde se desfășoară lupte încinse. Se uită la pavaj și vede un spectacol amuzant: bucățile de piatră se ridică precum țepii de arici – sunt gloanțele care, izbindu-le marginile, le mișcă din loc și le conferă o poziție oblică. Un asemenea moment îi *judecă* pe poeți și pe filozofi în conștiința omului. S-ar putea ca un poet să fie adorat de publicul cafenelelor literare și când intră acolo spre el să se îndrepte priviri pline de curiozitate și de admirație. Versurile lui însă, reamintite într-un asemenea moment, își dezvăluie fragilitatea, înfățișând trăsături de divertisment specifice estetului. În schimb, observarea caldarâmului este ceva real și poezia care s-ar baza pe o experiență la fel de *nudă* ar fi capabilă să supraviețuiască victorios acelei zile de condamnare a iluziilor cu care sunt înclinați să se hrănească oamenii. La intelectualii care au trăit „los desastros de la guerra" în Europa de Est s-a produs ceva ce s-ar putea numi *reducerea exceselor emoționale*. Romanele psihanalitice le stârnesc râsul disprețuitor. Literatura complicațiilor erotice, populară încă în Occident, e

considerată gunoi. Pictura epigonilor abstracționismului le produce căscatul. Sunt flămânzi, dar doresc pâine, și nu *hors d'œuvre.*

Materialismul dialectic găsește ecou în rândurile lor, deoarece este o formă de gândire *pământeană.* Ei ar vedea cu plăcere literatura și arta în afara sferei Metodei, dar cu condiția de a fi pământene, viguroase și sănătoase. Numai de-ar putea să le găsească. Este interesant că tot ceea ce în Occident e suficient de viguros pentru gustul lor se învârtește în jurul problemelor de regim social și al credințelor de masă care-i pasionează: e vorba de cărți atât ale staliniștilor, cât și, într-o măsură și mai mare, ale antistaliniștilor. Mulți dintre ei au citit *Întuneric la amiază*, de Koestler. Puțini cunosc *1984* al lui Orwell (din cauza dificultăților de a obține această carte și a pericolului de a o deține, ea este cunoscută doar unor membri ai Inner Party); Orwell i-a fascinat prin surprinderea detaliilor pe care ei le cunosc bine și prin forma satirei în spiritul tradiției lui Swift; această formă este imposibil de practicat în țările Noii Credințe, deoarece alegoria, polisemantică prin natura ei, ar trece dincolo de normele realismului socialist și de cerințele cenzurii. Chiar și cei care îl cunosc pe Orwell doar din auzite se miră că un scriitor care nu a locuit niciodată în Rusia a putut aduna atâtea observații exacte. Însuși faptul că în Occident există scriitori care înțeleg funcționarea unei mașini neobișnuit de complicate, a cărei parte sunt ei înșiși, le dă de gândit, ținând seama de „prostia" Occidentului.

Ceea ce are vigoare în Occident este însă de obicei doar negarea. Critica Noii Credințe care se practică acolo este deseori exactă. Cu toate acestea, ea nu arată căile de ieșire și nu introduce nimic în locul Metodei. Se poate spune, e adevărat, că introduce omul viu căruia nu-i este rușine de propriile idei, având curajul să se miște singur, fără acele

catalige care sunt citatele din scrierile autorităților. Dar acest lucru pare insuficient intelectualilor din Est. Mesia nu este învins cu argumente ale oamenilor raționali, din a căror gură ies cuvinte, și nu sabia de flăcări.

Religia creștină, limitată sau de-a dreptul nimicită în țările Noii Credințe, stârnește mereu interes (nesănătos). Dar oare creștinii în țările din Occident beneficiază în chip corespunzător de libertate? Se cuvine mai curând să tragem concluzia că nu. Religia a devenit acolo ceva în genul unor reminiscențe din zona moravurilor, al căror exemplu poate fi găsit în folclorul diferitelor popoare. Mai mult, pare să meargă mână în mână cu reacția politică. Probabil că, pentru a putea renaște, creștinismul are nevoie de constrângere – după cum arată râvna religioasă a creștinilor din țările democrației populare. Rămâne doar întrebarea dacă aceasta nu este pioșenia șoarecelui în cursă și dacă nu a venit un pic cam târziu.

Este indicat oficial să manifești cea mai mare repulsie față de Occident. Totul e rău acolo: trenurile nu sosesc la timp, în magazine bate vântul, pentru că nimeni nu are bani, trecătorii sunt prost îmbrăcați, proverbiala tehnică nu e bună de nimic. Când auzi pomenindu-se numele vreunui scriitor, pictor sau muzician se cuvine să strâmbi din nas sarcastic și să-ți vină să scuipi, căci lupta împotriva cosmopolitismului este una din datoriile de bază ale cetățeanului. Cosmopolitism înseamnă respect față de cultura Occidentului (burgheză). Termenul s-a născut la Moscova și în istoria Rusiei nu reprezintă nimic nou. Încă acum o sută de ani istoricii țariști vorbeau cu repulsie de „Occidentul putred" Atunci în „putredul Occident" activau Marx și Engels, care mai târziu au trebuit să fie importați, ca multe alte invenții, tocmai din acest Occident. În practică, lupta împotriva cosmopolitismului se manifestă în democrațiile populare prin

faptul că doar unii vechi scriitori apuseni, recunoscuți drept „progresiști în epoca lor", se recomandă spre a fi traduși și editați (de exemplu, Shakespeare, Balzac, Swift); în schimb, se recomandă și trebuie traduși și editați toți vechii scriitori ruși, cu puține excepții. Dintre cei contemporani merită traduși și editați toți scriitorii ruși, în schimb dintre cei occidentali numai aceia care sunt comuniști (în cazuri îndoielnice editorilor li se furnizează informații prin liste speciale cu autorii interziși elaborate la Centru). Pictura occidentală până în secolul al XIX-lea nu ridică rezerve, în schimb chiar impresioniștii francezi, cum s-a demonstrat, au descins din filozofia burgheziei în descompunere; mult mai sus decât ei stau din punct de vedere artistic realiștii ruși (*peredvijniki*). Întreaga muzică rusă este adecvată ca repertoriu pentru orchestre și soliști, în schimb în cazul muzicii occidentale apar îndoieli chiar și cu privire la compozitori din secolul trecut. Ar fi un simptom de cosmopolitism alcătuirea unui repertoriu numai din piese occidentale (de exemplu, Bach, Mozart, Berlioz, Verdi). Un simptom de înțelegere a necesităților este în schimb repertoriul combinat (de exemplu, Musorgski, Ceaikovski, Bach, Borodin).

Cu toate că reglementările detaliate le dau de furcă redactorilor, lucrătorilor din sistemul editorial și interpreților muzicali, „lupta împotriva cosmopolitismului" nu este lipsită de suport rațional. De ce are suport, la Centru e destul de clar: o scară de comparație prea largă nu contribuie la sănătatea morală a cetățenilor. În schimb, în țările democrației populare, supuse de secole influenței Occidentului, se urmărește eliminarea viciului: fumătorul este dezvățat de fumat, luându-i-se țigările. Există unele împrejurări care fac ca ostilitatea regulamentară față de „cosmopolitism" să nu fie chiar atât de împovărătoare pentru intelectuali, cum ne-am putea aștepta. În orice caz, ei știu să se convingă pe

sine în privința justeței relative a recomandărilor de la Centru în acest sens.

Spațiul în care a apărut civilizația numită europeană se identifica mai mult sau mai puțin cu spațiul pe care s-a întins religia venită de la Roma. Țările care reprezintă astăzi provinciile occidentale ale Imperiului au fost timp de veacuri provincii răsăritene. Dezvoltarea Europei moderne, cu febrila activitate a centrelor industriale și comerciale, a adâncit diferențele dintre „Europa" între ghilimele și „mărcile* răsăritene" ale acesteia. Un locuitor din statul Idaho întrebat astăzi ce înțelege prin Europa va menționa cu siguranță Franța, Olanda, Italia, Germania. Nu va ajunge mai departe spre est, iar popoarele care locuiesc acolo i se prezintă ca un conglomerat de neamuri înapoiate, nu prea demne de atenție. S-ar putea ca locuitorul din Idaho să reprezinte o „întârziere istorică", cu alte cuvinte conștiința lui să fie supusă unor deprinderi vechi, pe care le contrazic faptele. Totuși opiniile lui sunt semnificative, răsfrângându-se de altfel asupra demersurilor politicienilor americani pentru care pierderea „mărcilor răsăritene" ale Europei în favoarea Rusiei nu arăta a mișcare ce ar fi putut avea consecințe serioase. În decursul unei îndelungate perioade istorice banul și forța s-au concentrat în vestul Europei, unde s-au format și modelele culturale, răspândite mai târziu în est (de exemplu, bisericile și palatele din Polonia au fost construite de arhitecți italieni, poeții polonezi imitau cu plăcere forme ale poeziei franceze etc.). Țările din Europa de Est și Centrală erau „rude sărace", teritoriu semicolonial. Atitudinea Vestului față de ele nu era lipsită de dispreț protector și nu se deosebea prea mult de opiniile cam rectilinii ale locuitorului din Idaho.

* Marcă – provincie în unele state feudale condusă de un margraf sau de un principe și care avea rolul de a întări granițele marilor imperii din Evul Mediu. (*N.t.*)

Un polonez, ceh sau ungur cu educație medie știe destul de multe despre Franța, Belgia sau Olanda. Un francez, belgian sau olandez cu educație medie nu știe nimic despre Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria. Un intelectual din Est nu consideră această stare de lucruri rezonabilă și mai degrabă se simte solidar cu rusul care are cu Occidentul răfuieli vechi și neplăcute. Deși complexul de inferioritate al rusului, complex care conduce la permanente asigurări cu privire la propria supremație absolută și la neîncetate pretenții de omagiere, îl irită în cel mai înalt grad, disprețul arătat de Occident țărilor din Europa Centrală și de Răsărit i se pare a proveni din slaba orientare în schimbarea proporțiilor survenită în a doua jumătate a secolului XX. Căci aceste țări au o populație numeroasă, ce vădește deosebite capacități în adaptarea la cerințele tehnicii industriei moderne; bogății naturale; industrie grea și minieră în plină dezvoltare; muncitorul de aici îl reamintește doar în mică măsură pe emigrantul neputincios care pornise în căutare de pâine în Occident, unde era folosit la cele mai grele munci; tehnicienii și savanții lor pot concura cu succes cu colegii lor din Vest; scriitorii și muzicienii lor nu se pot plânge de lipsa talentului. Mai mult, din orice punct de vedere aceste țări sunt o parte importantă nu numai a Europei, ci a întregului glob. Dacă se preconizează că Noua Credință se va răspândi peste tot, ele sunt primul teritoriu în afara Rusiei și de aceea cel mai interesant. Dacă se preconizează că Centrul va pierde și nu va reuși să impună lumii propria hegemonie, formele de economie și de cultură care vor apărea în aceste țări vor constitui un pasionant exemplu de incubare a noului, căci nu există în istorie revenire la statu-quo. Așadar, nu e oare justificată stoparea idolatriei față de modelele Occidentului, atât de răspândite în rândurile sferelor instruite ale mărcilor răsăritene? Privite din țările democrației populare, micile state

de pe coasta Atlanticului sunt pline de amintiri ale unei glorii vechi, apuse, fiind lipsite de orice dinamism. De ce ar trebui imitate la Praga sau Varșovia pânzele pictorilor francezi de astăzi, create într-o țară fără dinamism? De ce s-ar juca în aceste orașe piesele englezești scrise pentru cu totul alt gen de public? Trebuie să ne dezvățăm de imitarea care a avut rost atâta timp cât capitalul francez, englez sau belgian a investit în minele, căile ferate și fabricile mărcilor răsăritene, împingându-și acolo concomitent cărțile, filmele și moda. Trebuie să ne sprijinim pe propriile picioare, așa cum s-a așezat pe propriile picioare industria naționalizată.

Necazul constă în faptul că, eliberându-se de farmecul occidental, literatura, știința și arta din aceste mărci au devenit complet dependente de noua metropolă. Dacă mai demult imitația era din plăcere și benevolă, acum ea a căpătat puterea obligației. Orice căutare a propriului drum ar întâmpina reprosul de titoism. Chiar și raportarea la propriul trecut al popoarelor din mărci este posibilă numai dacă acest trecut dovedește căi de dezvoltare paralele ale poporului respectiv cu căile de dezvoltare ale poporului rus. Folclorul, desigur. Piesele de teatru realiste ale secolului al XIX-lea, desigur. Dar Polonia posedă, de exemplu, tradiții ale dramei romantice care nu comportă montarea de factură realistă. De asemenea, posedă tradiția unor montări numite de specialiștii în domeniu „teatru monumental". Continuarea unor astfel de tradiții ar mirosi a erezie primejdioasă.

„Lupta împotriva cosmopolitismului" nu este altceva în esență decât golirea retortei care e umplută din nou cu alt lichid. În trecut, în această retortă se producea o substanță deosebită prin interacțiunea dintre elementele importate și autohtone. Astăzi elementul importat apare într-o ipostază mult mai pură, deoarece un număr suficient de paznici se îngrijește de păstrarea respectului cuvenit modelelor. Totuși, „lupta împotriva cosmopolitismului" poate fi, crede intelec-

tualul, o bună cură. Niciodată nu vor reveni vremurile când pictorii polonezi, cehi sau unguri mergeau la Mecca picturii, la Paris, și după întoarcere își pictau râul natal absolut asemănător Senei, deși nu era deloc asemănător.

„Occidentul putred" era în veacul trecut condamnat de istoricii patrioți ruși, fiindcă era liberal și ideile care pătrundeau de aici amenințau guvernele autocrate. De altfel, nu era criticat fără milă doar de acești apărători ai tronului. E suficient să citim broșura lui Lev Tolstoi *Ce este arta* pentru a căpăta imaginea disprețului, atât de tipic pentru ruși, față de subtilitatea occidentală (*utoncenija*). Tolstoi consideră piesele lui Shakespeare o multitudine de aiureli sângeroase, iar pictura franceză (era perioada înfloririi impresionismului), niște mâzgăleli ale unor degenerați. După revoluție nu era greu să dezvolți asemenea reținere la care se adăuga un serios volum de argumente: Rusia avea din nou cu totul alt sistem decât Occidentul. Dar oare această suspiciune față de Occident nu a constituit totdeauna marea forță a Rusiei și oare nu au lucrat chiar istoricii țariști indirect pentru revoluție, cultivând rușilor siguranța de sine și încrederea în misiunea deosebită a poporului? Prisma prin care Occidentul era privit, pieziș și cu dispreț, nu s-a dovedit un demers prost. Datorită ei a apărut tipul de om pământean, aspru, care nu dădea înapoi din fața consecințelor, spre deosebire de omul occidental împovărat excesiv de un trecut care-i încorseta orice pași mai îndrăzneți printr-o rețea de legi, credințe și deprinderi etice. Conștienți de forța lor ascunsă până atunci, „sciții", cum își numea poporul poetul rus Blok, au inaugurat în sfârșit marșul, iar succesele lor le-au întărit convingerea că disprețul față de Occident nu a fost fără temei. Imitarea siguranței de sine rusești și eliberarea de năravurile papagalicești ar fi deci indicată și pentru popoarele care locuiesc între Marea Baltică și Marea Mediterană.

Intelectualul înțelege, desigur, că tipul de „cosmopolit" combătut este el însuși, întrucât el se uită spre Occident, așteptând ceva dintr-acolo. Aceasta nu înseamnă însă că se plânge în mod special de interdicțiile care înlătură în țara lui piesele pariziene de bulevard, de mică valoare, sau romanele polițiste. De asemenea, multe fenomene culturale care incită „elita" din țările occidentale îi stârnesc repulsia. Întrebat dacă ar trebui să fie pus în scenă la el în țară *The Cocktail Party* de T.S. Eliot, ar răspunde categoric nu, deși *Țara pustie* de același autor poate fi considerată o operă poetică interesantă. O achiziție de care oamenii din Europa Centrală și de Răsărit nu vor dori să se lipsească niciodată este simțul răspunderii pentru ceea ce primește publicul din partea editorului sau a teatrului: dacă, de exemplu, o piesă este considerată proastă, ea nu ar trebui arătată, chiar dacă ar putea să se bucure de succes și să facă să fie luată cu asalt casa de bilete a teatrului (imaginați-vă muncitorii din Praga și Varșovia uitându-se la snobul *The Cocktail Party* al lui T.S. Eliot!). În schimb, interdicția de a interpreta *Sărbătoarea primăverii* a lui Stravinski și de a educa gustul auditoriului prin muzica lui Ceaikovski este prea evident absurdă pentru a nu stârni zâmbete amare. „Cosmopolitismul" personajului pe care îl descriu este foarte moderat. El face diferența între ceea ce este demn de respect în Occident și ceea ce își datorează succesul reclamei suspecte, care apelează la gustul „elitelor" de valoare îndoielnică.

Superioritatea picturii *peredvijniki*-lor realiști ruși față de impresionismul francez a fost demonstrată la Moscova. Din păcate, pictura se caracterizează prin faptul că în aprecierea ei ochiul privitorului are și el ceva de spus și argumentele cele mai savante nu pot schimba o pânză urâtă într-o mare operă de artă. Lucru absolut deplorabil. La fiecare pas, în domeniul estetic sau etic, întâmpinăm rezistența pe care

bizareria omului o opune teoriei înțelepte. Faptul că un copil, dacă este educat corespunzător, trebuie să-și toarne tatăl când observă că prin comportarea sa acesta dăunează construcției socialismului (de al cărui succes depinde fericirea lumii întregi) pare un fapt rațional. Și totuși o asemenea ispravă stârnește multora un inexplicabil dezgust, la fel cum mulți îl preferă pe Manet pictorilor ruși realiști din secolul trecut. Îndrăzneala cu care rușii își desfășoară operațiile intelectuale atinge, după părerea intelectualului din democrațiile populare, dimensiuni primejdioase și rău prevestitoare pentru viitorul conducătorilor lor. Raționamentul consecvent care, dând peste o contradicție cu realitatea, impune să fie trecută cu vederea, trebuie să conducă în final spre erori costisitoare. Lupta lui Hitler cu „arta degenerată" a fost cu siguranță un simptom de același gen ca și noua etică a partidului său care impunea distrugerea „raselor inferioare", iar în idei asemănătoare se află germenele eșecului său. Observând grija Centrului ca știința și arta să fie în acord cu Metoda, intelectualul ajunge la concluzia că nu forța și înțelepciunea Occidentului pot fi cauza căderii Imperiului, ci tocmai aberațiile la care conduce Metoda.

Declarând drept eronată genetica lui Mendel, Centrul a folosit în linii mari trei grupe de argumente: 1) că această genetică e în contradicție cu teoria lui Darwin, concepută în mod dialectic, cu privire la selecția speciilor, întrucât se raportează la acele elemente din teoria lui Darwin care reprezintă reflectarea relațiilor sociale, adică a luptei nemiloase pentru existență din orânduirea capitalistă (în locul luptei pentru existență din cadrul unei specii trebuie să fie pusă colaborarea din cadrul unei specii); 2) că ea nu oferă rezultate practice satisfăcătoare în agricultură; 3) că poate servi ca bază teoriei rasiale, căci condiționează „caracterul mai bun" sau „mai rău" al individului de tipul de gene. Deci toate argumentele

folosite pot fi considerate ca manifestare a dorinței potrivit căreia realitatea să fie așa cum dorim să o vedem. Dar ce se va întâmpla dacă genetica continuatorilor lui Mendel este în acord cu observația științifică? – se întreabă intelectualul. Deși îi aclamă puternic pe vorbitorii care-i zdrobesc pe geneticienii occidentali, nu este nicidecum sigur că nu e vorba de o imensă mistificare, asemănătoare ca mod de argumentare cu aceea a savanților germani care demonstrau științific ceea ce era necesar Germaniei în momentul respectiv.

De aici nu rămâne decât un singur pas pentru a pune la îndoială însăși Metoda dialectică. Oare nu constă ea uneori în descifrarea semnelor din natură și istorie pe care cu îndemânare le-a pus mai întâi acolo mâna cititorului însuși? Dialectica este „logica contradicțiilor" aplicată, cum spun înțelepții, acolo unde nu e suficientă logica formală, așadar a fenomenelor în mișcare. Întrucât atât conceptele umane, cât și fenomenele observate de oameni sunt în mișcare, „contradicțiile cuprinse în concepte sunt doar reflectarea, transpunerea în limbajul ideilor a contradicțiilor care sunt cuprinse în fenomene" Minunat. Dar ce să zicem despre exemplul pe care îl dă Plehanov pentru a demonstra insuficiența logicii formale: cineva ne arată un om tânăr căruia abia îi dau tuleiele și ne cere să răspundem la întrebarea dacă acest om are barbă sau nu are barbă. Nu putem răspunde că are, pentru că aceasta încă nu e o barbă. Într-un cuvânt, barba abia se formează, este în mișcare, este abia un anumit număr de fire care într-o zi se vor transforma într-o nouă *calitate*, adică în barbă. La dracu' – mormăie intelectualul nostru –, astea-s exerciții pentru rabinii din secolul al XVII-lea. Părul care crește în barba tânărului nu-și face nici un fel de griji în legătură cu felul cum îl vom numi. Nu există aici nici o „trecere a cantității în calitate", cum repetă cu încântare partizanii Metodei. Problema „barbă sau nebarbă" provine din

felul în care utilizăm limba, din clasificarea noastră. Ce orgoliu nelimitat să atribui fenomenelor contradicții în care ne proiectează conceptele noastre stângace! Dar chestiunea este importantă. Destinul Imperiului depinde de această nefericită barbă. Dacă întreaga analiză a istoriei desfășurată potrivit Metodei operează cu asemenea trucuri, adică mai întâi introduc conceptele și ulterior iau contradicțiile lor drept contradicții ale materialului observat, atunci frumos va arăta Imperiul ridicat pe asemenea fundamente!

Și totuși intelectualul se simte terorizat de Metodă. Cum se explică acest lucru? Fără a recunoaște față de nimeni, el admite ideea că în germene rezidă falsul, ceea ce nu-l împiedică nicidecum să observe și să elaboreze cu exactitate materialul cu alte metode, atribuind orice succese folosirii Metodei. Căci ea exercită o influență magnetică asupra oamenilor contemporani din cauză că, într-un chip până acum nemaiîntâlnit, subliniază fluiditatea și interdependența fenomenelor. Întrucât oamenii secolului XX s-au aflat în condiții sociale în care dispare „firescul", iar fluiditatea și interdependența devin vizibile chiar și pentru cei mai tâmpi, gândirea în categoriile mișcării pare a fi cel mai sigur mijloc de a surprinde realitatea în flagrant. Metoda este tainică și nimeni nu o înțelege bine, ceea ce-i sporește puterea magică. Elasticitatea ei, folosită de rușii care nu posedă, după cum se știe, virtutea cumpătării, poate conduce la edicte absolut neplăcute, emanând de la Centru. Cu toate acestea mintea sănătoasă a fost foarte rar în istorie un eficient ghid prin labirintul problemelor umane. Metoda beneficiază de descoperirile lui Marx și Engels, de indignarea lor morală. Este ca un șarpe. Șarpele este neîndoielnic o făptură dialectică. „Tati, șarpele are coadă?" – întreabă micuțul Jakubek. „Exclusiv coadă" – răspunde tatăl. De aici posibilitățile nelimitate. Întrebându-se sincer de ce nu se poate elibera de farmecul

ei (deși ar vrea), intelectualul ar răspunde cu siguranță că măsura justeței ei o constituie forța acelora care o folosesc. Ei știu să construiască pe un teren zgâlțâit de cutremure permanente o clădire cu pereți mișcători, în timp ce Occidentul, nedispunând de norme la fel de bine concepute, se limitează la arhitectura tradițională amenințată cu prăbușirea. Unii pereți ai clădirii dialectice sunt, ce-i drept, monstruoși și le inoculează locuitorilor teama sinceră cu privire la viitorul unei astfel de construcții, dar, când se compară cu contururile arhitecturii statice din Occident, pare uneori că întreaga omenire va fi obligată să se mute în apartamente mai mobile.

Atitudinea intelectualului din Est față de Occident este deci complicată și nu poate fi cuprinsă în formule de simpatie și antipatie. Este ceva în genul iubirii înșelate și, după cum se știe, iubirea înșelată lasă adesea urme de sarcasm. A fost nevoie de un asemenea ghinion pentru ca, absolut în pofida previziunilor lui Marx, noul sistem economic să se nască în înapoiata Rusie și pentru ca revoluția să devină o acțiune planificată de funcționarii Centrului și răspândită prin cucerire militară. A fost nevoie de ghinion pentru ca europenii, de vreme ce doresc să schimbe ordinea învechită din propriile țări, să trebuiască să accepte, tot în pofida previziunilor lui Marx, cucerirea țărilor lor de un popor care niciodată nu a știut să se administreze la el acasă și care, oricât ai privi în trecut, niciodată nu a cunoscut fericirea și libertatea. Ce destin să te naști într-o asemenea epocă – se gândește intelectualul, rostind în același timp o cuvântare despre cât de mare este onoarea de a trăi „în marea epocă stalinistă". Funcția lui constă, așa cum răutăcios o numește singur, în „a inocula principiile de bază ale entuziasmului" celorlalți. Nu i se pare absolut de necrezut că Occidentul poate ieși victorios din confruntarea cu Metoda. Totuși Metoda este o prelucrare a lui Marx în manieră rusească;

deși are multe laturi slabe, ea constituie o armă în mâna suveranilor de la Centru, mai puternică decât tancurile, și funcționează. Este o calitate a Metodei faptul că se poate demonstra cu ajutorul ei ceea ce este necesar suveranilor la momentul respectiv, iar ce anume e necesar la momentul respectiv se stabilește cu ajutorul Metodei; acest lucru este în total acord cu caracterul ei șerpuitor.

Experiența l-a învățat pe intelectualul din Est să-și măsoare cu grijă demersurile în viață. El a văzut prea mulți care au alunecat în prăpastie din cauza unei singure intervenții imprudente, a unui singur articol scris prea impulsiv. Dacă Imperiul se va prăbuși, în haosul care se va naște va putea căuta noi mijloace de supraviețuire și acțiune. Atâta timp cât nu se va produce acest lucru, el trebuie să lucreze febril pentru victoria Imperiului, nutrind în taină speranța că „prostia" Occidentului nu este chiar atât de nelimitată cum se presupune. Dacă oamenii din Occident ar înțelege cu adevărat mecanismul „marii epoci staliniste" și dacă ar acționa corespunzător! Totul arată că nu înțeleg. Dar poate totuși, poate totuși vor înțelege?

III

KETMAN

Raționamentul intelectualului supus presiunilor din partea Imperiului și a Metodei este plin de contradicții. Nu e ușor să surprinzi aceste contradicții, căci avem de a face cu un fenomen absolut nou, care nu se manifestă în acest grad nici la ruși (poporul dominant), nici la adepții Noii Credințe din Apus (pe care îi ajută ignoranța). Nici unul dintre cetățenii țărilor democrației populare nu are posibilitatea să scrie sau să vorbească cu voce tare despre aceste chestiuni. În exterior ele nici măcar nu există. Și totuși există și constituie viața reală a acestor actori care sunt, de nevoie, aproape toți oamenii din țările dependente de Centru, și mai ales reprezentanții elitei intelectuale. Este greu să definim altfel decât actorie genul de relații dominante acolo între oameni, cu deosebirea că locul unde se joacă nu este o scenă de teatru, ci strada, biroul, fabrica, sala de ședințe și chiar camera în care locuiesc. Este o înaltă măiestrie care necesită întreaga vigilență a spiritului. Nu numai că fiecare cuvânt care se rostește trebuie să fie rapid estimat înainte de a ieși din gură din punctul de vedere al consecințelor pe care le poate genera. Zâmbetul care apare într-un moment nepotrivit, privirea care nu exprimă ceea ce trebuie să exprime pot constitui cauza unor suspiciuni și reproșuri primejdioase. De asemenea, felul de a fi, timbrul vocii, predilecția pentru anumite tipuri de cravate sunt interpretate ca simptom al înclinațiilor politice.

Sosirea în Occident este pentru un om din Est un mare șoc, căci contactul cu ceilalți – începând cu hamalul și șoferul de taxi – nu întâmpină nici un fel de reținere – ei sunt absolut degajați, le lipsește acea concentrare interioară care se exprimă prin aplecarea capului sau prin privirile ce zboară neliniștit, trăncănesc ce le vine la gură, râd tare; oare e posibil ca relațiile dintre oameni să fie atât de *simple*?

Actoria de fiecare zi se deosebește de actoria de la teatru prin aceea că toți joacă în fața tuturor și fiecare știe despre celălalt că joacă. Faptul că cineva joacă teatru nu i se consideră o carență și nu e nicidecum o dovadă de necredință. E vorba doar de a juca bine, căci priceperea de a-și intra bine în rol constituie dovada că acea parte a personalității sale pe care își construiește rolul este destul de dezvoltată. Dacă cineva ține o cuvântare plină de ură față de Occident și dacă face aceasta cu fervoare, arată astfel că există în el cel puțin 10% din ura despre care vorbește cu atâta tărie. Dacă cineva acuză cultura occidentală într-un mod rece și cumpătat, înseamnă că în realitate este atașat față de ea. De altfel, orice comportament uman conține – după cum se știe – o considerabilă doză de actorie. Omul reacționează la mediu și chiar prin gesturile sale este dirijat de mediul său. Atitudinea sa psihică este impusă adesea de atitudinea psihică a celor care îl înconjoară. Cu toate acestea, în democrațiile populare e vorba mai curând de un joc conștient, de masă, decât de o adaptare din reflex. Jocul conștient, dacă se practică un timp îndelungat, dezvoltă acele însușiri ale individului pe care le va folosi cu multă plăcere în activitatea sa actoricească. Astfel, alergătorul care a devenit atlet fiindcă avea picioare bine legate își dezvoltă și mai mult picioarele, exersând prin alergări. După un antrenament mai lung are loc o identificare riguroasă cu rolul, încât nu se mai poate distinge ceea ce e propriu de ceea ce e dobândit. Identificarea cu rolul impus oferă o anumită

ușurare și permite diminuarea vigilenței. Anumite reflexe apar în anumite momente în mod automat.

Acest lucru se manifestă și în literatură. Un poet care scrie o poezie de propagandă nu se limitează nicidecum la abordarea pur rațională. Așa cum traducătorul „se contaminează" de spiritul originalului, tot astfel poetul care creează cu gândul că idealul poeziei este poezia care poate fi recitată în cor la miting se descarcă emoțional, acordându-se în punctul de pornire în tonalitatea potrivită. La teatru, actorul care îl joacă de exemplu pe Cid este Cid pe scenă. Evident, nu orice actor, chiar dacă este tânăr și bine clădit, îl poate juca pe Cid: este nevoie de capacitatea înnăscută de a se descărca emoțional în rolul Cidului. Poezia, așa cum o cunoaștem până acum, poate fi definită ca expresie a temperamentului individual ce se frânge din cauza convenției sociale. În schimb, poezia Noii Credințe poate fi definită ca expresie a convenției sociale ce se frânge din cauza temperamentului individual. De aceea cel mai bine adaptați la noua situație sunt poeții înzestrați cu talent dramatic: poetul creează ipostaza poetului revoluționar ideal și-și scrie poezia ca un monolog în această ipostază. El nu se exprimă pe sine, ci pe cetățeanul ideal. Rezultatul obținut reamintește cântecul din timpul marșului, deoarece scopul este același: de a crea o legătură colectivă care să-i unească pe soldații încolonați. Cel mai bun exemplu de cântec-slogan sunt unele versuri ale poetului german Bertolt Brecht, ce se ridică deasupra poeziilor celorlalți poeți răsăriteni, deoarece la Brecht se vede deplina conștientizare a procesului.

Deși identificarea jocului și a proprietății ideatice private este foarte avansată, rămân elemente neasimilate care obligă la vigilență. Mascarea continuă, deși creează o aură colectivă greu de suportat, oferă celor care se maschează satisfacții certe, destul de mari. A spune că un lucru e alb, dar a gândi că e

negru; a zâmbi în sinea ta, dar a arăta în afară o râvnă solemnă; a urî, dar a da semne de iubire; a ști, dar a simula ignoranța; ducându-l astfel de nas pe adversar (care la rândul său ne duce de nas), începem să apreciem mai presus de toate propria viclenie. Succesul în joc devine sursă de satisfacție. Concomitent, ceea ce este ocrotit în noi de ochii celor neavizați capătă o valoare deosebită, căci nu este niciodată clar formulat, iar ceea ce nu este formulat în cuvinte posedă farmecul irațional al unei calități pur emoționale. Omul se apără în sanctuarul interior, care este cu atât mai frumos, cu cât trebuie să plătească un preț mai mare pentru a interzice celorlalți accesul la el.

Actoria practicată la scară de masă a survenit rar în istoria de până acum a speciei umane. Și totuși, încercând să descriem stângaci această nouă variantă a obiceiului, vom da peste o izbitoare analogie în civilizația islamului din Orientul Apropiat. Nu numai că acolo era bine cunoscut jocul practicat în apărarea propriilor gânduri și sentimente, dar el s-a transformat într-o instituție permanentă, căpătând numele de Ketman.

Ce este Ketmanul? Am găsit descrierea sa în cartea lui Gobineau *Religions et philosophies de l'Asie centrale.* Gobineau a petrecut mai mulți ani în Persia (din 1855 până în 1858 a fost secretarul legației franceze, iar din 1861 până în 1863, ministru plenipotențiar francez), nu i se poate refuza darul observației ascuțite, chiar dacă nu trebuie să fim neapărat de acord cu concluziile acestui scriitor foarte primejdios. Coincidențele dintre Ketman și deprinderile cultivate în țările Noii Credințe sunt atât de izbitoare, încât îmi voi permite citate ceva mai lungi.

După opinia oamenilor din Orientul musulman, „posesorul adevărului nu trebuie să-și expună persoana, averea și respectul orbirii, nebuniei și răutății celor pe care Dumnezeu,

după bunul său plac, i-a indus și i-a menținut în eroare" Așadar, trebuie să păstrăm tăcerea în privința propriilor convingeri, dacă acest lucru e posibil.

„Totuși – spune Gobineau – există cazuri când tăcerea nu e suficientă, când ea poate trece drept mărturisire. Atunci nu trebuie să ezităm. Atunci nu numai că trebuie să renunțăm public la propriile păreri, dar se recomandă să folosim tot felul de tertipuri pentru a-l înșela pe adversar. Se va exprima orice mărturie de credință care să-i placă acestuia, se vor ține tot felul de ritualuri considerate a fi dintre cele mai absurde, se vor falsifica propriile cărți, vor fi folosite orice mijloace de inducere în eroare. În felul acesta se vor dobândi o mare mulțumire și merit că te-ai ocrotit pe tine și pe ai tăi, că nu ai expus prețioasa credință contactului dizgrațios cu necredinciosul și, în sfârșit, că, înșelându-l pe acesta și menținându-l în eroare, s-au abătut asupra lui dezonoarea și mizeria spirituală pe care le-a meritat."

„Ketman îl umple de mândrie pe acela care îl practică. Credinciosul capătă datorită acestuia starea de trainică superioritate asupra aceluia pe care l-a înșelat, chiar dacă acesta din urmă este ministru sau rege puternic; pentru omul care îi aplică Ketmanul, el este înainte de toate un biet orb; a fost frustrat de singura cale adevărată și nici măcar nu bănuiește aceasta; în schimb tu, zdrențăros și muritor de foame, aparent tremurând la picioarele puterii abil înșelate, ai ochii plini de lumină; pășești scăldat în aură în fața dușmanilor tăi. Persiflezi ființa neinteligentă; dezarmezi bestia primejdioasă. Câte bucurii laolaltă!"

Cât de departe poate ajunge Ketman o dovedește exemplul unei secte, cea a lui Hagi-Șeik-Ahmed. „Deși a lăsat în urma sa multe opere teologice – spune Gobineau –, niciodată nu a dezvăluit clar în cărțile sale, așa cum vor mărturisi chiar și cei mai înflăcărați discipoli ai săi, nimic din ceea ce ar

putea conduce pe urmele ideilor care i se atribuie astăzi. Dar se garantează unanim că a practicat Ketmanul și că în ascuns se remarca printr-o mare îndrăzneală, introducând cu deosebită rigoare ordine în doctrinele care astăzi îi poartă numele." Deci nu trebuie să ne mirăm dacă, așa cum recunoștea un persan într-o discuție cu Gobineau, „în Persia nu există nici un musulman perfect"

Dar nu toți erau atât de prudenți ca Hagi-Șeik-Ahmed. Unora Ketman le-a servit în perioada lor pregătitoare, iar când s-au simțit destul de puternici au declarat deschis erezia. Iată o descriere a expedițiilor predicatoare ale lui Sadra, care era avicenian:

„...Și lui îi era teamă de mullahi. Nu putea să nu le stârnească neîncrederea, dar să le ofere baze solide, dovezi acuzatoare, ar fi însemnat să se expună unor persecuții fără de sfârșit și să pună în joc viitorul renașterii filozofice pe care o intenționa." S-a adaptat deci la cerințele timpului și a apelat la acest măreț și minunat mijloc care este Ketman. Când sosea într-un oraș, avea grijă să se prezinte cu smerenie tuturor mudjetehezilor sau doctorilor locali. Stătea într-un colț al salonului lor, de cele mai multe ori tăcea, vorbea cu modestie, era de acord cu orice cuvânt care ieșea din gura lor venerabilă. Era întrebat ce cunoștințe posedă; el enunța doar ideile împrumutate din cea mai credincioasă teologie șiită și nu trăda prin nimic că se ocupă de filozofie. După ce trecuseră câteva zile, mudjetehezii, văzând cât este de blând, i-au propus ei înșiși să țină predici publice. El trecu la treabă imediat, luând ca text doctrina abluțiunii sau ceva de genul acesta, aplecându-se asupra normelor și îndoielilor conștiinței celor mai subtili teoreticieni. Un asemenea comportament îi umplea de admirație pe mullahi. Ei înșiși îi cereau să le conducă imaginația spre chestiuni mai puțin comune. El nu a refuzat. De la doctrina abluțiunii a trecut la doctrina

rugăciunii, de la rugăciune la revelație, de la revelație la unitatea divină și aici, dovedind o abilitate uluitoare, folosind trecerea sub tăcere, confesiunea față de cei mai avansați discipoli, autocontrazicerile, aserțiunile cu sens ambiguu, silogismele false, din care numai inițiații puteau găsi ieșire, îmbinând totul din abundență cu declarații referitoare la credința sa ireproșabilă, și-a atins în sfârșit scopul și a propagat avicenismul în toate sferele instruite și când, în sfârșit, a considerat că poate să intervină în mod deschis, a dat la o parte voalul, a respins islamul și s-a înfățișat doar ca logician și metafizician, așa cum era cu adevărat."

Ketmanul islamului și Ketmanul secolului XX din Europa par a se deosebi doar prin faptul că îndrăzneala pe care a dovedit-o Sadra s-ar fi încheiat în Europa în chip trist pentru el. Totuși Ketmanul, în formele sale precise și aspre, este unanim practicat în democrațiile populare. Ca și în islam, sentimentul de superioritate față de cei care sunt nedemni să ajungă la cunoașterea adevărului constituie una dintre principalele bucurii în viața celorlalți, viață care în general nu prea abundă în bucurii. „Devierile", a căror depistare creează atâtea necazuri guvernanților, nu sunt imaginare. Ele sunt cazuri de Ketman demascat, cei mai puternici în descoperirea devierilor fiind oamenii care practică un Ketman similar: recunoscând cu ușurință la alții procedeele acrobatice utilizate de ei înșiși, ei se folosesc de prima ocazie pentru a-și supune adversarul sau prietenul; în felul acesta se protejează, iar măsura abilității constă în a anticipa cel puțin cu o zi o acuză similară care ar putea veni din partea omului pe care-l duc la pierzanie. Întrucât numărul variantelor Ketman este aproape nelimitat, denumirile devierilor nu pot ține pasul cu ordonarea acestei grădini pline de exemplare neașteptate. Orice nou comentariu la normele Noii Credințe, promovat de Centru cu forță unanim obligatorie, sporește

reținerile interioare ale acelora care în exterior sunt cât se poate de credincioși. A enumera toate tipurile de Ketman ce se regăsesc în democrațiile populare nu ar fi posibil. Mă voi strădui totuși să mă opresc asupra principalelor grupe și familii, procedând cumva ca un botanist care efectuează o clasificare generală.

Ketmanul național. Este răspândit nu numai în masele largi, ci și în grupurile de partid din diferite țări. Pentru că Tito a procedat ca Sadra cel descris de Gobineau și și-a anunțat erezia lumii întregi, milioane de oameni care practică acest Ketman în țările democrației populare trebuie să folosească mijloace de mascare deosebit de ingenioase. Discuțiile demonstrative cu adepții „căii naționale spre socialism", în diferite capitale răsăritene, au învățat publicul ce expresii și ce reflexe îl pot expune reprosului de cultivare a acestor tendințe nefaste. Cel mai sigur mod de a se apăra în fața reprosului îl constituie manifestarea cu voce tare, la fiecare pas, a admirației pentru realizările Rusiei în diferite domenii, purtarea sub braț a unor reviste și ziare rusești, fredonarea de cântece rusești, aplaudarea fierbinte a muzicienilor și actorilor ruși etc. Scriitorul care nu a dedicat nici o operă remarcabilelor figuri rusești sau vieții rușilor, limitându-se la teme naționale, nu se poate considera în deplină siguranță. Trăsătura oamenilor care cultivă acest Ketman este disprețul nemărginit față de Rusia ca țară barbară. La muncitori și țărani această trăsătură capătă mai curând o tentă emoțională și se bazează pe observarea fie a soldaților din armata eliberatoare, fie – întrucât mulți s-au aflat în timpul războiului pe teritoriile administrate nemijlocit de ruși – a rușilor în viața lor cotidiană. Întrucât până atunci exista o mare diferență în ceea ce privește nivelul de viață și de civilizație între Rusia și țările care poartă astăzi denumirea de

democrații populare în favoarea acestora din urmă, Ketmanul național își găsește hrană din abundență. El nu poate fi definit pur și simplu drept naționalism. Între slavii din Europa Centrală și germani a existat de-a lungul secolelor ură, dar ea era amestecată la slavi cu respectul față de însemnele exterioare ale civilizației sesizabile la germani. În schimb, observând prin comparație un mai mare rafinament al deprinderilor din propria țară, o mai bună capacitate de organizare, a transportului de pildă, sau de folosire a mașinilor, europeanul central și-ar exprima, dacă ar putea, atitudinea sa față de Rusia printr-un semn disprețuitor al mâinii, ceea ce, de altfel, nu-l împiedică să simtă teamă în fața numărului maselor care se revarsă din adâncul continentului eurasiatic.

Însă problema nu se manifestă la toți în plan pur emoțional. La tânăra intelectualitate de proveniență muncitorească pare să predomine opinia inclusă în abrevierea: „Socialism – da, Rusia – nu", și aici încep subtilitățile unor distincții doctrinare. Țările Europei – continuă raționamentul – sunt mult mai apte pentru realizarea socialismului decât Rusia; populația lor este mai dezghețată, majoritatea pământului este cultivat, rețeaua de comunicații este mai densă, industria nu trebuie să înceapă de la un stadiu apropiat de zero. Unele metode bazate pe atrocități absolute nu sunt necesare, sunt chiar inutile, căci există un grad superior de disciplină socială. Totuși, „calea națională spre socialism" a fost condamnată și s-au depus multe strădanii pentru a dovedi că oricine se împotrivește aplicării integrale a modelului rus în cele mai mici amănunte și supunerii dictaturii Centrului este trădător și trebuie să împărtășească soarta lui Tito, adică să acționeze împotriva Centrului și să-i slăbească potențialul militar, care este singurul mijloc de desfășurare a revoluției la scară mondială. Pronunțarea împotriva acestei aserțiuni ar semnifica anularea Noii Credințe și introducerea

în locul ei a unei alte credințe, raportată nemijlocit la Marx și Engels. Sadra care, în esență, se afla în afara islamului, avea grijă să nu se trădeze în acest sens față de mullahi; tot astfel mulți adepți aparenți ai Noii Credințe se găsesc, în esență, în afara ei. Alții însă, văzând în alianța lui Tito cu Occidentul un exemplu de fatalism istoric, așadar respingând ideea că acest fatalism a putut fi, pur și simplu, determinat de politica Centrului față de popoarele dependente, se închid în Ketman care n-ar trebui să împiedice Centrul în acțiunile sale exterioare; musulmanul credincios, chiar profund atașat de Ketmanul său, nu poate crea obstacole acolo unde islamul luptă cu cei necredincioși pentru existența sa. Un asemenea Ketman se exprimă deci doar în acțiuni practice care nu dăunează Centrului în lupta sa mondială, în schimb reprezintă apărarea intereselor naționale, acolo unde acest lucru mai este posibil.

Ketmanul purității revoluționare. Este o variantă rară, mai obișnuită în marile orașe ale Rusiei decât în democrațiile populare. Ea constă în credința în „focul sfânt" revoluționar din epoca lui Lenin, în focul al cărui simbol este, de exemplu, poetul Maiakovski. Sinuciderea lui Maiakovski în anul 1930 a pus capăt acestei epoci marcate de înflorirea literaturii, teatrului și muzicii. „Focul sfânt" a fost înăbușit, colectivizarea a fost înfăptuită într-un mod nemilos, în lagărele de muncă au dispărut milioane de cetățeni ai Uniunii, față de popoarele nerusești s-a aplicat o politică neîndurătoare. Sub influența teoriilor impuse, literatura a devenit plată și inexpresivă, a fost distrusă pictura, teatrul rus – fruntaș cândva în lume – a fost lipsit de libertatea experimentului, știința a fost supusă directivelor venite de sus. Așa judecă cel care apelează la Ketmanul purității revoluționare. El Îl urăște din toată inima, făcându-L responsabil de soarta groaznică a

poporului rus și de ura pe care poporul rus o stârnește celorlalte popoare. Nu este însă sigur că El nu e necesar. S-ar putea ca în perioade de excepție, cum este perioada actuală, apariția unui tiran viclean să fie considerată drept un simptom dorit. Epurările în masă, în care au dispărut atâția comuniști buni, scăderea nivelului de trai al cetățenilor, aducerea artiștilor și savanților în rolul de sclavi servili, exterminarea de grupuri minoritare întregi – cine, dacă nu ar fi fost așa ca El, ar fi avut curajul unor asemenea fapte? Și totuși Rusia s-a opus lui Hitler. Opera revoluției nu a cedat în fața forței care a izbit din afară. În această lumină faptele Lui capătă semnificația unei eficiențe înțelepte și sunt justificate probabil datorită situației istorice excepționale. Oare dacă El nu ar fi aplicat teroarea excepțională din anul 1937, nu s-ar fi găsit mai mulți oameni dornici să-l ajute pe Hitler? Oare, de exemplu, actuala linie din știință și artă, deși aflată uneori în contradicție cu judecata sănătoasă, nu ridică eficient moralul rus în fața amenințării unui eventual război? El este o pată dezgustătoare pe luminoasa Nouă Credință, dar o pată care astăzi trebuie să fie încă tolerată, ba mai mult, El trebuie să fie sprijinit. „Focul sfânt" nu s-a stins. Când va fi obținută victoria, acest foc va răbufni iarăși cu vechea forță, cătușele pe care El le-a impus vor fi sfărâmate, iar relațiile dintre popoare se vor așeza pe principii noi, mai bune. Un asemenea Ketman era foarte frecvent, dacă nu unanim în Rusia în timpul celui de al Doilea Război Mondial, și forma sa actuală constituie renașterea unei speranțe înșelate cândva.

Ketmanul estetic. Omul cu bun-gust nu poate trata prea serios rezultatele presiunii oficiale în domeniul cultural, chiar dacă aplaudă versurile, scrie recenzii măgulitoare despre expozițiile de pictură și se preface că planurile arhitecturii sumbre,

greoaie, a noilor clădiri îl conving din plin. El se schimbă complet între cei patru pereți ai casei sale. Pot fi găsite acolo (dacă avem de a face cu un intelectual bine situat) reproduceri de opere de artă acuzată oficial ca fiind burgheză, discuri cu muzică modernă și o bogată colecție de cărți de autori vechi în diferite limbi. Acest lux al intimității îi este iertat, dacă activitatea creatoare pe care o desfășoară într-un atelier amenajat în mod similar aduce efectele propagandistice așteptate. Pentru a-și apăra poziția și locuința (pe care o are grație statului), intelectualul este gata de orice sacrificii și orice tertipuri, fiindcă valoarea izolării într-o societate unde nu există altă posibilitate de a te izola este mai mare decât ar putea exprima propoziția „my home is my castle". Ecranele de televizor în locuințe particulare prin care să se vadă pe furiș cum se comportă cetățenii țin încă de viitor, deci ascultând stațiile de radio străine și citind cărți bune se obțin clipe de relaxare, desigur dacă ești singur, pentru că odată cu apariția oaspeților jocul începe din nou.

Niciodată nu s-a cercetat îndeaproape cât îi sunt de necesare omului trăirile numite nu tocmai exact trăiri estetice. Numai la un număr nesemnificativ de indivizi aparținând unei anumite societăți aceste trăiri sunt legate de operele de artă. Majoritatea beneficiază de bucuria trecătoare de natură estetică prin însăși implicarea în fluxul vieții. În orașe, ochiul întâlnește vitrinele colorate ale magazinelor, o varietate de tipuri umane, mai mult, imaginația intuiește pe figura trecătorilor istoria lor particulară; activitatea omului în cadrul mulțimii este de tip erotic, iar emoțiile sale sunt la granița emoțiilor fiziologice. Ochiul se bucură de vestimentație, de strălucirea luminilor, iar piețele pariziene, de exemplu, cu maldăre de legume și flori, de pește în forme și culori variate, hălci de carne în diferite nuanțe de roșu-aprins oferă bucurii pentru care nu trebuie neapărat să apelezi la tablourile

impresioniștilor sau ale olandezilor. Auzul prinde crâmpeie de arii, zgomotul mașinilor amestecat cu gânguritul păsărilor, strigăte, râsete. Mirosul înregistrează zonele schimbătoare ale miresmelor: cafea, benzină, portocale, ozon, alune prăjite, parfum.

Cântăreții marilor orașe au consacrat pagini întregi în operele lor descrierilor bucuroasei cufundări în rezervorul vieții generale. Înotătorul care se încredințează valului și are senzația nemărginirii spațiului din jur trăiește sentimente similare. Mă gândesc la cei mai mari cântăreți ai orașelor, la Balzac, Baudelaire și Whitman. Pare-se că puterea incitantă și revigorantă a participării la colectivitate constă în senzația *posibilității*, a permanentei surprize, a tainei după care alergăm.

Și viața țăranilor, deși rezervată muncii aspre a brațelor, oferă prilej de relaxare estetică prin ritmul obiceiurilor, al ritualurilor religioase, prin imaginile sfinte, târguri, costume, ornamente din flori de hârtie, sculptură populară, muzică și dans.

În țările Noii Credințe, orașele își pierd vechea înfățișare. Lichidarea micilor întreprinderi particulare conferă străzilor un aspect rigid și birocratic. Lipsa cronică a bunurilor de consum face ca mulțimea să fie uniform cenușie și la fel de săracă. Chiar dacă apar mărfuri de consum, ele sunt de același soi și nu cel mai important. Teama paralizează individualitățile și le impune să se asemene cu tipul mediu cât mai mult în gesturi, vestimentație, expresie a feței. Orașele se umplu cu tipul de rasă bine văzut de guvernanți: bărbați scunzi, pătrați, și femei cu picioare scurte și șolduri late. Este tipul proletar, cultivat în mod exagerat datorită modelelor estetice obligatorii: aceleași femei umflate și bărbați pătrați ar putea să-și schimbe complet înfățișarea sub impactul filmului, picturii și modei, cum s-a întâmplat în America, unde modelele oferite spre contemplare de mass-media au

exercitat aceeași influență, dacă nu chiar mai mare, asupra alurii lor fizice ca și modul de alimentație. Străzile, fabricile, locurile adunărilor sunt pline de pancarde roșii cu sloganuri și steaguri. Arhitectura noilor clădiri este monumentală și apăsătoare (nu vorbesc despre reconstrucții), zvelțețea și grația în arhitectură sunt considerate drept formalism. Cantitatea de senzații estetice pe care o primește locuitorul din orașele Noii Credințe este, așadar, extrem de limitată. Singurul loc plin de farmec este teatrul, fiindcă magia teatrului există chiar dacă e încorsetată de imperativele realismului socialist, care stabilește conținutul pieselor și genul decorurilor (acestea nu trebuie să lase loc de afirmare pentru imaginația scenografului). De aici uriașul succes de care se bucură în ochii publicului piesele autorilor vechi, de exemplu ale lui Shakespeare, căci fantasticul lor transpare chiar și în limitele montării naturaliste. Foamea după lucruri *neobișnuite* este în țările Noii Credințe atât de mare, încât ar trebui să le dea de gândit guvernanților, dar probabil nu le dă, pentru că ei văd aceste dorințe ca pe niște relicve ale trecutului.

La sat, unde întreaga formă de până acum a obiceiurilor trebuie să fie suprimată prin transformarea țăranilor în muncitori agricoli, mai există încă urme ale culturii țărănești specifice, structurate lent de-a lungul secolelor. Totuși, să spunem sincer, reazemul acestei culturi au fost cu precădere țăranii mijlocii sau mai bogați. Lupta împotriva lor îi obligă să se ascundă, fapt care duce la dispariția costumelor țărănești, a împodobirii bordeielor, a îngrijirii livezilor particulare etc. Intervine o anumită contradicție între grija oficială pentru folclor (muzică, dansuri, cântece), căruia i se acordă multă atenție în vederea dezvoltării, și cerințele noului sistem economic, a cărui încununare finală trebuie să fie baraca sau blocul de cărămidă locuit de mai multe familii. Odată cu închiderea bisericilor, cu anularea sărbătorilor catolice și

încetarea târgurilor, care și-au pierdut sensul economic, față de muncitorii de la sate vor putea fi folosite aceleași observații valabile pentru populația de la orașe.

În aceste condiții, Ketmanul estetic are toate șansele de expansiune. El se exprimă în tânjirea subconștientă după ceea ce este neobișnuit (care se încearcă să fie canalizată în direcția distracțiilor controlate, adică teatru, film și spectacole de folclor), iar la lucrătorii din domeniul literaturii și artei în diferite forme de evadare din realitate. Scriitorii scormonesc în texte vechi, comentează și editează autori antici. Scriu cu plăcere cărți pentru copii, unde libertatea fantasticului este ceva mai mare. Mulți dintre ei aleg cariera universitară, deoarece cercetarea istoriei literaturii oferă un pretext sigur de cufundare în trecut și de contact cu operele de mare valoare estetică. Sporește, de asemenea, lista traducătorilor de poezie și proză veche. Pictorii caută ieșire pentru preocupările lor în ilustrații de carte pentru copii, unde alegerea de culori stridente poate fi justificată prin raportarea la imaginația „naivă" a copilului. Regizorii teatrali, achitându-se de datoria de a pune în scenă opere proaste contemporane, se străduiesc să obțină plasarea în repertoriu a lui Lope de Vega sau Shakespeare. Unii reprezentanți ai artelor plastice sunt atât de curajoși, încât aproape că-și dezvăluie Ketmanul, proclamând nevoia de estetică în viața cotidiană, așadar înființarea de institute speciale care să proiecteze modele de țesături, mobilă, sticlă și ceramică pentru industrie. Găsesc chiar sprijin din partea dialecticienilor mai inteligenți din vârful partidului și bani pentru asemenea acțiuni. Trebuie să avem un respect uriaș față de asemenea eforturi (să nu uităm că, de exemplu, Polonia și Cehoslovacia, înainte de al Doilea Război Mondial, erau alături de Suedia și Finlanda țări fruntașe în decorațiuni de interior). Cu toate acestea, nu există nici un motiv pentru

care ceea ce trece drept formalism în pictură și arhitectură să fie tolerat o perioadă mai lungă în artele aplicate. În asemenea încercări se vede cel mai bine de altfel raționalizarea Ketmanului estetic: întrucât totul este planificat în economia socialistă, de ce să nu se treacă la satisfacerea planificată a cerințelor umane estetice? Pășim aici însă în domeniul primejdios al demonului Psihologiei. A recunoaște că ochiul omului are nevoie de culori vesele, de forme armonioase, de arhitectură luminoasă, solară ar însemna să afirmi că gustul Centrului este prost. Cu toate că și acolo se vede progresul. Sunt înălțați zgârie-nori după modelul construcțiilor ridicate la Chicago în jurul anului 1900. E posibil ca în anul 2000 să se introducă acolo în mod oficial arta care astăzi este considerată modernă în Occident. Dar ce facem cu ideea potrivit căreia trăirile estetice apar în general datorită elementelor crescute organic, iar îmbinarea culorii și armoniei cu Teama este la fel de greu de imaginat ca și penajul strident al păsărilor care trăiesc în tundra nordică?

Ketmanul profesional. Întrucât mă aflu în condiții pe care nu le pot schimba, am doar o singură viață și viața trece – raționează omul –, trebuie să mă străduiesc să fac din ea un lucru cât mai bun posibil. Sunt ca o cochilie agățată de o stâncă pe fundul mării. Deasupra mea se dezlănțuie furtuni, navighează vapoare mari, dar încerc să mă țin de stâncă, fiindcă altminteri aș dispărea ridicat de ape și nu ar rămâne din mine nici o urmă. Astfel apare Ketmanul activității profesionale. Dacă ești savant, iei parte la congrese la care ții comunicări ce urmează strict recomandările liniei de partid. Dar în laborator avansezi cu cercetările, operând cu metode științifice, și în aceasta vezi scopul vieții. Dacă realizezi eficient opera ta, îți e indiferent cum va fi ea prezentată și în favoarea cui va fi folosită. Rezultatele obținute în numele

căutării dezinteresate a adevărului sunt durabile, în vreme ce larma politicienilor este trecătoare. Trebuie să faci tot ce îți cer, au voie să-ți folosească numele, dacă datorită acestui lucru ai acces la laborator și bani pentru cumpărarea de instrumente științifice.

Dacă ești scriitor, îți numeri pe raft cărțile scoase. Iată o lucrare despre Swift. A fost scrisă folosindu-se analiza marxistă. Această analiză oferă însă o foarte bună și pătrunzătoare investigare a fenomenelor istorice și nu este echivalentă cu Metoda și Noua Credință. Marx a fost un observator genial. Imitându-l, te asiguri în fața atacurilor, căci el joacă rolul unui proroc; în schimb, despre faptul că ești adept al Metodei și al Noii Credințe poți scrie în prefața care îndeplinește aceeași misiune ca dedicațiile oferite regilor și împăraților în epocile trecute. Iată o traducere a unui lung poem din secolul al XVI-lea; oare valoarea acestei traduceri nu este ceva durabil? Iată un roman al meu a cărui tematică provine din trecutul îndepărtat; m-am străduit să prezint în el întâmplările cât mai fidel posibil. Iată traducerile mele din rusă: sunt bine văzute și mi-au adus mulți bani; Pușkin este cu adevărat un mare poet și valoarea lui nu suferă schimbare fiindcă astăzi îi servește Lui ca mijloc de propagandă. Desigur, trebuie să plătesc pentru dreptul de a-mi practica meseria cu un anumit număr de articole și versuri omagiale. Forma vieții cuiva nu este judecată pe baza unor panegirice ocazionale, scrise de nevoie. Chiar și marele poet Mickiewicz, urându-l pe țar, a trebuit să-i dedice poemul său și în dedicație nu a făcut economie de laude; era la strâmtoare; când, printr-o stratagemă, a plecat din Rusia, a arătat cine e cu adevărat și nu i se ia în nume de rău acest vicleșug.

Exemplele date arată că Ketmanul profesional nu este absolut incomod pentru guvernanți. El constituie o serioasă

forță motrice, fiind una din cauzele uriașului elan spre instrucție, adică spre obținerea de cunoștințe și priceperi într-un domeniu special, în care îți poți descărca energia și te poți apăra de soarta funcționarului dependent doar de fluctuațiile politice. De exemplu, fiul unui muncitor, ajungând chimist, deține o treaptă *durabilă* în ierarhia avansării. Fiul unui muncitor, rămânând funcționar în poliția Securității, influențează suprafața, acolo unde se mișcă vapoare mari, dar suprafața mării este schimbătoare și furtunoasă. Lucrul cel mai important însă este că efectuarea de experiențe chimice, construirea de poduri, arta traducerii poetice, vindecarea de boli reprezintă ceva lipsit de falsitate. În schimb, statul beneficiază de acest Ketman, deoarece chimiștii, inginerii și medicii sunt necesari. Din când în când se aud de sus, într-adevăr, murmure surde de ură față de cetățenii care practică Ketmanul în domeniul științelor umaniste. Supraveghetorul literaturii la Centru, Fadeev, într-una din cuvântările sale, s-a năpustit asupra Universității din Leningrad, unde se ajunsese la manifestări de indignare fiindcă o studentă scrisese lucrarea de diplomă despre poetul englez Walter Savage Landor. Cine are nevoie de Landor? Cine a auzit de el? – striga Fadeev. Deci și în țările dependente de Centru se recomandă cumpătare și prudență din partea acelora care practică acest tip de Ketman.

Ketmanul sceptic. Este cultivat cu plăcere în cercurile de intelectuali. Omenirea – susține raționamentul – nu știe nici cum să se descurce cu cunoștințele sale, nici să rezolve dificultățile producției și ale împărțirii bunurilor. Primele încercări științifice de elaborare a problemelor sociale, întreprinse în secolul al XIX-lea, sunt interesante, dar destul de greoaie. Dar ele au nimerit pe mâinile rușilor care nu știu să raționeze altfel decât dogmatic și care au ridicat aceste

prime încercări la rangul de dogmă religioasă. Ceea ce se întâmplă în Rusia și în țările dependente de ea este un fel de nebunie. Nu este exclus, ba chiar e verosimil, că Rusia va reuși să-și impună nebunia întregii lumi și că trezirea va avea loc abia după două sau trei sute de ani. Aflându-te în mijlocul unui ciclon istoric, trebuie să te comporți cât mai chibzuit, adică în exterior să te lași complet în seama forțelor care îi distrug cu ușurință pe cei ce se opun. Aceasta nu împiedică însă plăcerea care decurge din observație. Căci fenomenul este într-adevăr nemaiîntâlnit. Niciodată probabil până acum omul nu a fost supus unei presiuni egale și niciodată probabil nu s-a sucit și nu s-a zvârcolit atât, încercând să se adapteze și să trăiască într-un cadru construit ca la carte, dar, după cum se pare, nu pe măsura lui. Toate capacitățile sale intelectuale și emoționale sunt supuse încercării. Cine privește acest spectacol zilnic al renunțărilor și umilințelor știe mai multe despre om decât oricare dintre locuitorii din țările Occidentului, în care singurul mod de presiune este banul. Acumularea acestui volum de observații este preocuparea avarului care-și numără pe ascuns monedele. Acest Ketman nu împiedică activitatea exterioară în acord cu linia obligatorie, ba chiar, întrucât se bazează pe deplina lipsă de credință în raționalitatea Metodei, ajută, permițând un cinism total, așadar o elasticitate în adaptarea la tactica schimbătoare.

Ketmanul metafizic. El se manifestă mai ales în țările cu trecut catolic. Cele mai multe exemple în cadrul Imperiului le poate oferi Polonia. Dintre celelalte țări, Spania a cunoscut bine catolici care au colaborat cu comuniștii. Acest Ketman constă în convingerea *suspendată* cu privire la bazele metafizice ale lumii, adică în faptul că omul care urmează acest tip de Ketman consideră epoca în care trăiește drept antimetafizică,

așadar o epocă în care datorită unor cauze deosebite orice credință metafizică nu se poate manifesta. Omenirea învață să gândească în categorii raționaliste și materiale, fiind situată în fața unor sarcini arbitrare și implicată în lupta de clasă. În schimb, religiile iraționale suferă descompunerea și, mai mult, servesc ca mijloc de apărare a unei ordini sociale învechite. Aceasta nu înseamnă că în viitor omenirea nu va reveni la o religie mai bună și mai purificată. Cine știe dacă Noua Credință nu este un purgatoriu indispensabil și dacă *gesta Dei* nu se înfăptuiesc *per barbaros*, deci de Centru, care obligă masele largi să se trezească din starea de letargie. Hrana spirituală pe care aceste mase o primesc de la Noua Credință este de factură secundară, Centrul greșește crezând că hrana pe care o poate oferi maselor este suficientă. Totuși, trebuie să apreciem pozitiv că Noua Credință ară din nou ogorul și că demolează fațadele care doar în exterior arătau splendide, în timp ce pe dinăuntru erau putrede și emanau un miros de lâncezeală. Așadar, Noua Credință trebuie să fie ajutată fără a se trăda propriul atașament față de Taină, cu atât mai mult cu cât pentru relevarea ei, de exemplu în literatură, nu există astăzi nici un fel de mijloace, atât limbajul, cât și conceptele omului contemporan nefiind mature în acest sens. Acest Ketman are la rândul său numeroase variante. Unii catolici credincioși slujesc chiar în poliția secretă și-și *suspendă* catolicismul în această muncă în general nelipsită de cruzime. Alții se străduiesc să păstreze comunitatea creștină în sânul Noii Credințe și se manifestă public în calitate de catolici. Ei intervin pentru menținerea instituțiilor catolice și adesea reușesc, deoarece dialecticienii îi văd bine pe așa-zișii „catolici progresiști" și „catolici patrioți", obedienți în chestiuni politice. Jocul reciproc este destul de ambiguu. Guvernanții tolerează acest tip de catolici ca pe un rău trecător necesar, căci nu a sosit încă etapa în care religia poate fi complet stârpită

și e mai bine să ai de a face cu credincioși cuminți decât cu opozanți. „Catolicii progresiști" sunt conștienți în schimb de locul nu prea onorabil pe care li-l rezervă guvernanții, loc de șamani și magicieni ai unor triburi sălbatice, tolerate până când sălbaticii vor putea fi îmbrăcați în pantaloni și trimiși la școală. Ei participă la diferite manifestări guvernamentale și sunt chiar trimiși în străinătate ca exemplare rare, menite să arate sălbaticilor din Occident toleranța Centrului față de triburile necivilizate. Apărarea lor în fața umilirii definitive este Ketmanul metafizic: îl înșală pe diavol care crede că i-a înșelat, deși diavolul știe bine că ei cred că-l înșală și este mulțumit.

De altfel, nu numai catolicii admit acest Ketman. Ceea ce s-a spus despre catolici se poate aplica altor confesiuni, precum și persoanelor aflate în afara confesiunilor. Unul dintre cele mai primejdioase reproșuri aduse scriitorilor este suspectarea versurilor lor, a pieselor de teatru sau romanelor de un „reziduu metafizic" Întrucât scriitorul este un civilizator, și nu poate fi magician sau șaman, orice simptome ale tendințelor metafizice sunt de neiertat. Literatura din țările nesupuse după al Doilea Război Mondial influențelor Noii Credințe trăda înclinații deosebit de puternice în această direcție, deci depistarea acestei deviații încă nu este sterilă. De exemplu, o piesă de teatru care introduce „bizareria", adică în care se vede preocuparea autorului pentru tragismul vieții, nu va avea șanse să apară pe scenă. Tragismul sorții umane conduce la gândul despre taina destinului uman. Unor scriitori mai vechi, de exemplu lui Shakespeare, li se iartă aceste neajunsuri, dar nu poate fi vorba de orientarea în această direcție a scriitorilor contemporani. Din această cauză tragicii greci nu sunt recunoscuți ca repertoriu teatral adecvat. Marx îi adora pe tragicii greci, dar să nu uităm că legătura Noii Credințe cu Marx este destul de superficială. Noua Credință

este un produs rusesc, iar intelectualitatea rusă care l-a creat nutrea în cel mai mare grad un dispreț avansat pentru orice piesă care nu slujea nemijlocit scopurilor sociale (alte funcții ale artei, neîndoielnic sociale, scăpau mereu înțelegerii ei). În privința poeziei, întrucât sursele ei pot fi cu greu deosebite de sursele oricărei religii, ea este expusă persecuțiilor în mod deosebit. Poetul are voie, ce-i drept, să descrie munți, copaci și flori, dar e suficient să simtă nedefinita exaltare în fața naturii, care l-a cuprins pe Wordsworth în excursia de la Tintern Abbey, pentru a fi stigmatizat sau a dispărea din viața literară, în caz de manifestare a îndărătniciei. Acesta este un foarte bun mijloc de stârpire a legiunilor de poeți răi cărora le place să-și destăinuiască public avânturile panteiste, dar este și un mijloc pentru contracararea poeziei în general și înlocuirea ei cu opere de valoarea reclamelor-cântece transmise în America la radio. La rândul său, pictorul poate fi ușor acuzat de folosirea abrevierilor și formelor sintetice (de formalism), precum și de îndrăgirea excesivă a frumuseții lumii, adică de o atitudine contemplativă care naște suspiciunea că temperamental este metafizician. Muzicianul trebuie să aibă grijă ca piesele pe care le compune să fie ușor de transpus în limbajul activităților obișnuite (entuziasmul muncii, distracțiile populare etc.) și să nu conțină un rest greu de surprins, și ca atare suspect. Așadar, dacă Ketmanul metafizic este tolerat la „sălbatici", adică la adepții religiei creștine, el nu li se iartă artiștilor considerați educatori ai societății.

Ketmanul etic. Etica Noii Credințe se bazează pe principiul că e bun tot ceea ce slujește intereselor revoluției, iar rău tot ceea ce dăunează acestor interese. Întrucât comportamentul corect al cetățenilor în relațiile lor reciproce ajută cauzei construcției socialiste și revoluției, se pune un accent deosebit pe moralitatea cetățenilor. Acesta este punctul central al

Noii Credințe: „educarea omului nou" Exigențele impuse membrilor partidului în această privință sunt deosebit de aspre. Se cere din partea lor un fel de asceză. De aceea intrarea în partid nu este mult diferită de intrarea la mânăstire, iar acest act este abordat de literatura Noii Credințe cu o seriozitate egală aceleia cu care literatura catolică trata jurământul noilor călugări. Cu cât cineva este plasat mai sus în ierarhia de partid, cu atât mai atent e observată viața sa personală. Simptome ca atracția pentru bani, beția, o viață sexuală dereglată îl descalifică pe un membru al partidului și fac imposibilă deținerea de funcții mai importante. De aceea, în fruntea partidului stau oameni cu însușiri de asceți dăruiți unei singure cauze, și anume cauzei revoluției. Dacă e vorba de anumiți oameni-unelte, lipsiți de influență reală, dar comozi datorită numelui lor, aceștia sunt tolerați (chiar dacă fac parte din partid), iar uneori li se încurajează slăbiciunile, deoarece aceste slăbiciuni, cum ar fi de exemplu atracția pentru lux sau băutură, reprezintă o garanție a obedienței lor. Idealul etic al Noii Credințe este totuși puritan. Dacă s-ar putea ca toți cetățenii să fie plasați în celule și eliberați doar la ședințele politice și la muncă ar fi neîndoielnic lucrul cel mai nimerit. Din păcate, naturii umane trebuie să i se facă anumite concesii. Creșterea demografică este posibilă doar datorită relațiilor sexuale dintre bărbați și femei, trebuie să ținem seamă de acest inconvenient.

„Omul nou" este educat în așa fel încât să considere exclusiv ca normă a comportării sale binele general. El gândește și reacționează la fel ca și ceilalți, este modest, harnic, se mulțumește cu ce îi oferă statul, își limitează viața particulară la nopțile petrecute acasă, în rest se află totdeauna printre colegii săi, la muncă și la distracție. El observă atent pe cei din jur și informează autoritățile despre gândurile și faptele tovarășilor săi.

Denunțul a fost și este cunoscut în diferite civilizații. În general însă nu a fost ridicat niciodată la rang de virtute. În civilizația Noii Credințe este recomandat ca virtute de bază a bunului cetățean (cu toate că se evită cu grijă denumirea în sine, folosindu-se parafraza). Este baza pe care se sprijină Teama tuturor în fața tuturor. Munca la birou sau în fabrică în țările Noii Credințe este grea nu numai din cauza efortului depus: mai mult epuizează atenția concentrată asupra urechilor și ochilor atotprezenți și vigilenți. După terminarea lucrului se merge la ședința de partid sau la cursuri speciale; și astfel se prelungește ziua fără cel mai mic răgaz de relaxare a atenției. Sinceritatea interlocutorilor, dacă se întâmplă așa ceva, este un semn rău: ei simulează relaxarea și lipsa de griji, compătimirea și furia, pentru a-ți crea starea de spirit corespunzătoare și a obține mărturii care să le servească la scrierea raportului despre tine; acesta le ridică valoarea în ochii superiorilor.

Etica bazată pe cultul colectivității oferă în consecință ceva care din punctul de vedere al binelui general este otravă. Când ne gândim la acest lucru, mentalitatea înțelepților Noii Credințe pare enigmatică. Ei fac concesii unor slăbiciuni umane evidente în domeniul fiziologic. Dar nu vor să admită că ființa umană are și alte slăbiciuni, că se simte bine, de exemplu, când poate să-și diminueze încordarea atenției, și rău, când trăiește starea de Teamă. Că totuși minciuna nu-i prieste, fiindcă este însoțită de vigilență interioară. Aceste slăbiciuni îmbinate cu altele, cum ar fi tendința de a-ți îmbunătăți propria soartă în detrimentul semenilor, schimbă etica bazată inițial pe colaborare și frăție în etica luptei tuturor cu toți, iar cele mai mari șanse de a supraviețui în această luptă le dobândesc indivizii cei mai vicleni. Probabil va fi o altă specie decât aceea care a avut cele mai mari șanse de supraviețuire în lupta pentru bani la începuturile capitalismului

industrial. Câinii de curte pot fi împărțiți în general în două tipuri: gălăgioși și brutali, și tăcuți și care mușcă pe furiș. Acest al doilea tip pare a fi privilegiat în țările Noii Credințe. Cincizeci sau o sută de ani de educație după asemenea principii pot fixa specia umană de la care nu va mai exista cale de întoarcere. „Omul nou" nu este nicidecum doar un postulat. El devine o realitate.

Ketmanul etic se naște din sentimentul că etica loialității față de cei mulți prezintă numeroase laturi slabe. El nu este rar printre personalitățile sus-puse ale partidului. Oamenii infestați de el, deși capabili să ucidă cu sânge rece un milion de persoane în numele revoluției, dacă va fi nevoie, se străduiesc cumva să-și atenueze cruzimea și, în relațiile personale, sunt mai cinstiți și mai buni decât oamenii care urmează etica individuală. Capacitatea lor de a compătimi și de a acorda ajutor este aproape nelimitată; de altfel, această capacitate de compasiune i-a împins în tinerețea lor pe drumul revoluției; au repetat în felul acesta experiența lui Marx însuși. Acest tip de Ketman se întâlnește cu precădere la comuniștii în vârstă. Când dau peste un conflict între legăturile de prietenie personală și interesul cauzei pe care o slujesc, ei cântăresc îndelung problema în propria conștiință și sunt necruțători numai dacă sunt absolut siguri că prin acoperirea prietenului sau reținerea de a-l acuza aduc daune cauzei care pentru ei constituie lucrul cel mai de preț. De obicei sunt înconjurați cu respect ca oameni de o integritate de cristal. Dar aceasta nu-i scutește de a fi frecvent suspectați „că fac pe intelectualii". „A face pe intelectualul" este o expresie peiorativă, aplicată acelora care sunt impecabili ca teoreticieni, dar a căror sensibilitate excesivă la problemele etice îi împiedică să acționeze. Revoluționarul trebuie să fie intransigent și mai curând să reteze arborii umani orbește decât să reflecteze dacă vreunul este într-adevăr putred.

Ketmanul etic este, desigur, unul dintre cele mai viguroase în țările democrației populare, deoarece etica Noii Credințe este inoculată aici doar de câțiva ani, iar etica combătută durează de mai multe secole. Niciodată nu se poate prevedea când și la cine se manifestă acest Ketman, ceea ce conduce la surprize uluitoare. Cei care oferă toate motivele pentru a presupune că nu se ocupă cu denunțul practică denunțul în chip înrăit, și invers, cei care ar trebui să fie suspectați în cel mai înalt grad de disprețul față de „prejudecăți" dovedesc o loialitate inexplicabilă față de prieteni și chiar față de străini. Acest Ketman, îngreunând controlul asupra intelectului cetățenilor, este stârpit cu grijă, însă numărul situațiilor în care poate fi folosit este atât de mare, încât el scapă deseori de sub mijloacele de presiune.

Locuitorul din țările Occidentului nu-și dă deloc seama că milioane de semeni de-ai săi, care în exterior par mai mult sau mai puțin asemănători cu el, trăiesc într-o lume la fel de fantastică pentru el ca lumea locuitorilor de pe Marte. În comparație cu ei, el este un copil naiv, căci nu-i sunt cunoscute perspectivele pe care Ketmanul le deschide asupra naturii umane. Viața în continuă încordare interioară formează talente aflate în om în stare latentă. El nici nu bănuiește pe ce culmi ale abilității și acuității psihologice reușește să se înalțe atunci când este strâns cu ușa și când trebuie să fie abil sau să dispară. Supraviețuirea celor mai adaptați la acrobația intelectuală creează un tip uman puțin cunoscut până acum în Europa modernă. Nu mai încape îndoială că circumstanțele din care rezultă Ketmanul dezvoltă intelectul. Dacă cineva ar lua ca etalon al vieții intelectuale dintr-o țară din Europa Centrală și de Est articolele monotone din presă și cuvântările stereotipe rostite acolo s-ar înșela foarte mult. Aceasta este doar învelișul exterior; în democrațiile populare

au fost acceptate un stil special, o anumită terminologie și un ritual lingvistic. La fel cum teologii din perioadele de ortodoxie strictă își exprimau concepțiile cu ajutorul unui limbaj riguros, recomandat de Biserică, tot astfel acolo important este nu ceea ce a spus cineva, ci ce anume a dorit să spună, învăluindu-și ideea prin mutarea virgulei, intercalarea lui „și", printr-o anumită succesiune a problemelor discutate. Nimeni dintre cei care nu trăiesc în acest spațiu nu știe câte lupte titanice se duc aici, cum cad eroii Ketmanului și pentru ce anume se desfășoară războaiele. Desigur, oamenii implicați în aceste războaie ce reamintesc de dificilele partide de șah filozofic se raportează cu dispreț la compatrioții lor emigranți politici. Un chirurg nu-l poate considera pe un măcelar la fel de îndemânatic ca el; în mod similar, un polonez, ceh sau ungur, exersat în demersuri precise, zâmbește auzind că cineva din emigrație l-a numit trădător (sau porc) tocmai în momentul când acel trădător (sau porc) era angajat într-o dispută de al cărei rezultat depindea soarta a cincisprezece laboratoare sau douăzeci de ateliere artistice. Cum se plătește – în străinătate nu se știe acest lucru. Nu se știe ce se cumpără și cu ce preț.

Ketmanul ca obicei social nu este lipsit de calități. Pentru a aprecia aceste calități e suficient să privești viața din țările din Occident. Oamenii occidentali, mai ales intelectualii de aici, suferă de un anumit gen de *taedium vitae*; viața lor emoțională și intelectuală este prea dispersată; în zadar încearcă ei să prindă râul care se revarsă larg peste prundișuri și câmpii neroditoare într-o albie îndiguită. Sau, folosind altă comparație, tot ceea ce gândesc și simt se volatilizează ca vaporii într-un spațiu nemărginit. Libertatea este pentru ei o povară. Nici o concluzie la care ajung nu este obligatorie: poate fi astfel, dar poate fi și altfel. De aici, o permanentă *malaise*. Cei mai fericiți dintre ei par a fi cei care au devenit comuniști:

regimul în care trăiesc este un zid de care se izbesc, în sfârșit și-au găsit o împotrivire, și această împotrivire îi definește pe ei înșiși. Vaporii volatilizați în aer au fost comprimați sub presiune. O comprimare și mai mare obțin cei care trebuie să-și ascundă convingerile comuniste, adică să practice Ketmanul, obicei de altfel nu prea popular în țările din Occident.

Ketmanul constă, așa cum se vede limpede, în realizarea sinelui *în pofida* a ceva. Cel care cultivă Ketmanul suferă din cauza unui obstacol pe care-l întâmpină, dar dacă obstacolul ar fi înlăturat deodată, el s-ar găsi într-un vid, cine știe dacă nu chiar mai supărător. Revolta interioară este uneori necesară pentru sănătate, constituind o variantă specifică a fericirii. Ceea ce poate fi spus este mult mai puțin interesant decât magia emoțională a apărării propriului sanctuar. Se pare că pentru majoritatea oamenilor nevoia de a trăi într-o continuă încordare și vigilență este o tortură, dar pentru mulți intelectuali ea este concomitent o plăcere masochistă.

Cel care practică Ketmanul minte. Dar ar fi el mai puțin fals dacă ar putea spune adevărul? Pictorul care încearcă să-și strecoare încântarea nepermisă („metafizică"), stârnită de frumusețea lumii, în tabloul său pe o temă din viața colhozului ar fi pierdut dacă i s-ar oferi libertatea deplină, deoarece frumusețea lumii i se pare cu atât mai mare, cu cât îi este permis mai puțin să o prezinte. Poetul visează la ce ar putea să scrie dacă nu ar fi încorsetat de obligațiile sale politice, dar s-ar putea ca tot ceea ce e frumos în vis să se spulbere complet în clipa în care ar fi eliberat de aceste obligații. Ketmanul este o binecuvântare: el protejează visarea. Omul învață să iubească îngrădirile înălțate în jurul său. Cine știe dacă nu cumva tocmai în absența unui *centru* interior din om rezidă enigma succesului Noii Credințe, marele ei farmec pentru intelectuali. Noua Credință, supunându-l pe om presiunii, creează un centru, sau în orice caz îi creează senzația

că acest centru există. Teama de libertate nu este altceva decât teama de pustiu. „În om nu există *nimic* – mi-a spus un prieten dialectician; nu vei scoate nimic din tine, pentru că acolo nu e nimic. Nu te poți izola de oameni și scrie în pustiu. Ține minte, omul este o funcție a forțelor sociale. Cine dorește să fie singur se năruie." Probabil are dreptate. Dar mă îndoiesc că acest lucru poate fi considerat mai mult decât o lege a vremurilor noastre. Dacă omul ar fi simțit că în el nu există nimic, Dante nu ar mai fi putut scrie *Divina comedie*, Montaigne *Eseurile* sale, iar Chardin n-ar mai fi pictat nici măcar o pânză de natură moartă. Admițând că în el nu există *nimic*, omul acceptă astăzi *orice* – chiar dacă știe că acest orice este rău – numai să se regăsească alături de ceilalți și să nu fie singur. Și atâta timp cât consideră astfel, nu i se pot reproșa prea multe comportării sale. Este mai bine să cultivi Ketmanul extins și să te supui presiunii și datorită acestei presiuni să ai o clipă sentimentul că exiști, decât să riști înfrângerea, acordând încredere înțelepciunii veacurilor trecute care susțineau că omul este o ființă divină.

Dar dacă ar încerca să trăiască fără presiune și fără Ketman, să provoace soarta, spunând: „Dacă voi pierde, nu voi regreta"? Dacă se poate trăi fără o rezistență impusă, dacă se poate crea propria rezistență, atunci nu-i adevărat că în om nu există nimic. Ar exista un act de credință.

IV

ALFA SAU MORALISTUL

Istoria ultimilor zece ani în Europa Centrală și de Est abundă în situații față de care își pierd importanța orice epitete și considerații teoretice. Efortul oamenilor de a face față acestor situații le decide soarta. Soluțiile pe care fiecare dintre ei le acceptă sunt variate, în funcție de factorii imperceptibili care alcătuiesc individualitatea umană.

Întrucât aceste cărări întortocheate ale destinului a milioane de oameni sunt cele mai vizibile la aceia care prin profesia lor înregistrează schimbările survenite la ei și la ceilalți, adică la scriitori, voi folosi istoria lor drept exemplu. Voi încerca să schițez câteva portrete de scriitori din Est.

Omul pe care îl voi numi Alfa este unul dintre cei mai cunoscuți prozatori la est de Elba.* El a fost prietenul meu bun și ne leagă amintirile multor clipe dificile pe care le-am trăit împreună. Mi-e greu să-mi stăpânesc emoția, evocându-i persoana. Mă întreb dacă ar trebui să-l supun tocmai pe el analizei. Totuși o voi face, deoarece prietenia nu m-ar împiedica să public un articol despre cărțile sale, în care aș spune mai mult sau mai puțin același lucru pe care îl voi spune aici.

---

* Este vorba de prozatorul Jerzy Andrzejewski (1909–1983), autorul mai multor volume de povestiri și romane: *Statornicia inimii* (1938), *Noaptea* (1945), *Cenușă și diamant* (1948), tradus și în românește, *Negura învăluie pământul* (1957), *Porțile raiului* (1960), *Țăndările* (1982). (*N.t.*)

Înainte de al Doilea Război Mondial , Alfa era un tânăr înalt, slăbuț, cu ochelari. Își publica povestirile într-un săptămânal de dreapta, care nu se bucura în cercurile literare de o opinie bună, căci cercurile literare din Varșovia erau alcătuite cu precădere din evrei sau din oameni care nu priveau cu ochi buni nostalgiile rasiale și totalitare ale acestei reviste. Redactorul săptămânalului era cumva cel care-l descoperise pe Alfa și avea motive să fie mulțumit de alegerea sa, deoarece talentul lui Alfa evolua rapid. În scurt timp săptămânalul a început să-i publice romanul, care a apărut ulterior la una dintre cele mai mari edituri și a produs multă vâlvă.

Principalele preocupări ale lui Alfa erau îndreptate spre conflictele morale tragice. În acea perioadă, mulți scriitori tineri se aflau sub farmecul prozei lui Joseph Conrad. Alfa era deosebit de sensibil la modul de a scrie al lui Conrad, deoarece avea tendința de a-și construi eroii în mod hieratic și sublim. Îl fascina noaptea. Oamenii mărunți cu pasiunile lor puternice în noapte, ale cărei imensitate și taină le învăluiau destinul ca o uriașă draperie; așa arăta cu precădere decorul teatrului său, deși nu a scris piese, ci doar povestiri și romane. Sublimul, tăcerea, imensitatea lumii extraumane, indiferente – iată câteva elemente comune cu operele lui Conrad. Atitudinea lui Alfa era metafizică și tragică. Îl frământa problema purității – și a purității morale, și a purității tonului în ceea ce scria. Își distila frazele. Dorea ca fiecare din ele să fie nu numai descriere, ci să se constituie ca parte a unei piese muzicale, pentru a fi de neînlocuit și a acționa prin sunetul însuși. Această nevoie de puritate – aș spune: puritate nepământeană – era o trăsătură de caracter a lui Alfa, căruia în contactul cu oamenii îi plăcea să fie patetic și să umble în coturni. Și goana după puritate în munca scriitoricească, și sublimul se îmbinau între ele: erau sublimarea lui Alfa însuși, cel de al doilea eu al lui, asupra căruia își

proiecta toate speranțele. Cu cât se necăjea mai mult din cauza vieții private, neașezate, cu atât aprecia mai mult activitatea de răscumpărare care era pentru el scrisul și cu atât mai mult îi conferea importanța unui ritual festiv. Cineva spusese despre el că înainte de a pune mâna pe condei își îmbracă mantia lungă de mag. Demnitatea care ar fi putut să-i satisfacă ambiția era demnitatea de cardinal. Mișcările lente, purpura, inelul întins pentru a fi sărutat – iată puritatea gestului, descărcarea într-un eu mai bun; există actori de comedie care visează toată viața la cel mai serios și demn rol; acționează acolo anumite motive similare. Alfa, înzestrat cu un remarcabil simț al umorului în discuție, se schimba complet când începea să scrie: din acest moment exista doar în cele mai înalte registre ale tragediei. Ambițiile lui țințeau mult mai sus decât să dobândească faima unui autor de cărți bine scrise. Dorea să fie, ca scriitor, o autoritate morală.

Romanul despre care am amintit, primul său mare succes, a fost amplu popularizat ca roman catolic, Alfa însuși obținând datorită lui titlul de cel mai talentat scriitor catolic, ceea ce într-o țară catolică, așa cum era Polonia, nu însemna puțin lucru. Dacă era într-adevăr scriitor catolic e greu de spus. În secolul XX numărul scriitorilor catolici este extrem de mic. De obicei, așa-numitele convertiri ale intelectualilor sunt de o specie destul de suspectă și nu se deosebesc de trecătoarele convertiri la suprarealism, expresionism, existențialism etc. Nu pot decide dacă Alfa era catolic, deși mă întâlneam cu el des și purtam discuții cât mai sincere. Era un catolic ca mulți dintre noi la acea vreme; ne aflam într-o perioadă a manifestării interesului față de tomism și a raportărilor, în discuțiile literare, la Jacques Maritain. Ar fi nedrept să susținem că la toți „catolicii intelectuali" de acest fel acționa doar moda literară: gesturile înecatului care se prinde de pai nu pot fi reduse la modă. Dar ar fi la fel de

nedrept să considerăm discuțiile literare care operează cu termenii filozofiei tomiste drept simptome ale catolicismului; calea era destul de lungă de la ele la acceptarea catolicismului cu toate consecințele sale. Totuși „catolicii intelectuali" confereau o anumită culoare unor cercuri literare; rolul lor politic era deosebit: ei se raportau cu aversiune la totalitarism și rasism; se deosebeau prin aceasta de scriitorii și ziariștii catolici *tout court*, ale căror idei politice nu erau libere de cultul „formelor de regim sănătoase" (adică ale Italiei și Germaniei) și de lăudarea scandalurilor antisemite. Comuniștii priveau influența lui Jacques Maritain cu repulsie, ca semn al degenerării, dar „catolicii intelectuali", cu atitudine ostilă față de ideile de extremă dreapta, nu erau combătuți de ei. După editarea romanului, Alfa a început să frecventeze cercurile „catolicilor intelectuali" și pe cele ale stângii. Sensibil la opiniile predominante în mediul său, tratând foarte serios chestiunea autorității morale a scriitorului, el a rupt legătura cu săptămânalul de dreapta și și-a pus semnătura pe lista colectivă îndreptată împotriva antisemiților.

Fiecare căuta în catolicism altceva. Alfa, cu viziunea sa tragică despre lume, căuta forme: cuvinte, noțiuni, pur și simplu țesătura; perceperea tragică este ca „omul invizibil" al lui Wells, care, dorind să apară printre oameni, trebuia să-și agațe un nas de *papier mâché*, să-și bandajeze fața și să-și tragă mănuși pe mâinile invizibile. Catolicismul oferea limbajul: în noțiuni ca păcatul și sacrul, obscuritatea sufletului și grația puteau fi surprinse trăirile personajelor descrise și – lucrul cel mai important – limbajul catolic introducea de la început tonalitatea sublimă, atât de necesară lui Alfa: îi alina dorul după purpura de cardinal. Eroul romanului lui Alfa era un preot – o neîndoielnică influență a romancierilor catolici francezi, în primul rând a lui Bernanos, dar și expresia aspirațiilor lui Alfa de a crea personaje pure și puternice.

Acțiunea se petrecea la țară și aici transpăreau laturile slabe ale talentului lui Alfa; preocupat de construirea conflictelor, ochii îi erau mai puțin exersați: îi lipsea observarea detaliilor, a oamenilor concreți; educat în oraș, nu avusese niciodată de a face cu țăranii. Satul pe care-l descria era un sat universal, putea fi la fel de bine un sat breton sau flamand, dar tocmai de aceea nu era un sat real. Personajele făceau impresia că sunt îmbrăcate în costume străine (în perioada literaturii pastorale fiii de boieri erau deghizați în păstori) și vorbeau toate la fel. Așadar, drama se desfășura printre decoruri abia schițate. Totuși, era bine structurată și criticii au acceptat cartea aproape cu entuziasm. Nu numai că primul tiraj s-a epuizat rapid. Alfa a primit pentru ea premiul de stat care i-a adus o semnificativă sumă de bani. E posibil ca juriul care a acordat premiul să fi luat în considerație, dincolo de valorile artistice ale romanului, și unele avantaje politice care decurgeau din premierea lui Alfa. Autoritățile din acei ani cochetau vizibil cu extrema dreaptă; premierea unui scriitor catolic părea o mutare înțeleaptă; dreapta trebuia să fie mulțumită, în schimb liberalii și stânga nu aveau motiv să atace decizia, deoarece în definitiv oricine avea voie atunci să creadă și să scrie în acord cu credința sa.

În pofida ecoului și a banilor, în adâncul sufletului Alfa nu considera că romanul și volumul de povestiri pe care le publicase sunt cărți bune. Poziția pe care o dobândise îi permitea să cultive sublimul îndrăgit; era recunoscut drept creatorul unei literaturi profunde și nobile, în vreme ce cărțile colegilor săi puteau să ajungă la un public mai larg probabil numai cultivând senzațiile ieftine; ele urmau naturalismul strident, exprimat în descrieri de fenomene din sfera fiziologicului, sau erau tratate psihologice care îmbrăcau forma romanului. Literații trăiau în ghetoul intelectual al cafenelelor și, cu cât sufereau mai mult din cauza izolării de viața

maselor largi ale poporului, cu atât mai bizar și mai puțin înțeles devenea stilul lor. Sentimentul neplăcut care îi rămăsese lui Alfa după publicarea primelor cărți era greu de definit pentru el însuși; totuși momentul când și-a dat seama că ceva nu e în ordine cu scrisul său a fost hotărâtor pentru tot restul vieții. L-a cuprins o mare îndoială. Dacă colegii săi scriitori se îndoiau de valoarea propriei opere suspendate în vid, îndoiala lui Alfa a căpătat dimensiuni mai mari. El dorea să atingă puritatea tonului moral, dar puritatea, pentru a fi autentică, trebuie să fie pământeană, puternic sprijinită pe experiență și observație, altminteri este falsă. Alfa a sesizat că s-a împotmolit în neadevăr, pentru că se situa printre ideile despre oameni și nu printre oameni vii. Ceea ce știa despre om se sprijinea pe propriile trăiri interioare între cei patru pereți ai camerei lui. Catolicismul lui nu era nimic mai mult decât o mască de care se folosise. Se jucase cu catolicismul procedând așa cum au procedat mulți intelectuali ai secolului XX, încercând să-și acopere propria goliciune cu un veșmânt vechi, onorabil. Căuta modalitatea prin care să producă cititorului reacția emoțională dorită: desigur, cititorul găsind cuvinte ca „grație divină" sau „păcat", cunoscute din copilărie, reacționează puternic. Dar într-o asemenea folosire a cuvintelor și noțiunilor de către autor există un fel de abuz. Alfa se îndoia de realitatea conflictelor pe care singur le crease. Numit scriitor catolic, el știa că nu e scriitor catolic, la fel cum un pictor care un timp a pictat în manieră cubistă constată cu mirare că este mereu numit cubist. Înșelați de aparențe, criticii i-au încadrat creația în literatura sănătoasă și nobilă, opunând-o creației colegilor lui purtătoare de trăsături ale decadenței. El însuși înțelegea însă că nu era deloc mai sănătos decât colegii care cel puțin nu-și ascundeau jalnica goliciune.

A izbucnit războiul, orașul și țara noastră deveniseră parte a imperiului lui Hitler. Timp de cinci ani și jumătate am trăit într-o dimensiune complet diferită de ceea ce se putea cunoaște din orice experiență sau literatură. Aș spune că ce ne-a fost dat să vedem depășea cea mai îndrăzneață și macabră imaginație. Descrierile ororilor cunoscute mai demult stârneau acum râsul, fiind percepute ca niște povestiri naive și copilărești. Autoritățile germane din Europa au fost crude, dar nicăieri atât de atroce ca în Est; căci în Est locuiau rase care potrivit doctrinei național-socialiste meritau ori să fie complet stârpite, ori să fie folosite la muncă fizică grea.

Și totuși trăiam și, întrucât eram scriitori, încercam să scriem. Ce-i drept, dispăreau tot mai mulți dintre noi, duși în lagărele de concentrare sau împușcați. Nu exista soluție. Eram ca niște oameni pe o bucată de gheață care se topește. Nu trebuia să ne gândim la clipa când se va topi de tot. Comunicatele de război anunțau datele întrecerii noastre cu moartea. Trebuia să scriem: era singurul mod de a ne apăra în fața deznădejdii. În afară de aceasta, întreaga țară era cuprinsă de rețeaua conspirației și într-adevăr exista un „stat ilegal", de ce n-ar fi existat și o literatură ilegală? Tipărirea de reviste și cărți în limba poporului subjugat era interzisă. Cu toate acestea, viața culturală nu se lăsa înăbușită. Publicațiile clandestine erau multiplicate sau tipărite ilegal ca reviste, broșuri și cărți de format mic, ușor de colportat. Se organizau multe prelegeri și seri literare ilegale. Au avut loc chiar și reprezentații teatrale ilegale. Toate acestea ridicau moralul poporului subjugat, dar care continua să lupte. Acest moral era bun, cumva prea bun, cum demonstraseră evenimentele de la sfârșitul războiului.

În decursul acestor ani, Alfa și-a realizat cu succes idealul de scriitor-autoritate morală. Comportarea lui era comportarea scriitorului-cetățean model. Părerile lui despre faptele

adecvate sau inadecvate erau considerate în cercurile literare un fel de oracol și deseori i se adresau cu rugămintea de a hotărî dacă cineva nu a depășit principiile codului patriotic nescris. Printr-o recunoaștere tacită, el devenise un fel de îndrumător al tuturor scriitorilor din orașul nostru. În mâinile lui ajungeau banii de la fundațiile ilegale și el îi împărțea colegilor care aveau nevoie de ajutor; avea un grad destul de înalt în inițierea conspirativă; se îngrijea de scriitorii debutanți; avusese curajul să nu dea mâna în public cu singurul scriitor care acceptase la Varșovia colaborarea cu nemții și trecuse să lucreze la o firmă editorială germană. Era inițiatorul și coredactorul revistei literare ilegale, ale cărei exemplare scrise la mașină erau transmise succesiv „cluburilor" care se întruneau în taină și citite acolo cu voce tare. Atitudinea lui era marcată de un adevărat umanitarism. Încă înainte de război se despărțise de patronul său de dreapta care promova necesitatea de a introduce în țară propriul totalitarism (acest patron a fost împușcat de Gestapo în primul an de război). Când autoritățile germane au trecut la uciderea sistematică a celor trei milioane de evrei din Polonia, antisemiții n-au considerat necesar să se necăjească prea tare; condamnau bestialitatea cu voce tare, dar mulți dintre ei socoteau în sinea lor că nu era întru totul nejustificată. Alfa făcea parte dintre acei locuitori ai orașului nostru care au reacționat violent la masacrarea în masă; a luptat cu condeiul împotriva indiferenței celorlalți și a acordat ajutor evreilor care se ascundeau, deși pentru ajutorul dat evreilor era prevăzută pedeapsa cu moartea.

Era un adversar categoric al naționalismului care își găsise în Germania întruchiparea de coșmar. Asta nu însemna nicidecum că avea înclinații comuniste. Numărul comuniștilor în Polonia a fost totdeauna nesemnificativ, iar colaborarea rușilor cu germanii după pactul Molotov–Ribbentrop

crease condiții deosebit de nefavorabile pentru activitatea adepților Moscovei. Ilegalitatea comunistă era slabă. Speranțele maselor se îndreptau spre Occident, iar „statul ilegal" era dependent de guvernul din emigrație de la Londra. Totdeauna sensibil la opiniile morale ale mediului din jurul său (sensibilitatea sa poate fi comparată cu sensibilitatea unui barometru), Alfa nu se putea raporta cu simpatie la o țară care nu stârnea aproape nimănui sentimente de prietenie. Ca majoritatea prietenilor săi, el dorea reforme sociale avansate și un guvern popular.

Mă întâlneam deseori cu Alfa. N-aș exagera prea mult dacă aș spune că am petrecut împreună anii de război. Prezența lui Alfa îți ridica moralul; în pofida tuturor adversităților zâmbea, se comporta cu nonșalanță și, pentru a-și sublinia disprețul față de cizmele cazone, uniformele și strigătele „Heil Hitler", purta umbrelă. Silueta lui înaltă, uscățivă, licărul ironic al ochilor de dincolo de ochelari și sobrietatea cu care pășea pe străzile orașului bântuit de ciuma terorii alcătuiau o figură care contrazicea legile războiului. O dată s-a întâmplat să ne întoarcem de la un prieten comun care locuia la țară. După câte îmi amintesc, ne-am contrazis în privința alegerii trenului; ne-am hotărât să plecăm, deși gazdele ne-au sfătuit să luăm trenul care pleca o jumătate de oră mai târziu. Am ajuns la Varșovia și mergeam pe străzi foarte mulțumiți de viață; era o dimineață senină de vară în anul 1940. Nu știam că acea zi avea să fie înregistrată ca o zi neagră în istoria orașului. Abia intrasem în cameră și închisesem ușa, când am auzit afară strigăte. M-am uitat pe fereastră, în stradă pornise razia. Prima mare vânătoare pentru Auschwitz* La Auschwitz au fost uciși ulterior câteva milioane de oameni din diferite țări ale Europei, dar atunci

* Denumirea germană a orașului polonez Oswiécim. (*N.t.*)

lagărul de concentrare era abia la început. Din primul mare transport al oamenilor prinși în acea zi pe străzi se pare că nimeni nu a scăpat cu viață. Alfa și cu mine trecuserăm pe stradă cu cinci minute înainte de începerea raziei; umbrela și seninătatea lui Alfa ne-au adus noroc.

Acei ani au fost o încercare pentru orice scriitor. Tragismul real al întâmplărilor împingea în umbră tragediile imaginare. Cine nu reușea să găsească expresia disperării și speranței colective se rușina de profesia sa. Existau doar sentimentele elementare: teama, durerea cauzată de pierderea celor apropiați, ura față de cotropitori, compasiunea pentru cei chinuiți. Alfa, al cărui talent căuta tragedia autentică, și nu plăsmuită, a simțit materialul la îndemână și a scris o serie de povestiri care aveau să alcătuiască volumul publicat după război; această carte a fost tradusă în multe limbi. Obiectul tuturor povestirilor îl constituia loialitatea. Nu în zadar Conrad a fost autorul preferat din anii adolescenței lui Alfa. Loialitatea față de ceva din om ce nu este numit, dar e puternic și pur. Înainte de război, Alfa era înclinat să conceapă acest imperativ moral în spirit catolic. Acum îi era teamă de neadevăr, afirmând doar că acel imperativ există. Când eroii săi muribunzi își îndreptau privirea spre cerul mut, nu puteau intui acolo nimic în afară de speranța că fidelitatea lor se sprijinea probabil pe un principiu al lumii și că acel principiu al lumii nu era complet lipsit de sens și nici străin dorințelor morale ale omului. Moralitatea eroilor lui Alfa era laică, cu un semn de întrebare, cu o pauză, dar această pauză încă nu era credință. Consider că Alfa a fost mai onest în aceste povestiri decât în scrierile sale de dinainte de război. Cu mare forță a exprimat totodată starea de spirit a nenumăraților luptători ilegali care au dispărut în lupta cu nazismul. De ce își puneau viața în cumpănă? De ce acceptau torturile și moartea? Ce anume îi îndemna

să facă acest lucru? Nu aveau un punct de sprijin în dragostea față de Führer, ca germanii, și nici în Noua Credință, precum comuniștii. Este îndoielnic că majoritatea dintre ei credeau în Cristos. Așadar, doar fidelitatea – fidelitatea față de ceea ce numeau patrie sau onoare și care era mai puternic decât denumirea. Într-o povestire a lui Alfa, un băiat torturat de jandarmi, știind că va fi împușcat, își trădează prietenul pentru că îi e frică să moară singur. Se întâlnesc în fața plutonului de execuție și cel trădat îl iartă pe cel care l-a trădat. Această iertare nu poate fi justificată prin nici un fel de etică utilitară: nu există motiv pentru a-i ierta pe trădători. Dacă această povestire ar fi fost scrisă de un autor sovietic, cel trădat ar fi întors cu dispreț spatele omului care a cedat slăbiciunii ticăloase. Îndepărtându-se de catolicism, Alfa a devenit un scriitor mai creștin decât era înainte, preconizând că etica loialității este o prelungire a eticii creștinismului și că este opusă eticii țelurilor sociale.

În a doua jumătate a războiului, în „statul ilegal" a survenit o serioasă criză a conștiinței politice. Lupta subterană cu puterea ocupantă atrăgea după sine multe victime, numărul celor împușcați și lichidați în lagărele de concentrare creștea mereu. Justificând nevoia de victime numai prin fidelitate, intelectul era supus îndoielilor. Fidelitatea poate constitui baza unei decizii individuale, dar acolo unde în joc intervin decizii referitoare la soarta a sute de mii de oameni, fidelitatea nu este suficientă, se caută scopuri raționale. Care puteau fi aceste scopuri? Dinspre răsărit se apropia victorioasă Armata Roșie. Armatele occidentale erau departe. În numele cărui viitor, în numele cărei ordini mureau zilnic oamenii tineri – această întrebare și-o puneau tot mai mulți dintre aceia care aveau sarcina de a susține moralul celorlalți. Nimeni nu era în stare să ofere un răspuns. Visul irațional că se va întâmpla ceva care să rețină marșul Armatei Roșii

și va dărâma concomitent regimul lui Hitler se îmbina cu raportarea la onoarea „țării fără Quisling". Acesta nu era un reazem prea sigur pentru spiritele mai lucide. În acel moment au început să acționeze organizațiile comuniste ilegale la care aderaseră unii reprezentanți ai aripii stângi a socialiștilor. Programul comuniștilor era mult mai bine argumentat decât programul „statului ilegal" dependent de Londra; țara, cum se vedea destul de limpede, avea să fie eliberată de Armata Roșie. Cu ajutorul ei se cuvenea înfăptuită revoluția.

Printre intelectualii din ilegalitate se putea observa o deosebită iritare îndreptată împotriva elementelor iraționale ce se extindeau în mișcarea de rezistență. A continua conspirația devenise un scop în sine. A muri și a-i expune pe alții la moarte devenise aproape un sport. Alfa, care în povestirile sale promova etica fidelității, putea găsi ușor în jurul său caricatura acesteia. Codul patriotic al mediului său îi interzicea să se apropie de puținele grupări dependente de Moscova. Alfa, ca mulți prieteni de-ai săi, se simțea prins în capcană. Caracterul povestirilor apărute în această perioadă trebuie atribuit, desigur, tocmai acestei stări de spirit. Pentru prima oară a apelat în scris la simțul umorului. În povestirile sale a înfățișat figurile bine cunoscute ale maniacilor conspirației. Satira lui dezvăluia, de asemenea, fundalul social al isteriei din conspirație: nu încape îndoială că „statul ilegal" era produsul inteligheției în primul rând, al acelei sfere necunoscute în țările occidentale din Europa, nemaivorbind de țările anglo-saxone. Trăsăturile specifice ale inteligheției, care în obiceiuri și deprinderi era moștenitoare a nobilimii (chiar dacă există și inteligheție de sorginte țărănească), nu erau agreate de intelectuali; în esență, în Polonia în decursul ultimelor câteva decenii au avut loc încercări repetate de revoltă a intelectualilor împotriva inteligheției din care ei înșiși făceau parte: era echivalentul revoltei intelectualilor împotriva

middle class, de exemplu în America. Reprezentantul inteligenției, când a început într-adevăr să gândească, a observat că este izolat de masele largi ale poporului; încercând să recâștige legătura cu masele, a devenit radical, deoarece a sesizat deficiența regimului. Scriind satiric despre intelectualitatea din conspirație, Alfa se convinsese că acest strat, cu numeroasele lui aberații, reprezintă cea mai proastă prefigurare a viitorului, dacă din rândurile lui aveau să fie recrutați viitorii guvernanți ai țării – ceea ce părea a fi inevitabil în cazul revenirii în țară a guvernului din emigrație de la Londra.

Tocmai când traversa acest proces de sarcasm amar și neputincios a izbucnit insurecția. Timp de două luni deasupra Varșoviei s-a înălțat pe o distanță de câțiva kilometri o coloană de fum și de flăcări. În urma luptelor de stradă au dispărut 200 000 de oameni, iar cartierele care nu au fost dărâmate de bombe și de focul artileriei grele au fost arse de detașamentele SS; orașul, care înainte de insurecție număra peste un milion de locuitori, după insurecție devenise un deșert cu ruine, populația fiind deportată, iar străzile, rămase fără pavaj, transformate în cimitire. Alfa locuia într-o suburbie îndepărtată, în vecinătatea câmpului. Datorită acestui lucru s-a salvat și a reușit să treacă prin zona în care era prinsă populația refugiată pentru muncă silnică și lagăre de concentrare.

În aprilie 1945, imediat după alungarea nemților de către Armata Roșie (luptele se dădeau la poarta Berlinului), am sosit cu Alfa la Varșovia și am rătăcit împreună prin munții de ruine care se înălțau acolo unde cândva fuseseră străzi. Câteva ore ne-am aflat într-un colț al orașului pe care îl știam bine. Nu-l mai puteam recunoaște acum. Ne-am cățărat pe un maldăr de cărămizi roșii și am pătruns într-un fantastic peisaj selenar. Domnea o liniște desăvârșită. Ținându-ne echilibrul pentru a nu cădea, am coborât printre ruine și în fața

noastră s-au ivit alte scene de pustiu și devastare. Pe o potecă am dat peste o scândurică prinsă de o bară de metal. Pe scândură am descifrat o inscripție făcută cu vopsea cafenie (vopseaua arăta ca sângele). Se putea citi: „Drumul suferințelor locotenentului Zbyszek". Cred că Alfa s-a gândit atunci la același lucru ca și mine. Ne gândeam la urmele care rămân după viața omului. Aceste cuvinte răsunau ca un strigăt din pământul zdrobit, îndreptat doar spre cer. Era strigătul pentru dreptate. Cine era locotenentul Zbyszek? Ce suferințe a îndurat, despre care nu va afla nimeni vreodată? Ne imaginam cum se târa prin acest șanț marcat cu o inscripție de un coleg al său, probabil dispărut și el mai apoi. Cum prin efortul voinței își menținea forțele slăbite și simțind că e rănit se gândea doar la un singur lucru: la îndeplinirea misiunii. La ce bun? Cine i-a cântărit înțelepciunea sau nebunia? Oare să fi fost o monadă a lui Leibniz avându-și destinul în univers, sau doar fiul unui funcționar de poștă, urmând imperativul onoarei inoculat de tatăl său, sensibil la virtuțile cavalerești?

Am mers mai departe și am găsit o cărăruie bătătorită. Această cărăruie ne-a scos într-o vale situată între munți. Pe fundul văii stătea o cruce făcută la repezeală, iar pe ea un coif. Lângă cruce fuseseră sădite flori proaspete. Aici zăcea fiul cuiva, mama găsise drumul spre el și bătătorise cărăruia prin vizitele sale zilnice.

S-a auzit deodată un bubuit ca o lovitură de gong. Vântul începuse să sufle și bucăți de tablă îndoită, agățate de peretele care arăta ca o stâncă, se izbeau unele de altele. Am ieșit dintre dărâmături într-o curte aproape neumblată. Printre buruieni se vedeau mașini ruginite, iar pe treptele vilei arse am găsit un registru cu bilanțul pierderilor și al veniturilor.

Insurecția din Varșovia declanșată din ordinul guvernului aflat în emigrație la Londra izbucnise, după cum se știe, în

momentul când Armata Roșie se apropia de capitală, iar armatele germane în retragere se luptau la periferia orașului. Atmosfera din conspirație era încinsă. Armata subterană dorea să se bată. Scopul insurecției era să-i alunge pe nemți și să preia orașul astfel încât Armata Roșie să găsească acolo funcționând autoritățile poloneze. Când s-a declanșat bătălia în oraș și când s-a constatat că Armata Roșie aflată dincolo de râu nu sare în ajutor, era prea târziu pentru reflecții; tragedia s-a derulat până la capăt cu rigoarea regulilor implacabile. Era insurecția unei muște împotriva a doi uriași. Un uriaș stătea dincolo de râu și aștepta până când celălalt uriaș avea să sugrume musca. Musca se apăra, ce-i drept, dar ostașii ei erau înarmați doar cu pistoale, grenade și sticle incendiare. În schimb, timp de două luni, uriașul și-a trimis bombardierele deasupra orașului, azvârlind la fiecare câteva minute încărcătura de la o înălțime de o sută de metri. Își susținea atacul trupelor cu tancuri și folosea artileria grea. Până la urmă a sugrumat musca, pentru ca la scurt timp să fie el însuși sugrumat de cel de al doilea uriaș răbdător.

Nu existau nici un fel de rațiuni logice pentru care rușii să fi acordat ajutor Varșoviei. Ei aduceau în Occident eliberarea de sub Hitler și eliberarea de sub ordinea de până atunci, pe care doreau să o înlocuiască cu o ordine mai bună, și anume cu ordinea lor. În calea răsturnării capitalismului în Polonia stătea „statul ilegal" și guvernul emigrat la Londra, în timp ce în spatele Armatei Roșii funcționa alt guvern polonez pregătit la Moscova. Devastarea Varșoviei prezenta certe avantaje: dispăruseră în luptele de stradă tocmai aceia care puteau aduce guvernării cele mai mari necazuri, adică tinerii intelectuali, exersați în lupta subterană cu nemții și extrem de fanatici în patriotismul lor. Orașul însuși se transformase în anii de ocupație într-o fortăreață clandestină, plină de tipărnițe ilegale și de depozite de arme. Această capitală tradițională

a revoltelor și insurecțiilor era cu siguranță orașul cel mai puțin subordonat din spațiul care avea să se găsească sub influența Centrului. În favoarea acordării de ajutor ar fi putut interveni doar mila față de populația decimată a orașului. Dar mila este un sentiment inutil acolo unde glăsuiește Istoria.

Umblând împreună cu mine prin ruinele Varșoviei, Alfa simțea – ca toți cei care supraviețuiserăm – furia. În mormintele afânate care se vedeau în lumina lunii zăceau prietenii săi apropiați. Poetul de douăzeci de ani, Krzysztof, bolnav de astm, firav fizic ca și Marcel Proust, a dispărut la post, trăgând de la o fereastră în tancurile SS. Soția lui, Barbara, a murit din cauza rănilor la spital, ținând la piept manuscrisul versurilor soțului. Poetul Karol, fiul cartierului muncitoresc, autor al unei piese despre Homer, și tovarășul său nedespărțit, poetul Marek, au sărit în aer de pe baricada sub care nemții puseseră dinamită. Alfa știa, de asemenea, că persoana pe care o iubea cel mai mult în viață fusese deportată după înăbușirea insurecției în lagărul de concentrare de la Ravensbrück. A așteptat-o îndelung după terminarea războiului și a trebuit să accepte până la urmă gândul că nu mai trăiește. Furia lui Alfa era îndreptată împotriva celor care cauzaseră catastrofa: iată la ce anume duce fidelitatea care nu ține seama de nimeni și de nimic, când se confruntă cu imperativele Istoriei. Așa cum Alfa se îndoise cândva de cuvintele sale catolice, acum etica loialității din povestirile lui tragice din război i se părea ca un vid care sună frumos. Într-adevăr, el era unul dintre cei responsabili de ceea ce se întâmplase. Oare nu vedea ochii tinerilor ațintiți spre el în timp ce își citea povestirile la seratele literare secrete? Tocmai acești tineri dispăruseră în insurecție: necunoscutul locotenent Zbyszek, Krzysztof, Barbara, Marek și alte mii ca ei. Ei știau că nu există speranța victoriei și că moartea lor este doar un gest în fața lumii indiferente. O acceptau

fără a întreba măcar dacă există vreun cântar care să le cumpănească faptele. Tânărul filozof Milbrand, admirator al lui Heidegger, angajat de superiorii săi în munca de presă, a cerut să fie trimis în linia întâi, deoarece considera că darul cel mai mare pe care-l are omul este momentul liberei opțiuni; trei ore mai târziu nu mai trăia. Nu existau limite pentru nebunia sacrificiului benevol.

Alfa nu-i învinuia pe ruși. Asta n-ar fi ajutat la nimic. Ei se manifestau ca o forță a Istoriei. Comunismul lupta cu fascismul, iar între cele două puteri nimeriseră polonezii cu etica lor, nebazată pe nimic în afară de fidelitate. Joseph Conrad, acel nobil polonez incorigibil! Or, în secolul XX, așa cum arăta exemplul acestui oraș, nu mai era loc pentru imperativul patriei și al onoarei, nesusținut de nici un fel de țel. Pentru nemți, insurgenții nu erau nici măcar dușmani; erau o rasă inferioară, care trebuia distrusă. Pentru ruși erau „fasciști polonezi" Un moralist al epocii acesteia – gândea Alfa – ar trebui să-și îndrepte atenția spre scopurile sociale ale artei. Insurecția de la Varșovia era cântecul de lebădă al intelectualității și sfârșitul regimului pe care îl apăra. Ea semăna cu atacurile nebunești ale confederaților din războiul civil american, care nu preîntâmpinaseră victoria Nordului. Din momentul căderii insurecției revoluția se înfăptuise: drumul spre ea era deschis. Nu era o „revoluție blândă", așa cum scria presa noului guvern pentru a liniști populația. Prețul ei era sângeros. Mărturie stătea cel mai mare oraș al țării azvârlit în ruine.

Trebuia să trăim și să acționăm mai departe, fără a ne mai uita la ceea ce fusese. Țara era distrusă, noul guvern trecuse serios la reconstrucție, la pornirea fabricilor și a minelor; pământul conacelor era împărțit țăranilor. Scriitorul se afla în fața unor obligații noi. Cărțile sale erau așteptate de furnicarul de oameni smuls din amorțeală, răscolit de bâta războiului

și a reformelor sociale, impuse, ce-i drept, de sus, dar eficiente. Nu trebuie să ne mirăm deci că Alfa, ca majoritatea colegilor săi, a declarat de la început că dorește să servească Polonia cea nouă, care tocmai se năștea pe ruinele celei vechi.

El a fost primit cu brațele deschise de micul grup al comuniștilor polonezi care își petrecuseră anii de război în Rusia și veniseră din est pentru a organiza statul după principiile leninism-stalinismului. Atunci, adică în 1946, oricine putea fi util era întâmpinat cu bucurie; nu se cerea nicidecum să fii roșu: în realitate, în țară erau extrem de puțini adepți ai lui Stalin, ceea ce explică și măștile sub care se manifesta partidul, și cumpătarea lozincilor sale. Nu încăpea îndoială că populația păgână putea fi îndreptată spre înțelegerea și acceptarea Noii Credințe doar prin dozarea răbdătoare și prin mărirea treptată a dozelor doctrinei. Din momentul ruperii relațiilor cu săptămânalul de dreapta, Alfa a avut o reputație bună în cercurile cele mai influente. Nu i se reproșa că în timpul războiului se ținuse departe de grupurile marxiste. Scriitorii care întreținuseră asemenea legături puteau fi numărați pe degete. Acum scriitorii se comportau cumva ca niște fecioare: dornice, dar temătoare. Primele lor declarații publice erau prudente și formulate cu grijă. Dar nu era important ce spuneau. Era nevoie de numele lor în coloanele revistelor. În felul acesta autoritățile creau indiciile exterioare care să arate că obțin sprijinul întregii elite culturale. Programul de acțiune în raport cu diferite categorii de populație era elaborat de comuniștii polonezi – încă din perioada când se aflau la Moscova – și era un program inteligent, bazat pe cunoașterea riguroasă a condițiilor din țară. Sarcinile care se aflau în fața lor erau extrem de dificile: țara nu dorea să fie guvernată de ei; partidul trebuia reorganizat și trebuia să accepte faptul că printre membrii noi majoritatea o constituiau afaceriștii care se foloseau de conjunctură; trebuia să

fie admisă la guvernare aripa stângă a socialiștilor; jocul cu partidul țărănesc rămânea în continuare complicat, căci după Ialta aliații occidentali cereau cel puțin aparențele unui guvern de coaliție. De aceea cel mai important lucru era să se construiască o punte între grupul de comuniști și țară, iar în acest proces de mare ajutor puteau fi scriitorii cu renume și cunoscuți ca liberali sau chiar conservatori. Alfa corespundea întru totul acestor cerințe. Articolul său a apărut pe prima pagină a săptămânalului literar patronat de guvern. Era un articol despre umanitarism. Din câte îmi amintesc, Alfa vorbea acolo despre etica respectului față de om pe care o aduce cu sine revoluția.

Era luna mai 1945. După distrugerea Varșoviei, și eu, și Alfa, și mulți alți scriitori și artiști ne refugiaserăm în bătrânul oraș medieval Cracovia. Noaptea în care a sosit vestea cuceririi Berlinului a fost luminată de exploziile rachetelor și ale obuzelor de tun; pe străzi se auzea zornăit de arme – soldații victorioasei Armate Roșii își manifestau bucuria întoarcerii acasă cât mai curând. Într-o dimineață senină de primăvară stăteam cu Alfa în biroul Filmului Polonez și lucram la un scenariu. Legătura dintre scenele unui film nu este deloc o treabă ușoară; ne așezam picioarele pe masă sau pe spătarul scaunului, umblam prin cameră, fumam de zor – ademeniți întruna de fereastra prin care pătrundea ciripitul vrăbiilor. Dincolo de fereastră era o curte cu copaci tineri, iar dincolo de curte o clădire mare, transformată de curând în sediul poliției și în închisoare. La parter, în dreptul ferestrelor zăbrelite, vedeam multe figuri de bărbați tineri. Unii încercau să se bronzeze, orientându-și fața spre razele soarelui; alții prindeau cu un cârlig de sârmă hârtiile aruncate pe nisip din celule vecine. Stând la fereastră cu Alfa îi priveam în tăcere. Erau – lucru lesne de înțeles – soldați din armata subterană; dacă în Polonia ar fi revenit guvernul de la Londra,

acei ostași ai „statului ilegal" ar fi fost onorați și tratați ca niște eroi. În momentul acela, fiind nesiguri din punct de vedere politic, fuseseră vârâți la închisoare. Încă un exemplu de glume ironice ale Istoriei. Acești băieți, în majoritatea lor foarte tineri, obișnuiți să trăiască în anii de război cu arma în mână, în noianul de primejdii, trebuiau să uite acum, cât mai repede, de toate apucăturile lor din perioada conspirației; mulți dintre ei puteau să facă asta destul de repede și să se comporte ca și când n-ar fi acționat în ilegalitate; alții încă se mai aflau prin păduri; unii fuseseră prinși, în sate sau în orașe, și băgați după gratii. Deși dușmanul lor fusese Hitler, acum erau considerați agenți ai dușmanului de clasă. Erau frații celor care luptaseră și pieriseră în insurecția de la Varșovia, unii dintre aceia care prin spiritul lor de sacrificiu orb îi stârneau lui Alfa mustrări de conștiință. Nu știu ce simțea uitându-se spre ferestrele celulelor închisorii. Cred că încă de atunci i se contura planul primului său roman de după război.

Ambițiile lui Alfa, așa cum reiese din întreaga sa biografie, au fost totdeauna uriașe. El nu putea fi doar unul dintre cei mulți, trebuia să conducă și, conducând, să găsească suficiente motive pentru propria-i infatuare. Romanul pe care începuse să-l scrie trebuia să-l aducă pe primul loc între scriitorii care acționau în noua situație. Acești scriitori încercau să-și schimbe stilul și conținutul cărților, dar acest lucru nu era posibil fără schimbarea propriei personalități. Alfa trăia un conflict moral, care era propriul său conflict, dar care constituia în același timp repetarea unui conflict cunoscut multor compatrioți. El simțea forța care decurgea din drama sa personală și generală totodată. Sentimentul tragic al vieții își căuta noi veșminte în care să se manifeste.

Având încredere în sine, el nu se înșelase. Romanul pe care l-a scris era opera unui talent matur și a produs asupra

cititorilor săi o mare impresie. Toată viața, Alfa s-a învârtit în jurul ipostazei eroului puternic și pur. În romanul său antebelic acest personaj era un preot, acum erou devenise un reprezentant al Noii Credințe, adică un bătrân comunist. Acest comunist, luptător neînfricat, își petrecuse mai mulți ani în lagărele de concentrare germane. Ieșise de acolo neînfrânt și, revenind în patria năruită, se aflase în fața haosului pe care conștiința sa limpede și voința puternică aveau să-l transforme într-o nouă ordine socială. Acest om era ca un diamant, în schimb societatea pe care trebuia s-o modeleze prin activitatea sa creatoare purta germenii descompunerii morale. Generația mai vârstnică a intelectualilor se mai lăsa încă în voia visurilor fără rost, așteptând ajutor din partea aliaților occidentali; în schimb tinerii, educați în timpul războiului în spiritul credinței oarbe, deprinzându-se cu viața aventuroasă din ilegalitate, erau acum complet pierduți; întrucât nu cunoșteau nici un fel de alte scopuri de acțiune în afara luptei cu dușmanul în numele onoarei, ei continuau să unelteasc㠎mpotriva noului dușman, adică împotriva guvernului impus de ruși și a partidului. Or, în acele condiții, partidul era singura forță care putea să asigure liniștea și reconstrucția țării, să ofere oamenilor posibilitatea de a-și câștiga pâinea zilnică, să acționeze pentru ca școlile și universitățile, vapoarele și căile ferate să funcționeze. Nu trebuia să fii comunist pentru a constata acest lucru. Asemenea concluzie se impunea de la sine. A-i ucide pe lucrătorii partidului, a organiza atacuri asupra trenurilor care transportau hrană, a-i ataca pe muncitorii care se străduiau să pornească fabricile distruse ar fi însemnat să te pronunți pentru prelungirea haosului. Numai nebunii puteau întreprinde asemenea fapte, care nu aveau nici un fel de justificare logică, căci erau săvârșite fără nici o speranță. O astfel de imagine a țării prezenta Alfa în romanul său și, probabil, cartea sa ar fi putut fi încadrată

în literatura publicistică, scrisă de cineva care pornește de la o gândire sănătoasă, dacă n-ar fi existat ceva care totdeauna l-a deosebit pe Alfa ca scriitor: mila. Îl compătimea atât pe bătrânul comunist, cât și pe cei care îl considerau pe acesta dușman. Numai prin compasiunea față de ambele părți care se confruntă între ele poate crea scriitorul tragedia. Purtând în el mila, Alfa a scris un roman tragic.

Trebuie să spunem că lipsurile talentului său, vizibile în operele dinaintea războiului, i-au venit în ajutor. Talentul său nu era realist. Alfa construia conflicte morale, subliniind contrastele de caracter, dar caracterele sale se mișcau într-o lume greu de vizualizat. Bătrânul comunist al lui Alfa era un exemplar la fel de rar întâlnit ca și preotul din satul polonez pe care Alfa îl făcuse erou de roman înainte de război. Comunistul lui Alfa era prezentat nu în activitatea sa exterioară, care reprezintă de obicei domeniul oamenilor asemănători lui, inteligenți, fanatici și vicleni. Dimpotrivă, el este ca o stâncă tăcută, nemișcată; pătrunzând înăuntrul acestei stânci dăm de ceea ce este absolut uman: de tânjirea după bine și de suferință. Însăși figura lui este monumentală, stârnind compasiune datorită durerii pe care nu dorește să o mărturisească nimănui, căci este o durere intimă: își pierduse soția iubită în lagărul de concentrare. El este un ascet al ideilor. Îi e rușine de problemele sale particulare; pe de altă parte, numai printr-un suprem efort de voință se poate mobiliza la viața brusc lipsită de sens. Este un titan cu inima sfâșiată, plin de iubire și de iertare. Într-un cuvânt, el apare ca o forță potențială, capabilă în viitor să conducă lumea spre bine. În momentul când sentimentele și gândurile sale sunt dintre cele mai curate, dispare împușcat de un tânăr care vede în el doar un agent al Moscovei.

Putem înțelege de ce Alfa, într-o țară în care cuvântul „comunist" încă mai avea sensul unei invective, dorea să-l

prezinte pe bătrânul combatant ca model al unei etici superioare; totuși, această etică poate fi apreciată doar în raport cu sarcini concrete, acolo unde îi tratează pe oameni ca pe niște instrumente. În ce privește societatea la a cărei modelare trecea bătrânul comunist, scriitorul-observator ar fi trebuit să găsească acolo nu numai exemple de dezintegrare. Atât intelectualitatea, cât și muncitorii și țăranii se apucaseră de treabă cu mare entuziasm; punerea în funcțiune a fabricilor, minelor, căilor ferate, școlilor sau teatrelor era tocmai opera intelectualilor, adică a specialiștilor de diferite feluri. În această muncă, ei se conduceau după sentimentul datoriei față de colectivitate și al onoarei profesionale, și nu după viziunea socialismului de sorginte rusească. Această etică a datoriei a dat rezultate serioase. Gândirea lor politică era naivă, iar deprinderile purtau adesea însușirile unei epoci depășite. Totuși, în primul moment nu partidul, ci ei acționaseră foarte energic. Tinerii erau rătăciți și lipsiți de orice îndrumare, dar actele lor teroriste erau cel puțin în aceeași măsură rodul demoralizării și al disperării. Băieții pe care îi văzuserăm cu Alfa la ferestrele închisorii nu se aflau acolo din cauza atentatelor săvârșite, ci numai fiindcă în timpul războiului făcuseră parte din grupările din ilegalitate care luptaseră împotriva lui Hitler. În întreaga țară acești tineri erau hăituiți; vina lor fusese aceea că slujiseră „statul ilegal", dependent de Londra. Desigur, din cauza cenzurii, Alfa nu putea să spună acest lucru; compătimirea lui clară față de acești băieți permitea cititorului să intuiască elementele nerostite. Totuși, când lipsește prezentarea întregii țesături a întâmplărilor, se schimbă motivația faptelor.

În toată cartea lui Alfa se simțea furia față de ceea ce pierduse. Această furie le era necesară și lui Alfa, și altora pentru a exista. Atitudinea satirică față de intelectualitatea conspirativă, vizibilă în nuvelele scrise spre sfârșitul războiului,

apărea acum în capitolele romanului care persiflau speranțele absurde în schimbări politice bruște. În realitate însă aceste speranțe, care căpătau adesea o formă ridicolă la intelectuali, nu erau străine nici muncitorilor, nici țăranilor. Alfa nu-i cunoștea de aproape pe muncitori și pe țărani, de aceea cu atât mai ușor putea să atribuie încrederea în îndepărtarea magică a Rusiei anumitor trăsături ale intelectualității care, neîndoielnic, nu se remarca prin imaginație politică.

Romanul de acest gen, adică bazat pe opoziția dintre etica Noii Credințe și etica celui învins, prezenta o importanță considerabilă pentru partid. Imediat după apariție, cartea a fost amplu popularizată. Alfa a primit premiul de stat, în anul 1948, iar tirajul a atins rapid cifra de 100 000 de exemplare. Alfa nu greșise când considerase că lui i se cuvine primul loc între scriitorii din țară. Unul dintre orașe i-a oferit și mobilat, cu cheltuieli însemnate, o frumoasă vilă. Scriitorul util în democrațiile populare nu se poate plânge de lipsa favorurilor.

Dialecticienii înțelegeau bine că eroul romanului lui Alfa nu era modelul „omului nou" Faptul că era comunist se putea intui mai curând doar din asigurările auctoriale. El apărea în paginile romanului gata să acționeze, nu în toiul faptei. Nu era greu de observat că vechiului său erou, care purta sutană de preot, Alfa îi pusese acum scurta de comunist. Deși limbajul conceptelor se schimba, atitudinea tragică și metafizică a lui Alfa rămăsese neschimbată și, cu toate că bătrânul comunist nu se ruga, cititorii nu s-ar fi mirat dacă din gura lui mereu închisă ar fi ieșit deodată plângerile lui Ieremia: atât de bine s-ar fi armonizat cuvintele profeților cu personalitatea sa. Deci, în esență, Alfa nu se schimbase din perioada dinaintea războiului; el nu reușea să se limiteze la etica pur utilitară, exprimată în acțiunea concepută în mod raționalist. În eroul său coexistau și regele Lear, și Faust.

Și cerul, și pământul. Eroul lui era cumva asemănător cu Peyrol din *Corsarul* lui Conrad. Dar nu i se putea cere prea mult. Alfa nu făcea parte din partid, însă manifesta înțelegere, învăța, dovadă – mai mult decât figura comunistului – felul în care aborda tineretul terorist. Era prematur să li se ceară scriitorilor „realismul socialist"; încă nu sosise momentul în acest sens, ei se aflau abia la început; termenul de „realism socialist" nu era folosit, căci ar fi putut să-i sperie inutil pe scriitori și pe artiști; în mod similar, țăranii erau asigurați că în Polonia nu vor exista niciodată colhozuri.

Ziua hotărârii a sosit pentru Alfa abia la câțiva ani după apariția romanului. Locuia în frumoasa lui vilă, semna numeroase declarații politice, participa în diferite comitete și colinda prin țară, ținând prelegeri de literatură în cluburi din fabrici și case de cultură; pentru mulți scriitori aceste călătorii, organizate la scară mare, erau o obligație apăsătoare, lui Alfa însă îi făceau plăcere, pentru că în felul acesta cunoștea muncitorii tineri, viața zilnică și problemele cu care se confruntau. Pentru prima dată Alfa ieșea, într-adevăr, dincolo de clanul său intelectual. În plus, ieșea ca un scriitor respectat; ținând seama de rangul înalt al scriitorilor în democrațiile populare, se simțea dacă nu cardinal, cel puțin canonic destoinic.

Transformarea țării, în concordanță cu planurile de la Centru, înregistra progrese; sosise clipa când se considera că situația este suficient de matură pentru a-i struni pe scriitori și a li se cere pronunțarea clară de partea Noii Credințe, cu toate consecințele; „realismul socialist" fusese proclamat la congresele scriitorilor ca singura metodă creatoare adecvată. Se pare că Alfa a trăit acest moment în mod destul de dureros. Abilitatea extraordinară a partidului i-a adus pe scriitori la poarta convertirii, fără ca măcar ei să sesizeze aceasta. Acum puteau fie să se revolte brusc și să alunece pe treapta

cea mai de jos a scării sociale, fie să intre pe poartă. Jumătățile de măsură nu mai erau posibile. Nimeni nu cerea ca scriitorii să se înscrie formal în partid. Raționând însă corect, dacă se accepta Noua Credință, nimic nu-i împiedica să o facă. O asemenea soluție ar fi dovedit mai curând un curaj mai mare: intrarea în partid însemna nu diminuarea, ci sporirea obligațiilor. Pentru Alfa, pe care îl preocupa în mod deosebit demnitatea sa de cel mai apreciat prozator în cercurile de partid, era posibilă doar o singură decizie. De la el se aștepta să se exprime ca scriitor cu autoritate morală și să dea exemplu colegilor prin comportarea personală. În primii ani ai noii ordini, Alfa se atașase cu adevărat de revoluție. În sfârșit era un scriitor popular, cititorii săi proveneau din masele de muncitori. Romanul său dinainte de război, atât de lăudat, se difuzase abia în câteva mii de exemplare. Acum, și el, și orice scriitor se puteau bizui pe un mare număr de cititori. Nu mai era izolat; își spunea că este necesar – nu câtorva snobi din cafenele, ci acestor tineri muncitori în fața cărora vorbea în călătoriile sale prin țară. Toată această transformare era meritul victoriei Rusiei și partidului dependent de Centru. De aici trebuiau trase concluzii și acceptate nu numai rezultatele practice, ci și bazele filozofice. Nu era ușor pentru Alfa. Era atacat tot mai des pentru aplecarea sa spre tragismul monumental. Încerca să scrie altfel, dar când își interzicea ceva din ceea ce se afla în însăși natura talentului său proza lui devenea plată și insipidă, de aceea își rupea manuscrisele. Își punea întrebarea dacă văzând zilnic în jurul său noi conflicte tragice, proprii vieții într-un mare colectiv, va reuși să renunțe la prezentarea lor. Țara devenea un mare colectiv, cauzele suferințelor oamenilor erau altele decât în regimul capitalist, dar nu părea să scadă numărul lor, dimpotrivă, ele creșteau și mai mult. Știa prea multe despre Rusia și despre mijloacele nemiloase folosite de dialecticieni

față de „materialul uman" pentru a nu avea accese de îndoială. Avea conștiința clară că, acceptând Noua Credință, va înceta să fie un scriitor-autoritate morală și va deveni un scriitor-pedagog, care va arăta în cărțile sale nu ceea ce îl chinuie pe el însuși, ci ceea ce este considerat util. De acum înainte, zece sau cincisprezece specialiști vor cântări fiecare propoziție a sa și se vor gândi dacă nu a săvârșit păcatul tragismului pur. Nu mai era însă cale de întoarcere. Alfa și-a spus că în activitatea practică era comunist. Susținând acest lucru, a intrat în partid și a publicat de îndată un articol mare despre sine ca scriitor. Era o autocritică, adică un act care în creștinism poartă numele de spovedanie. Alți scriitori citiseră acel articol cu zavistie și teamă. Faptul că Alfa pretutindeni și în toate trebuia să fie primul stârnea zavistia; faptul că se dovedise atât de abil și procedase ca un miner stahanovist care anunță primul că va realiza o normă neobișnuit de mare îi umplea de teamă; minerilor nu le plac ortacii care aspiră din cale afară să adune lauri pentru împingerea celorlalți spre *speed-up*.

Autocritica lui Alfa era scrisă în chip ingenios. Ea putea fi considerată un enunț clasic care renunță la trecut în numele Noii Credințe. Fusese tradusă în limbi străine și publicată în revistele staliniste din Occident. În acest articol Alfa își condamna cărțile mai vechi. A folosit în acest scop un procedeu deosebit: recunoștea deschis ceea ce mai demult gândea în ascuns despre deficiențele operelor sale; pentru a descoperi aceste lipsuri nu era nevoie de Metodă; Alfa cunoștea aceste deficiențe de mult timp, de dinainte de a se apropia de marxism; acum, atribuia spiritul său de observație meritelor Metodei. Orice scriitor bun știe că nu e bine să se lase înșelat de cuvinte care sună frumos și de noțiuni eficiente emoțional, dar goale. Alfa afirma în articolul său că făcuse aceste greșeli fiindcă nu era marxist. De asemenea, lăsa să se înțeleagă (în

acord cu porunca smereniei) că nu se considera scriitor comunist, ci unul care abia încerca să stăpânească Metoda, această pricepere supremă. În articol dădea de gândit tonul patetic, plin de emfază, propriu întotdeauna lui Alfa. Acest ton permitea să bănuim că acuzându-se pentru greşelile sale Alfa le săvârşea în continuare: se complăcea în faldurile noii sutane.

În calitatea sa de fost catolic, partidul i-a încredinţat funcţia de a rosti cuvântări împotriva politicii Vaticanului. Apoi, la scurtă vreme, Alfa a fost invitat la Moscova. La întoarcere a publicat o carte despre „omul sovietic" Dovedind că un om cu adevărat liber este doar cetăţeanul Uniunii Sovietice, Alfa aspira şi acum după laurii întâietăţii. Colegii săi, scriind laude pentru Centru, deşi ştiau că raţionamentul de acest fel era corect din punct de vedere dialectic, nu folosiseră până atunci un asemenea procedeu. În ghetoul literar, Alfa nu era iubit. Spun „ghetou", deoarece în pofida tirajelor mari şi a plecării scriitorilor în fabrici, ei erau închişi acum în casele lor colective, în cluburi, la fel ca înainte de război în cafenele. Colegii lui, invidiindu-i succesele pe care le datora noblefei tonului, îl numeau „prostituată cu principii"

Mi-e greu să-l judec aspru pe Alfa. Eu însumi m-am aflat pe acest drum care are toate trăsăturile inevitabilului. Cred că ceea ce avea să ne deosebească destinele era conţinut în acea măruntă diferenţă a reacţiilor noastre în momentul când vizitam ruinele Varşoviei demolate, precum şi atunci când îi priveam pe deţinuţi. Am simţit că-mi era imposibil să scriu despre aceste lucruri: posibilă ar fi spunerea *întregului* adevăr, şi nu a unei părţi a lui. De altfel, am simţit acelaşi lucru participând la evenimentele care au avut loc în timpul ocupaţiei naziste de la Varşovia: ar putea fi utilizată orice formă de descriere, cu excepţia genului „fiction" Îmi amintesc că atunci când Alfa ne citea în oraşul ciumat povestirile sale, care exploatau tema „la cald", ne simţeam jenaţi în mod

bizar: compoziția lor era prea netedă. Mii de oameni mureau alături în chinuri, de aceea transpunerea acestor suferințe dintr-odată în teatralitatea tragică ni se părea indecentă. Uneori este mai bine să te bâlbâi din exces de emoții decât să vorbești în fraze rotunde. Vocea interioară care ne reține când trebuie să exprimăm prea multe este înțeleaptă. E posibil ca Alfa să nu fi cunoscut această voce. Numai pasiunea adevărului l-ar fi putut feri să devină ceea ce a devenit. N-ar mai fi scris atunci, ce-i drept, romanul său despre bătrânul comunist și tineretul demoralizat; și-a permis compasiunea într-un cadru ferit de reproșurile cenzurii și a obținut recunoașterea simplificând imaginea evenimentelor în funcție de dorințele partidului. O concesie atrage după sine altele, până când tot ceea ce se spune este remarcabil de logic, rotund și coerent, dar nu mai are nimic comun cu trupul și sângele oamenilor. Aceasta este cealaltă față a medaliei dialecticii: pentru confortul spiritual pe care ți-l oferă, se plătește. În jurul lui Alfa au trăit și trăiesc mulți muncitori și țărani ale căror cuvinte sunt butucănoase, dar în final vocea interioară pe care o aud nu diferă de imperativul care uneori închide gura scriitorilor și le cere: totul sau nimic. Cine știe, poate că un țăran necunoscut sau un mărunt funcționar de poștă ar trebui așezați mai sus în ierarhia celor care slujesc umanitatea decât Alfa-moralistul.

V

BETA SAU ÎNDRĂGOSTITUL NEFERICIT

Când l-am cunoscut în anul 1942, Beta* avea douăzeci de ani. Era un băiat vioi, cu ochi negri, inteligenți. Îi asudau mâinile, în comportarea lui se putea observa acea timiditate exagerată care ascunde de obicei ambiții uriașe. Când vorbea, în cuvintele lui se simțea amestecul de aroganță și smerenie. Era convins în sinea sa că își domină interlocutorii, ataca și se retrăgea imediat jenat, ascunzându-și ghearele. Remarcile lui erau pline de ironie reținută. Ce-i drept, nu e improbabil ca aceste însușiri să se fi manifestat îndeosebi când Beta discuta cu mine și cu ceilalți scriitori mai în vârstă decât el: li se cuvenea respect din partea unui poet începător, iar în același timp Beta considera că ei sunt prețuiți în mod excesiv. Știa mai bine că în el existau germenii unui scriitor cu adevărat remarcabil.

Atunci, în anul 1942, la Varșovia, trăiam fără speranță, adică nutream mereu în sinea noastră speranța despre care știam

* Este vorba de prozatorul Tadeusz Borowski (1922–1951). Între anii 1943–1945 a fost deținut în lagărele de concentrare hitleristă. În anul 1945 a publicat la München volumul de poezii *Numele curentului*, iar împreună cu alți autori ciclul *Am fost la Auschwitz* (1946), volum care cuprinde mărturii zguduitoare despre realitatea din lagăr. Dintre operele cele mai cunoscute fac parte povestirile din volumele *Lumea de piatră* (1948) și *Despărțirea de Maria* (1948). În volume separate au fost adunate foiletoanele, articolele și reportajele sale. (*N.t.*)

că este iluzorie. Țara noastră ocupată era o parte din *imperium germanicum*, și văzând forța acestui imperiu era nevoie de o excesivă cantitate de optimism pentru a crede în posibilitatea înfrângerii definitive a Germaniei. Planurile NSDAP față de poporul nostru erau clare pentru noi: exterminarea păturilor instruite, colonizarea și evacuarea unei părți a populației spre răsărit. Beta era unul dintre acei tineri care au început să scrie abia în timpul războiului, în limba celor cotropiți. Își câștiga existența din diferite activități – e greu să definești exact sursele de întreținere ale oamenilor într-un oraș complet scos de sub lege. De obicei erau angajări semifictive în fabrică sau la birou; ele ofereau carte de muncă și ocazia de a opera pe piața neagră sau de a fura, lucru care nu era considerat imoral, căci păgubite erau autoritățile germane. Concomitent, Beta era student la universitatea ilegală și ducea viața exuberantă a tinerilor din conspirație, la ale căror întruniri se bea vodcă, se discuta cu pasiune pe teme literare și politice și se citeau reviste ilegale.

Privindu-și colegii, Beta era înclinat să zâmbească sarcastic. El vedea lucrurile mai bine și mai clar decât ei. Elanul lor patriotic de a lupta cu nemții i se părea un reflex pur irațional. Luptă – da, dar în numele cui? Nimeni dintre tineri nu credea în democrație. Majoritatea țărilor din Europa de Est avuseseră înainte de război guverne semidictatoriale. Sistemul parlamentar părea să aparțină trecutului îndepărtat. Modul de a obține puterea nu comporta discuție: cei care doreau să câștige puterea trebuiau să creeze o „mișcare" și să exercite presiune asupra guvernului pentru a fi admiși la coguvernare sau să ia puterea cu forța. Era epoca mișcărilor naționaliste, modelul fiind oferit de Germania și Italia. Tinerii varșovieni din conspirație se aflau în continuare sub puternica influență a acestor idei încă populare până nu demult, deși n-aveau nici o simpatie nici față de Hitler, nici față de

Mussolini. Raționamentul lor era confuz. Poporul polonez era oprimat, deci trebuia să lupți. Când Beta observa că aceasta înseamnă doar opoziția naționalismului polonez față de cel german, colegii lui dădeau din umeri. Beta a încercat să-i forțeze întrebându-i ce valori doresc să apere și pe ce principii trebuie să se sprijine viitoarea Europă. Nu a primit un răspuns mulțumitor. Iată inima întunericului: nu doar nici o speranță de eliberare, dar nici o viziune asupra zilei de mâine. Lupta pentru luptă. Răsplata celor care nu vor cădea în luptă și nu vor aștepta în zadar, probabil, victoria anglo-saxonilor ar fi fost revenirea la statu-quoul de dinainte de război; or, ceea ce s-a întâmplat în anii premergători războiului a fost rău. Absența oricărei viziuni l-a determinat pe Beta să presupună că trăiește într-o lume în care nu există nimic în afară de forța pură. Era o lume a declinului și a decăderii. Liberalii din generația mai vârstnică, repetând mereu clișeele despre respectul față de om – în timp ce în jur erau uciși sute de mii de oameni –, făceau impresia unor figuri jalnice.

Beta nu avea nici o credință – nici religioasă, nici de altă natură – și avea curajul să recunoască aceasta în versurile sale. Cu mare efort, folosind clișee primitive și cerneală proastă, fiindcă nu avea de unde să procure una mai bună, și-a scos primul volum de poeme. Când am primit acel volum și după ce mi-am descleiat cu greu degetele de pe coperta tipărită cu cerneală lipicioasă, m-am uitat înăuntru și m-am convins imediat că am de a face cu un poet adevărat. Lectura hexametrilor lui nu era totuși o preocupare veselă. Străzile Varșoviei ocupate erau mohorâte. Întâlnirile conspirative în locuințe pline de fum și friguroase, când ciuleam urechile pentru a auzi dacă pe scări nu se aud pași de Gestapo, aveau ceva din aerul sumbru al ceremonialelor de catacombă. Cum am spus, ne aflam în adâncul imperiului ca în adâncul unui crater uriaș, și cerul de deasupra era singurul element a cărui

proprietate o împărțeam cu ceilalți oameni de pe glob. Toate acestea existau în versurile lui Beta: cenușiul, ceața, sumbrul și moartea. Poezia lui nu era însă o poezie a lamentării. Era o poezie a stoicismului. În versurile colegilor săi de generație lipsea, de asemenea, credința, motivul principal fiind chemarea la luptă și viziunea morții; spre deosebire de moartea care la tinerii poeți din diferite epoci constituia o recuzită romantică, această moarte era mult prea reală: toți acești poeți mai tineri ai Varșoviei au dispărut înainte de terminarea războiului fie în mâinile Gestapoului, fie în luptă. Nici unul dintre ei însă nu punea la îndoială sensul sacrificiului în măsura în care o făcea Beta. „Fier vechi în urma noastră va rămâne / Și râsul surd, zeflemitor al generațiilor" – scria într-una din poeziile sale.

Poeziile lui nu conțineau în nici un fel afirmarea lumii, acea afirmare exprimată în artă prin simpatia cu care artistul prezintă, de exemplu, mărul sau copacul. Din artă putem intui multe lucruri: lumea lui Bach sau lumea lui Brueghel era constituită și ordonată ierarhic. Arta modernă conține multe exemple de pasiune oarbă, care nu-și găsește saturarea în forme, culori și sunete. Contemplarea frumosului senzorial este posibilă doar când artistul simte dragoste față de ceea ce-l înconjoară pe pământ. Dar dacă simte doar repulsie, el este incapabil să se oprească în loc și să privească. Se jenează de reflexul iubirii, este condamnat la mișcare permanentă, la surprinderea sumară a unor părticele ale materiei observate. Seamănă cu un lunatic care își păstrează echilibrul atâta timp cât merge. Imaginile pe care le folosea Beta erau ca o ceață învolburată, și doar ritmul sec al hexametrului le salva de la completa dezagregare. Acest caracter al poeziei lui Beta poate fi parțial atribuit apartenenței la o generație și un popor nefericite. Dar el avea mii de confrați în toate țările Europei: confrați pătimași și dezamăgiți.

Beta, spre deosebire de colegii săi care acționau fiindcă erau credincioși patriei lor și încercau să caute justificări în creștinism sau într-o metafizică nedefinită, avea nevoie de baze raționaliste pentru a acționa. Când l-a arestat Gestapoul în anul 1943, se spunea în orașul nostru că l-ar fi turnat una din grupările de stânga. Dacă viața la Varșovia semăna foarte puțin cu raiul, acum Beta ajunsese în cele mai de jos cercuri ale iadului, în urma lui închizându-se porțile „lumii concentraționare" În succesiunea firească a lucrurilor de atunci a petrecut mai întâi câteva săptămâni în închisoare, iar apoi a fost dus în lagărul de concentrare de la Auschwitz. Șansele de a supraviețui în acest lagăr erau mici. Ca și pe alții, deportați în lagăre, îl consideram pe Beta pierdut. Și totuși a rezistat doi ani la Auschwitz; când Armata Roșie s-a apropiat de Auschwitz, Beta, împreună cu alte convoaie de deținuți, a fost trimis la Dachau și acolo l-au eliberat americanii. Despre toate acestea am aflat abia după război; ceea ce a trăit Beta în „lumea concentraționară" se poate citi în volumul de povestiri în care a descris experiența sa.

După ce a ieșit din lagăr, Beta a locuit la München. Acolo a apărut, în anul 1946, cartea *Am fost la Auschwitz*, scrisă de Beta și de doi deținuți. Cartea a fost dedicată „Armatei a VII-a americane, care ne-a adus eliberarea din lagărul de concentrare Dachau-Allach". De la München, Beta s-a întors la Varșovia și a publicat aici volumul său de povestiri.

Am citit multe cărți despre lagărele de concentrare, dar nici una dintre ele nu este atât de înspăimântătoare ca povestirile lui Beta. Căci Beta nu se revoltă, el relatează. După cum se știe, în „lumea concentraționară" se formează rapid o ierarhie socială. În vârf se află suveranii lagărului; urmează deținuții investiți cu încredere de comandamentul lagărului; următorul strat social îl formează deținuții abili, care știu să găsească modalitatea de a obține hrană și de a-și menține

astfel forțele. Pe ultima treaptă se situează cei slabi și neajutorați, care se prăbușesc tot mai jos cu fiecare zi, pentru că organismul lor nehrănit nu poate face față muncii. Până la urmă îi pândește moartea – în lagărele germane acest lucru se înfăptuia prin injecții cu fenol sau prin camerele de gazare. Desigur, în afara societății concentraționare, se aflau masele de oameni uciși la puțin timp după sosirea în lagăr, adică toți evreii incapabili de muncă. În povestirile sale, Beta își definește clar apartenența „de clasă" – făcea parte dintre cei abili și sănătoși – și se mândrește cu îndemânarea și spiritul său descurcăreț. Viața în lagărul de concentrare cere o permanentă încordare a atenției, fiecare clipă îți hotărăște viața sau moartea. Trebuie să știi să reacționezi în mod corespunzător, și poți face asta numai atunci când înțelegi de unde vine primejdia și cum s-o eviți: uneori prin docilitate oarbă, alteori prin nepăsare, alteori prin șantaj sau mită. Una din povestirile lui Beta este alcătuită din descrierea seriei de pericole pe care Beta le-a ocolit în decursul unei zile:

1) Gardianul îi oferă lui Beta pâine; pentru a lua pâinea trebuie să sari un șanț; șanțul reprezintă linia santinelelor; gardienii au ordin să tragă în oamenii care trec linia; pentru fiecare individ ucis dincolo de linie primesc trei zile de concediu și cinci mărci. Beta înțelege intenția gardianului și renunță la momeală.

2) Gardianul aude că Beta îi transmite altui deținut vestea despre cucerirea Kievului. Beta preîntâmpină raportarea acestei infracțiuni oferindu-i gardianului, printr-un intermediar, un ceas vechi drept mită.

3) Beta scapă de mâna primejdiosului *Kapo* prin îndeplinirea rapidă a ordinului. Iată un fragment (referitor la deținuții greci care erau prea slabi pentru a mărșălui bine; drept pedeapsă li se leagă bețe de picioare; îi supraveghează rusul Andrei):

„Mă dau la o parte izbit din spate de o bicicletă. Îmi smulg șapca. *Unterscharführer*, patronul din Harmense, sare de pe bicicletă, roșu de furie:

— Ce se întâmplă aici, în comandoul ăsta zăpăcit? De ce umblă oamenii cu bețele astea legate? E ora de lucru!

— Nu știu să meargă!

— Dacă nu știu să meargă, ucide-i! Știi că iar a dispărut o gâscă?

— Ce stai ca un viței prost? se răsti *Kapo* la mine. Andrei trebuie să facă ordine cu ei. *Los!*

Am zbughit-o pe potecă.

— Andrei, termină-i! *Kapo* a poruncit!

Andrei apucă bățul și izbi zdravăn. Grecul se apără cu mâna, începu să geamă și se prăbuși. Andrei îi puse bățul în gât, se sprijini în băț și se legănă. Mi-am văzut repede de drum.

Așadar, ziua descrisă de Beta este plină de evitarea primejdiilor, precum și de complicatul joc dintre Beta și deținutul rus Ivan. Ivan i-a furat lui Beta o bucată de săpun; Beta se hotărăște să se răzbune și caută răbdător un prilej. Observă că Ivan a furat o gâscă; printr-un denunț misterios (făcut în așa fel încât să nu rămână pata turnătoriei), provoacă percheziția; găsesc gâsca, Ivan este bătut de ofițerul SS, contul e reglat.

Beta e mândru că el reușește, în timp ce alții, mai puțin descurcăreți, mor alături. În sublinierea permanentă că el este bine îmbrăcat, sănătos, sătul, există o mare doză de sadism. „Se mișcă pentru a evita bătaia, mănâncă iarbă și argilă lipicioasă ca să nu simtă frigul, umblă abătuți, cadavre încă vii" – spune despre tovarășii săi. Iar despre sine: „E bine să muncești după ce ai mâncat la micul dejun un sfert de costiță cu pâine și usturoi și ai băut o cutie de lapte condensat." Un amănunt referitor la îmbrăcămintea lui Beta (în jur sunt sărmani pe jumătate dezbrăcați): „Trec la umbră, îmi pun sub mine haina *să nu-mi murdăresc flanela de mătase* (subli-

nierea mea – C.M.), mă așez comod să dorm. Ne odihnim, fiecare cum poate." Iată scena contrastului „de clasă" Deținutul Beker urmează să fie ars la crematoriu, fiind slab și ca atare nefolositor. „În acel moment, pe marginea patului ieși de jos un craniu cărunt, imens, cu niște ochi umili, clipind. Apoi apăru figura lui Beker, mototolită și parcă mai îmbătrânită.

— Tadek, vreau să te rog ceva.

— Zi, am spus, aplecându-mă spre el.

— Tadek, merg la moarte.

M-am aplecat și mai mult și l-am privit de aproape în ochi: erau liniștiți și pustii.

— Tadek, am fost atâta timp așa flămând. Dă-mi ceva să mănânc. Pentru ultima seară.

Kazik mă izbi cu palma peste genunchi:

— Îl cunoști pe jidanul ăsta?

— E Beker, am răspuns încet.

— Pfui, ovreiule, urcă-te aici și halește până te saturi, iar restul ia cu tine la crematoriu. Urcă-te. Eu nu dorm aici, s-ar putea să ai păduchi.

— Tadek, mă prinse de braț, hai. Am la baracă o șarlotă grozavă, direct de la mama.

Cei descurcăreți și puternici erau folosiți de comandamentul lagărului la munci speciale, care le ofereau posibilitatea să se aprovizioneze cu îmbrăcăminte și hrană. Una din cele mai căutate munci era descărcarea vagoanelor care aduceau la Auschwitz evrei din diferite orașe ale Europei. Evreii aveau cu ei valize pline de haine, aur, briliante și mâncare – li se spunea că merg „în colonie". Când trenul (numit concis „transport") intra pe poarta lagărului, mulțimea înspăimântată era alungată din vagoane, tinerii erau separați, iar pe cei bătrâni și pe femeile cu copii le luau numaidecât camioanele și le duceau spre camerele de gazare și crematorii. Munca deținuților consta în descărcarea bagajelor care îmbogățeau

Reichul și conducerea lagărului. Beta descrie munca sa la „transport" În această brigadă îl plasează francezul Henri.

În bogata literatură despre atrocitățile secolului XX rareori se întâmplă să găsești relatări ale faptelor privite cu ochii părtașilor la crime (de obicei autorii se jenează de acest rol). Complicitatea, raportată la lagărul de concentrare, este de altfel un cuvânt gol: mașina este impersonală, răspunderea se mută de la cei care execută ordinele mai sus, tot mai sus. Povestirea lui Beta despre „transport" ar trebui inclusă, după părerea mea, în toate antologiile literare care înfățișează destinul uman în regimurile totalitare, dacă asemenea antologii vor apărea vreodată.

PROLOG — ADICĂ AȘTEPTAREA „TRANSPORTULUI"

„În jurul nostru stau grecii, mișcă lacom maxilarele ca niște insecte mari inumane, rontăie hulpav bucățile de pâine mucegăită. Sunt preocupați, nu știu ce au de făcut. Îi neliniștesc traversele și șinele. Nu le place să ridice greutăți.

— *Was wir arbeiten?* întreabă.

— *Niks. Transport kommen, alles Krematorium, compris?*

— *Alles verstehen*, răspund într-o esperanto de crematoriu. Se liniștesc: nu vor încărca șine în camioane și nu vor căra traverse."

ACTUL I — ADICĂ SOSIREA „TRANSPORTULUI"

„O mulțime în dungi felurite stătea lungită lângă șine în fâșiile înguste ale umbrei, respira greoi și inegal, trăncănea leneș și se uita apatic la oamenii maiestuoși în costume verzi,

la verdeața copacilor, apropiată și inaccesibilă, la turnul bisericuței îndepărtate de unde se auzea clopotul de liturghie întârziat.

— Sosește transportul, spuse cineva și toți se ridicară în așteptare. De după curbă apărură vagoanele de marfă: trenul intră cu spatele, un feroviar pe scara vagonului se aplecă, dădu din mână și fluieră. Locomotiva scoase un șuier îngrozitor, gâfâi, trenul se deplasă încet de-a lungul stației. La ferestruicile zăbrelite se vedeau figuri umane palide, obosite, parcă nedormite, ciufulite – femei înspăimântate, bărbați care, lucru exotic, aveau păr. Treceau încet și se uitau la stație în tăcere. Atunci înăuntrul vagoanelor începu vânzoleala și loviturile în pereții de lemn.

— Apă! Aer! – se auzeau strigăte surde, deznădăjduite.

La ferestre se aplecau fețe umane, gura căuta cu disperare aer. Luând câteva înghițituri de aer, oamenii de la ferestre dispăreau, în locul lor se înghesuiau alții și tot așa. Țipetele și gemetele deveneau tot mai puternice."

ACTUL II – ADICĂ SEGREGAREA

Sunt suficiente câteva scene:

„Iată că vine repede o femeie, se grăbește ușor, dar e agitată. Un copil mic, de câțiva anișori, cu fața rumenă și rotundă ca de îngeraș, aleargă în urma ei, nu poate ține pasul, întinde mânuțele și plânge: Mama, mama!

— Femeie, ia copilul ăsta în brațe!

— Domnule, domnule, nu e copilul meu, nu-i al meu! strigă femeia isteric și fuge, acoperindu-și fața cu mâinile. Vrea să se ascundă, să ajungă printre celelalte, care nu vor merge cu camionul, care vor merge pe jos, care vor trăi. Este tânără, sănătoasă, frumoasă, vrea să trăiască.

Dar copilul aleargă după ea, țipând în gura mare:

— Mama, mama, nu fugi!

— Nu-i al meu, nu-i al meu, nu...!

Până ce se năpusti asupra ei Andrei, marinarul din Sevastopol. Ochii îi erau tulburi de la vodcă și căldură. Se năpusti asupra ei, o izbi puternic și, când era gata să se prăbușească, o prinse de păr și o trase înapoi în sus. Figura lui se strâmbase de furie.

— *Ah, tî, ibat' tvoiu mat', bliad' evreiskaia!** Vrei să fugi de propriul copil! Îți arăt eu ție, tu, curvo! O prinse de mijloc, îi puse laba în gâtul care dorea să strige și o azvârli cu putere, ca pe un sac greu cu grâne, în mașină.

— Na! Ia și asta, cățea! și-i împinse copilul lângă picioare.

— *Gut gemacht*, așa trebuie pedepsite mamele degenerate, spuse ofițerul SS care stătea lângă automobil."

„Un cuplu cade la pământ, lipit într-o strânsoare disperată. El își înfige spasmodic degetele în trupul ei, o prinde cu dinții de haine. Ea țipă isteric, înjură, blestemă, până ce sugrumată cu bocancul horcăie și tace. Îi dezlipesc și-i împing ca pe niște animale în camion."

„Alții aduc o fetiță fără un picior; o țin de mâini și de celălalt picior rămas. Îi curg lacrimi pe obraji, șoptește trist – domnilor, doare, doare... – o îndeasă în camion, printre cadavre. Va arde de vie laolaltă cu ele."

ACTUL III – ADICĂ O CONVERSAȚIE ÎNTRE MARTORI

„Se lasă seara răcoroasă și înstelată. Stăm lungiți lângă șină. E multă liniște. Pe stâlpii înalți ard felinare anemice.

*„Tu-ți mama ta de cățea jidovească!" (*rusă*). (*N.t.*)

— Ți-ai schimbat ghetele? mă întreabă Henri.

— Nu.

— De ce?

— Omule, eu m-am săturat, gata!

— Cum, după primul transport? Gândește-te la mine: mi-au trecut prin mână în jur de un milion de oameni. Cele mai proaste sunt transporturile dinspre Paris: totdeauna poți întâlni cunoscuți.

— Și ce le spui?

— Că se duc la baie, iar apoi ne întâlnim în lagăr. Tu ce le-ai spune?"

EPILOG

În acea seară au sosit la Auschwitz multe trenuri. În total transportul a avut 15 000 de oameni.

„Când ne întoarcem în lagăr, stelele încep să pălească, cerul devine din ce în ce mai transparent, se ridică deasupra noastră, noaptea este foarte clară. Se anunță o zi senină și călduroasă.

Dinspre crematorii se întind puternice coloane de fum și se unesc sus într-un uriaș râu negru, care se revarsă încet peste cerul de la Birkenau și dispare dincolo de păduri, în direcția Trzebini. Transportul arde.

Trecem pe lângă un detașament SS care se îndreaptă cu mitraliere să schimbe garda. Merg cu pas egal, om lângă om, un singur tot, o singură voință.

— *Und Morgen die ganze Welt...* cântă în gura mare."

Experiența din lagărul de concentrare a făcut din Beta un scriitor. El a intuit că domeniul său potrivit este proza. În povestirile sale, Beta este nihilist. Prin nihilism nu înțeleg

însă amoralitate. Dimpotrivă, el decurge din pasiune etică, este *iubirea înșelată* față de lume și de oameni. Descriind ceea ce a văzut, Beta vrea să meargă până la capăt, să prezinte exact lumea în care nu mai este loc pentru indignare. Specia umană în povestirile lui Beta este *despuiată*, lipsită de sentimentele bune, care durează atât cât durează deprinderile civilizației. Aceste deprinderi sunt fragile. Este suficientă o bruscă schimbare a condițiilor și omenirea revine la starea de sălbăticie primară. Câte iluzii sunt în gândirea stimabililor cetățeni care, pășind pe străzile englezești sau americane, se consideră ființe pline de virtute și de bunătate! Dar dacă ar fi închiși la Auschwitz, nu s-ar schimba ca și ceilalți în animale? Este primejdios să-l supui pe om unor încercări prea grele pentru el. Își pierde respectul față de sine. Este ușor să acuzi o femeie care dorește să-și lase copilul pradă morții, numai să-și salveze ea viața. E o faptă monstruoasă. Și totuși femeia care, citind despre această faptă pe o canapea comodă, o acuză pe sora ei nefericită ar trebui să se gândească dacă în ea însăși, în fața exterminării, teama n-ar fi mai puternică decât iubirea. Poate da, poate nu – cine poate intui acest lucru dinainte?

Au existat, de asemenea, în „lumea concentrațională" numeroase cazuri când ființa umană a consimțit la sacrificiul pur, plătind cu viața pentru a-i salva pe alții. Aceste cazuri nu se regăsesc în povestirile lui Beta. Atenția lui nu se oprește asupra omului despre care știm ce este: un animal care dorește să trăiască – atenția se oprește asupra „societății concentraționare" Printre deținuți este obligatorie o anumită etică: ai voie să-i prejudiciezi pe alții atunci când ei îți aduc daune primii. Este o înțelegere nescrisă. Mai mult, fiecare se salvează cum poate și în zadar am căuta la Beta imagini de solidaritate umană (adevărul despre comportarea lui Beta la Auschwitz transmis de colegii săi deținuți este cu

totul altul decât se poate presupune din povestirile lui: s-a comportat ca un *erou* și era un model de colegialitate). Beta vrea să fie *tough*, privește lucid și nu se cruță; îi e teamă de neadevăr: ar fi un neadevăr să se înfățișeze pe sine ca observator care judecă, în timp ce în realitate el a fost, ca și ceilalți, supus tuturor legilor umilirii. Exagerat de onest, Beta își atribuie însușiri deosebite, care în lagărul de concentrare sunt considerate pozitive: abilitatea și inițiativa. Datorită opoziției „de clasă" între puternici și slabi – aici Beta nu se îndepărta de adevăr – descrierile lui capătă o nemaiîntâlnită brutalitate.

Eliberat de la Dachau de americani, Beta a început să cunoască viața refugiaților din Germania Occidentală. Era un fel de prelungire a vieții din lagăr. Demoralizarea, hoția, beția, mituirea, toate forțele răului eliberate în om de anii hitlerismului triumfau în continuare. Politica intransigentă a autorităților de ocupație față de milioanele de nevolnici de până mai ieri stârnea mânia. Iată, sosise sfârșitul visat al războiului: revenea legea junglei; promovând din nou lozincile democrației și ale libertății, omul îi călca în picioare pe cei mai slabi sau se comporta față de ei cu o cruzime indiferentă.

Beta avea spirit de observație, cu toate că acest spirit se îndrepta în primul rând spre depistarea absurdului, repulsiei și ticăloșiei semenilor. Era o rană iritată, neîndurător și intolerant. Probabil amărăciunea lui n-ar fi fost atât de profundă dacă ar fi fost în stare *să se oprească*, după acei ani de suferințe, într-un singur punct timp de o clipă și să vadă nu colectivitatea zgâlțâită de marele paroxism al sfârșitului războiului, ci omul *singular*. Pe dinăuntru era într-o perpetuă mișcare, fața i se schimonosea în grimase de furie și ironie. Masa umană în care se afla i se înfățișa în continuare despuiată. Era guvernată de câteva impulsuri primitive. Lumea,

așa cum era, era de nesuportat pentru el. Beta trebuia să tindă spre ceva. Simțea că nu poate rămâne în starea de revoltă și de furie fără nici un fel de subordonare.

Ca mulți foști deținuți s-a aflat în fața unei dileme: să se întoarcă acasă sau să devină emigrant. Polonia se afla în sfera de influență a Rusiei. Simpatiile marxiste ale lui Beta din timpul războiului n-aveau un temei solid. Nutrea aceste simpatii deoarece marxismul tratează omul în mod lucid. Convingerile lui Beta se puteau reduce la principiul simplu că omul nu e guvernat de bunele sale intenții, ci de legile sistemului social în care a fost amplasat. Cine vrea să schimbe omul n-are decât să schimbe condițiile sociale. Ca toți polonezii, Beta se raporta însă cu neîncredere la puternicul stat rus. Brutalitatea stilului său îl apropia mai curând de literatura de factura lui Zola sau – dintre contemporani – a lui Hemingway pe care, de altfel, îl citea cu pasiune. Aparținea oamenilor care în Rusia sunt numiți „putregaiul Occidentului"; nimic nu produce acolo o repulsie mai mare ca un scriitor care prezintă omul dinspre latura instinctelor elementare ale foamei și dragostei.

Beta a ezitat îndelung; când au început să-i parvină revistele literare care apăreau în Polonia, a luat hotărârea de a se întoarce. Se pare că l-au determinat îndeosebi două motive: nutrea mari ambiții scriitoricești, era autor debutant, necunoscut – unde, în afara țării sale, ar fi putut găsi cititori ai cărților scrise în limba maternă? În afară de asta, în Polonia se desfășura revoluția: acolo era loc pentru un om zgâlțâit de furie, acolo exista posibilitatea de a transforma lumea.

Și-a luat rămas-bun de la prieteni și s-a întors la Varșovia, a cărei populație locuia în pivnițele caselor dărâmate și înlătura cu propriile mâini maldărele de ruine, încărcându-le în biete căruțe trase de cai: așa a început reconstrucția acestui oraș. Dar revistele și cărțile erau cumpărate imediat în

Polonia. Guvernul găsea bani pentru a-i sprijini pe scriitori; în fața oricărui autor, dacă avea măcar o brumă de talent, se deschideau posibilități nelimitate. Cariera literară a lui Beta a fost fulgerătoare. Tipărindu-și povestirile în reviste și câștigând onorarii mari, primea de fapt ceea ce i se cuvenea. Stăpânea bine limba. Stilul lui era concis și incisiv. Experiența pe care o avea în spate o aveau mulți compatrioți, temele despre care scria erau în general apropiate și înțelese. Cartea lui de povestiri despre „lumea concentrațională" a fost recunoscută drept eveniment literar de prim rang.

În anul 1948 încă nu se vorbea în Polonia despre realismul socialist. Se considera ca prematură lansarea acestei orientări în democrațiile populare. Pentru Beta era bine, deoarece cartea sa constituia cea mai drastică opoziție în raport cu modalitățile de a scrie cultivate de autorii sovietici. Din punctul de vedere al canoanelor impuse scriitorilor de la Centru era o crimă. Desigur, tema în sine era ireproșabilă politic: descrierea bestialităților hitlerismului era considerată cea mai indicată, mai ales că ura majorității polonezilor se îndrepta aproape în aceeași măsură împotriva rușilor și a nemților; concentrând întreaga atenție a cititorilor asupra crimelor germane, se urmărea un important scop: „pregătirea psihologică" a poporului. Crescuse, de asemenea, numărul de cărți despre luptele de partizani, crimele în masă ale Gestapoului și din lagăre, iar toleranța mergea atât de departe, încât se putea scrie favorabil despre luptele armatei poloneze cu Germania în 1939, deși această armată apăra Polonia „panilor", care era sare în ochi pentru Uniunea Sovietică. Tema aleasă corect din punct de vedere politic nu l-ar fi apărat totuși pe Beta de atacul criticilor, dacă ar fi dorit să aplice criteriile ortodoxe: Beta descria lagărul de concentrare cum l-a văzut el însuși, și nu așa *cum ar fi trebuit* văzut. De aici decurgeau toate abaterile. Ce se cuvenea

să fie văzut în lagărele de concentrare? Nu e greu de enumerat: 1) deținuții trebuiau să se asocieze în organizații secrete; 2) liderii din aceste organizații ar fi trebuit să fie comuniști; 3) toți deținuții ruși, prezenți în paginile cărții, ar fi trebuit să se remarce prin tărie morală și eroism în comportare; 4) ar fi trebuit să se arate diferențierea dintre deținuți în funcție de concepțiile lor politice. Nimic asemănător nu exista în povestirile lui Beta. A observat acest lucru, evident, partidul. Pe scriitorii polonezi îi aprecia ca fiind imaturi pentru „răscruce", adică pentru acceptarea realismului socialist, totuși criticii i-au arătat lui Beta principalele sale păcate: îi reproșau că operele lui sunt asemănătoare literaturii depravate, adică americane, că sunt pesimiste și că nu există în ele nici o idee a „luptei conștiente" (adică a luptei în numele comunismului). Aceste considerații ale criticilor erau menținute în tonul persuasiv. Beta era tânăr, el trebuia format, în el exista material pentru un scriitor cu adevărat comunist. Examinându-l cu atenție, partidul a descoperit că el deținea o comoară rară și prețioasă: ura adevărată.

Beta era inteligent. Pe măsură ce cunoștea operele teoreticienilor leninism-stalinismului se convingea că tocmai aceasta era ceea ce căuta. Ura care exista în el poate fi comparată cu râul învolburat ce distruge totul în cale. Ea gonea înainte fără de folos: ce e mai simplu decât să-i îndrepți cursul în direcția dorită, ba chiar să așezi pe el mori mari, pe care să le învârtească? Câtă ușurare: ură folositoare, ura în slujba societății!

La baza urii lui Beta se afla același lucru pe care Sartre l-a numit „la nausée": repulsia față de om ca ființă *fiziologică*, determinată de legile naturii și ale societății și supusă influențelor distrugătoare ale timpului. Omul trebuie să iasă din legăturile sale, chiar dacă s-ar ridica trăgând de limba de la pantofi. Dacă Beta ar fi fost francez ar fi devenit, probabil,

existențialist. Dar s-ar fi putut să nu-i fi fost de ajuns: privea speculațiile filozofice cu un zâmbet disprețuitor, deoarece văzuse în lagăr filozofi care se băteau pe resturi la gunoi. Ideile umane nu aveau importanță; tertipurile abile și autoiluzionarea indivizilor erau ușor de dezlegat; cu adevărat conta doar mișcarea materiei. Beta absorbea materialismul dialectic ca buretele apa. Latura materialistă a acestui sistem îi satisfăcea nevoia de adevăr brutal. Latura dialectică permitea saltul brusc dincolo de specia umană, abordarea speciei umane ca materie a Istoriei.

Curând a publicat o nouă carte. Însuși titlul ei poate fi considerat simbolic pentru starea de spirit a autorului: *Lumea de piatră* – de piatră, așadar neîndurătoare și goală. Cartea era alcătuită din povestiri foarte scurte, care aproape că nu aveau acțiune, ci pur și simplu ilustrații a ceea ce văzuse povestitorul. În sugerarea întregii condiții umane prin descrierea exterioară Beta era maestru. „Lumea de piatră" este Europa Centrală după terminarea războiului și înfrângerea lui Hitler. Întrucât Beta petrecuse o perioadă mai lungă în Germania în zona americană, avea o bogată rezervă de teme: în cartea lui apar oameni de naționalități diferite și poziție socială diferită, foști hitleriști, deținuți, burghezia germană care nu înțelegea ce s-a întâmplat, soldați și ofițeri americani. Sub cuvintele reținute ale autorului se ascunde imensa repulsie față de civilizația al cărei rod a fost hitlerismul. Pune semne de egalitate: creștinism egal capitalism, egal hitlerism. Cartea lui are ca temă *sfârșitul* civilizației. Tonalitatea cărții ar putea fi redată printr-un strigăt: „Mi-ați povestit despre cultură, religie, morală – priviți la ce au dus toate acestea!"

Pentru Beta, ca pentru mulți colegi de-ai lui, dominația lui Hitler însemna împlinirea definitivă a perioadei capitalismului în Europa și era echivalentă cu victoria revoluției aduse de Rusia la scară mondială; în continuare puteau să

mai aibă loc confruntări, dar momentul hotărâtor fusese depășit. Conținutul cărților, și ale lui Beta, și ale colegilor săi, în primii ani postbelici, era neputința omului în raport cu legile Istoriei: oameni cu intenții dintre cele mai bune cădeau în mașina terorii naziste, care făcea din ei ființe primitive îngrozite, preocupate doar să-și apere viața. Cititorii acestor cărți erau puși în fața dilemei: sau vechea civilizație despre al cărei caracter în declin se convinseseră pe propria piele, sau o civilizație nouă, realizabilă numai datorită victorioasei puteri a Răsăritului. Iată ce putere are succesul asupra imaginației umane: el pare să rezulte nu din intenții umane și din coincidențe favorabile, ci din reflectarea unei legi supreme a epocii (or, Rusia și regimul ei se aflau doar la un pas de înfrângere în al Doilea Război Mondial).

Lumea de piatră a fost ultima carte a lui Beta în care se străduia să folosească mijloace artistice considerate eficiente în literatura occidentală: reținerea, ironia ascunsă, furia mascată. În curând el avea să se convingă că grija pentru latura artistică este inutilă. Dimpotrivă, cu cât accelera mai tare, cu atât era lăudat mai mult. Emfatic, abrupt, accesibil, tendențios – iată ce i se cerea. Printre scriitorii de partid (și Beta intrase în partid) avea loc o supralicitare cu privire la accesibilitate și simplificare; se estompa de acum granița dintre literatură și propagandă. Beta începuse să introducă în povestirile sale din ce în ce mai multă publicistică nemijlocită. Ura și-o revărsa în atacuri asupra nimicniciei capitalismului, adică asupra a tot ce se întâmpla dincolo de perimetrul Imperiului. Lua de exemplu o știre din presă – despre luptele din Malaysia sau foametea din India – și pe această bază construia ceva intermediar între o secvență fotografică și un articol.

Ultima dată l-am văzut în anul 1950. Se schimbase foarte mult față de vremea când era la Varșovia, înainte de a fi fost

arestat de Gestapo. Nu mai existau în el vechea timiditate și smerenia artificială. Mai demult umbla un pic adus de spate, cu capul plecat. Acum era un bărbat ce se ținea drept, sigur de sine: era sec, concentrat asupra acțiunii. Vechiul poet rușinos devenise un adevărat *homo politicus*. În acea perioadă era propagandist principal; în fiecare săptămână îi apărea foiletonul caustic în săptămânalul oficios. Mergea des în Germania de Est, de unde trimitea reportaje. Nici un jurnalist nu este în stare să slujească atât de bine o cauză ca un scriitor care are în urma lui o perioadă de muncă literară dezinteresată. Beta folosea în articolele sale veninoase, îndreptate împotriva Americii, întreaga sa cunoaștere a meșteșugului literar. Privind fața acestui stimabil nihilist, mă gândeam cât de mult literatura de orice fel este un plan înclinat și câte eforturi trebuie să facă totdeauna scriitorul pentru a nu aluneca spre ceea ce este mai ușor. Imperativul interior care-l îndeamnă la aceste eforturi este în esență irațional. Noua Credință, nerecunoscând arta dezinteresată, distruge acest imperativ. Beta, deși punea la îndoială toate imperativele interioare ale omului, era în povestirile din lagărul de concentrare un scriitor autentic: nu falsifica nimic, nu dorea să fie pe placul nimănui. Mai târziu a introdus un sâmbure de politică, iar sâmburele a făcut ca totul de acum înainte – ca o soluție ce se cristalizează – să devină univoc și stereotip. Și totuși – mă gândeam – lucrurile nu sunt așa de simple. Mulți autori remarcabili și-au exprimat în operele lor pasiunile politice, de pildă Swift, Stendhal sau Tolstoi. S-ar putea spune chiar că datorită pasiunii politice, adică datorită unui mesaj important pe care scriitorul dorește să-l comunice cititorilor săi, opera sa capătă forță. Esențiala deosebire între marii scriitori care critică instituțiile politice din vremea lor și oamenii de tipul lui Beta consta, după câte se pare, în nonconformismul celor dinainte: ei acționau în

pofida mediului din jur, în timp ce Beta, purtând condeiul pe hârtie, prindea cu urechea aplauzele colegilor de partid.

Foiletoanele lui Beta, cu toată incisivitatea și precizia limbajului, erau atât de plate, încât însuși fenomenul de umilire a unui prozator care pornise atât de bine mi-a stârnit curiozitatea. El era suficient de inteligent pentru a înțelege că-și irosește talentul. De ce făcea acest lucru? Într-o discuție cu câteva oficialități ale literaturii, de a căror decizie depindea situarea scriitorilor mai sus sau mai jos în ierarhie, am pus întrebarea de ce procedează astfel cu Beta; căci interesul lor, interesul partidului, nu cerea să se facă din Beta o zdreanță; din punctul lor de vedere el era mai folositor dacă scria povestiri și romane; a-l obliga să scrie articole însemna a gospodări prost talentele. „Nimeni nu-i cere articole, se auzi răspunsul. E o întreagă belea, redactorul săptămânalului N. nu se poate descotorosi de el. Beta însuși insistă să scrie foiletoane. Consideră că astăzi nu e timp pentru artă, că trebuie să se acționeze asupra maselor prin mijloace mai directe, mai elementare. El vrea să fie cât mai util." Răspunsul nu era nicidecum lipsit de ipocrizie. Partidul subliniază mereu grija sa pentru literatură: dorește cea mai bună literatură. În același timp creează o asemenea tensiune în atmosfera propagandistică, încât scriitorii încep să se ia la întrecere în primitivismul meșteșugului artistic. Totuși adevărul este că Beta *însuși* a dorit să se consacre jurnalisticii și, deși era un specialist cu calificare înaltă, acceptase o muncă ușor de realizat chiar de indivizi obișnuiți. Acționa în cazul lui dorința deseori întâlnită la intelectualii din Est: aceea de autodistrugere a intelectului. Procesul psihic care acționează când un asemenea intelectual ține condeiul în mână este destul de confuz. Să ne imaginăm că el trebuie să ne prezinte un anumit eveniment din politica internațională; înțelege perfect corelațiile dintre fenomene; aceste fenomene

se află mai curând într-o relație funcțională decât cauzală. Înfățișarea onestă a acestora ar necesita pătrunderea în rațiunile părților care luptă între ele, în circumstanțele în care acționează părțile, într-un cuvânt, ar necesita o analiză cât mai complexă. Atunci vine în ajutor mânia; mânia aduce dintr-odată ordine în complicata învălmășeală a conexiunilor; mânia ne eliberează de necesitatea analizei. Este mânia îndreptată împotriva *amăgirii* că totul depinde de voința umană, ea este îmbinată cu teama de a nu cădea victimă propriei naivități; pentru că lumea este brutală, totul trebuie să fie redus la cei mai simpli și brutali factori. Autorul înțelege că nu e vorba de ceva riguros: prostia omenească și bunele intenții umane influențează evenimentele nu mai puțin decât cerințele luptei economice; totuși, răzbunându-se pe intențiile umane, arătând că ele sunt întru totul determinate de câteva legi elementare, autorul își simte superioritatea, se consideră perspicace și destul de puternic pentru a se lipsi de „prejudecățile idealiste" Când în povestirile sale din lagărul de concentrare Beta se înfățișa pe sine sătul, bine îmbrăcat și cinic, proceda la fel ca mai târziu, când își scria foiletoanele politice. Să simplifice, să spulbere iluziile, să înfățișeze totul despuiat – această tendință a acționat permanent în cazul lui. Totuși, mergând tot mai mult spre goliciunea lumii, se ajunge la un punct în care intelectul nu mai are nimic de spus – cuvântul se transformă într-un strigăt de luptă și este doar un substitut imperfect al faptei. Ceea ce semnifică el ar exprima mai bine pumnul strâns. Beta, într-adevăr, ajunsese singur la stadiul în care cuvântul nu mai era suficient și de aceea nu se putea mulțumi cu povestiri sau romane care, oricum, durează în timp, nu pot fi doar strigăt. Niciodată nu a reușit să examineze și să analizeze fără ură, dar mișcarea căreia i s-a supus era o mișcare accelerată: din ce în ce mai repede, doze din ce în ce mai mari – și de mișcare,

și de ură. Formele lumii erau pentru el din ce în ce mai simple, până ce omul singular, copacul singular încetau să mai aibă vreun sens, iar Beta nu se mai afla între lucruri, ci între noțiuni politice. Entuziasmul său febril pentru ziaristică nu era greu de explicat. Scrierea de articole acționa asupra lui ca un narcotic. Punând stiloul deoparte, avea senzația faptei realizate, cu toate că în esență în articol nu era nici o idee proprie, același lucru îl spuneau mii de jurnaliști de mâna a doua în spațiul dintre Elba și Oceanul Pacific. El acționa în sensul în care acționează ostașul în coloană.

Und Morgen die ganze Welt, cântau soldații SS, mergând pe fundalul dârelor de fum negru ce se înălțau de la crematoriile Auschwitzului. Nazismul a fost o nebunie în masă, și totuși masele germane, care l-au urmat pe Hitler, n-au făcut-o fără profunde rațiuni psihologice. La baza nașterii nazismului s-au aflat marea criză economică și criza structurii societății. Tânărul german vedea atunci descompunerea și haosul Republicii de la Weimar, umilirea milioanelor de șomeri și respingătoarele aberații culturale ale elitei, prostituarea surorilor sale și lupta tuturor pentru bani. Când a dispărut speranța socialismului, a acceptat noua filozofie care i se oferea, aceea a devenirii istorice, care se află la baza doctrinei lui Lenin și Stalin. Germanul care l-a închis pe Beta în lagărul de concentrare era probabil un îndrăgostit al lumii la fel de dezamăgit cândva ca și Beta, înainte ca propaganda partidului să facă din el o bestie. Dorea ordine și puritate, disciplină și credință. Cu cât dispreț se raporta la conaționalii care nu doreau să adere la veselul marș! Ei mormăiau ceva despre principiile morale cu care noua Mișcare se afla în contradicție, biete reminiscențe ale umanitarismului, lamentabili adepți ai mizerabilului Isus. De fapt stârneau uimirea: iată aici, îndată, erau vizibile izbăvirea poporului german și transformarea lumii, iar ei – într-un

asemenea moment istoric, unic, nemaiîntâlnit, care se întâmplă o dată la o mie de ani – aveau curajul să pomenească de scrupulele lor morale meschine! Cât de greu e să lupți pentru o nouă ordine mai bună, când întâlnești încă în mediul tău oameni cu asemenea prejudecăți ridicole!

În foiletoanele sale, Beta vedea noua ordine, mai bună, la îndemână. El credea și dorea mântuirea pe pământ. Față de dușmanii care voiau să împiedice fericirea umanității nutrea doar ură. Prefera ca ei să fie distruși. Oare nu sunt dăunători cei care, în momentul când planeta Pământ pătrunde pe noi orbite, îndrăznesc să susțină că totuși nu e foarte bine să fie închiși oameni în lagăre și să fie obligați să împărtășească de teamă credința politică? Cine sunt închiși în lagăre? Dușmanii de clasă, trădătorii, canaliile. Iar credința la care sunt obligați să adere nu este oare adevărată? Iată Istoria, Istoria este cu noi! Iată, îi vedem flacăra vie răbufnind! Într-adevăr, mici și orbi sunt oamenii care, în loc să cuprindă în întregime sarcina gigantică, își irosesc timpul cu răscolirea unor detalii mai puțin semnificative!

Marele talent și remarcabila inteligență ale lui Beta nu au fost suficiente pentru a putea să conștientizeze primejdiile care se ascund în marșul înflăcărat. Dimpotrivă, talentul său, inteligența și entuziasmul l-au împins spre faptă, în timp ce oamenii mediocri, nici reci, nici înflăcărați, oscilau, încercând să-i dea dezagreabilului Cezar doar atât cât e nevoie. Beta și-a asumat răspunderea. Nu s-a gândit în ce se transformă chiar și cea mai nobilă filozofie a devenirii istorice când se acceptă ca mijloc cucerirea pământului cu forța militară. „Iar mâine întreaga lume..."

La câteva luni după scrierea acestui portret al lui Beta am aflat de moartea sa. A fost găsit mort dimineața în locuința sa din Varșovia. Butonul de la aragaz era deschis, se simțea

mirosul puternic al gazului împrăștiat. Cei care l-au observat pe Beta în ultimele luni în activitatea sa febrilă socoteau că între declarațiile sale publice și posibilitățile intelectului său ascuțit exista un conflict din ce în ce mai mare; era prea nervos pentru a nu presupune că el însuși sesizase acest contrast. De altfel, pomenea adesea despre moartea lui Maiakovski. În presă au apărut numeroase articole scrise de prietenii săi – scriitori din Polonia și din Germania de Est. Sicriul acoperit cu stindardul roșu a fost depus în mormânt în sunetele *Internaționalei*. Partidul își lua rămas-bun de la cel mai promițător scriitor al său.

VI

GAMMA SAU ROBUL ISTORIEI

Vorbind despre Gamma*, trebuie să evoc imaginea orașului în care am mers la școală și am început studiile universitare. Există în Europa puncte care creează mari necazuri profesorilor de geografie și de istorie. Trieste, Saar, Schleswig-Holstein. Un asemenea loc cu necazuri este și orașul Vilnius. În decurs de o jumătate de veac el a aparținut pe rând unor state diferite, pe străzile lui au fost văzute armate diferite și, de fiecare dată, zugravii au avut multă treabă, revopsind inscripțiile și denumirile instituțiilor în limba oficială obligatorie. Locuitorii primeau de fiecare dată alte buletine și încercau să se adapteze la noile legi și dispoziții. Orașul a fost stăpânit pe rând de ruși, germani, lituanieni, polonezi, iarăși lituanieni, din nou germani și din nou ruși. Astăzi, el este capitala Republicii Sovietice Socialiste Lituania, denumire sub care se ascunde simplul fapt că Rusia îndeplinește eficient indicațiile țarilor, când e vorba de expansiune teritorială.

În anii mei de școală și de universitate, orașul făcea parte din Polonia. El se află într-un ținut cu păduri, lacuri și izvoare, ascunse într-o mare depresiune. Privirii călătorilor le apare

---

* Este vorba de prozatorul Jerzy Putrament, vreme îndelungată vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor Polonezi; pe lângă numeroase articole, foiletoane, reportaje, eseuri și povestiri a publicat volumul de poezii *Revenirea de ieri* (1935), romanele *Realitatea* (1948), *Septembrie* (1955) și volumul de amintiri *O jumătate de secol* (1964). (*N.t.*)

pe neașteptate de după o perdea de pădure. Turnurile zecilor de biserici catolice, construite de arhitecți italieni în stil baroc, contrastează prin culoarea lor albă și aurie cu negrul pinilor. Legenda spune că un domn lituanian era la vânătoare într-un codru și, adormind lângă foc, a avut un vis profetic. Sub influența acestui vis a întemeiat, în locul unde a adormit, orașul. De-a lungul secolelor, Vilnius nu și-a pierdut caracterul de capitală silvică. În jur se întindea o provincie îndepărtată de Europa, iar locuitorii acestei provincii, care vorbeau polona, lituaniana și bielorusa sau un amestec al acestor limbi, au păstrat multe obiceiuri și deprinderi necunoscute astăzi în altă parte. Folosesc timpul trecut, deoarece astăzi orașul copilăriei mele este la fel de îngropat de lavă ca Pompeiul. Majoritatea vechilor săi locuitori a fost fie ucisă de naziști, fie deportată de ruși în Siberia, fie mutată în vest, pe teritoriile de pe care au fost expulzați germanii. Alți oameni, născuți în locuri îndepărtate, la câteva mii de mile, umblă acum pe străzile lui, iar bisericile întemeiate de prinții lituanieni și de regii polonezi nu le sunt de folos.

Pe atunci însă nimeni nu se aștepta la alte crime și deportări în masă, iar viața orașului evolua într-un ritm lent, ce se schimba mai puțin decât formele de guvernământ și granițele regatelor. Universitatea, palatul episcopal și catedrala erau cele mai prețioase clădiri din oraș. Duminica, mulțimile de credincioși umpleau străduța îngustă pe care, în capela construită la poartă, era așezată icoana Maicii Domnului renumită pentru minunile sale. Arhitectura italiană și Orientul Apropiat se amestecau la Vilnius. Pe străduțele înguste ale cartierelor evreiești se vedeau prin ferestre, în serile de vineri, familii așezate în lumina lumânărilor. În vechile sinagogi se auzeau cuvintele profeților ebraici. Era unul dintre cele mai serioase centre de literatură și studii evreiești din Europa. Iarmaroacele mari în timpul sărbătorilor

catolice festive atrăgeau în oraș băieți din satele învecinate care expuneau la vânzare în piețe articole confecționate din lemn, plante medicinale și covrigei înșirați pe sfoară: acești covrigei, oriunde ar fi fost copți, purtau totdeauna aceeași denumire, provenită de la un mic oraș cunoscut în istorie doar prin brutăriile bune și prin „academia de urși" (instituția în care erau dresați urși). Iarna, străzile abrupte se umpleau de fete și băieți la schi; scurtele lor verzi și roșii licăreau pe fundalul zăpezilor trandafirii în aura soarelui geros.

Clădirea universității avea ziduri groase și săli scunde, cu boltă. În labirintul curților sale, cu deschizături sprijinite pe coloane, cel neinițiat se putea rătăci. Aceste arcade și culoare reaminteau de cele de la Padova sau Bologna. Cândva în această clădire fiii de nobili învățau sub îndrumarea iezuiților înconjurați de grija regelui polon, care purta războaie înverșunate și victorioase cu Moscova. În perioada când m-am aflat printre studenți, profesorii laici îi instruiau acolo pe tinerii ai căror părinți erau cu precădere mici proprietari de pământ, arendași și negustori evrei.

În acea clădire l-am cunoscut pe Gamma. Era un băiat cu mișcări stângace, cu fața roșie, necizelat și gălăgios. Dacă orașul era provincial, cei care veneau la studii din sate îndepărtate erau provinciali de două ori. La țară drumurile noroioase făceau transportul aproape imposibil primăvara și toamna; la vederea unei mașini, caii țăranilor se speriau și o luau razna; în multe sate, după obiceiul vechi, încă se mai foloseau opaițele pentru iluminat. Dintre ocupații, în afară de agricultură, populația cunoștea doar munca la pădure și meșteșugurile casnice. Gamma provenea de la țară. Tatăl lui, ofițer în armata poloneză, avea o fermă; familia locuia în acele locuri de mult; numele ei poate fi găsit în listele vechi ale nobilimii de atunci. Mama lui Gamma era rusoaică, și

în casă se foloseau ambele limbi. Spre deosebire de majoritatea colegilor săi, Gamma nu era catolic, era ortodox, moștenind confesiunea de la mama sa.

Primele noastre discuții nu prefigurau o comunicare apropiată. Ce-i drept, ne legau preocupări literare comune, dar mă irita comportamentul lui Gamma, vocea lui țipătoare – nu știa să vorbească normal – și opiniile rostite de el pe acest ton. Purta totdeauna un baston gros, care de altfel era instrumentul preferat al unei părți dintre tinerii înclinați spre manifestări antisemite. Gamma era un antisemit înverșunat. Acesta era programul lui politic. În schimb eu aveam o repulsie față de naționaliști; îi consideram niște nătărăi dăunători care prin larma și stârnirea urii reciproce printre diferitele grupuri minoritare se eliberau de obligația de a gândi. Se întâmplă ca unele conversații să rămână în memorie în mod deosebit. Nu totdeauna e vorba de cuvinte, uneori se memorează lucrul la care ne-am uitat în momentul respectiv. Țin minte discuția noastră despre rasism; îi văd picioarele lui Gamma, pietrele rotunde ale pavajului și bastonul lui sprijinit de buza șanțului. Vorbea despre sânge și pământ, despre puterea în stat care trebuie să aparțină nu tuturor cetățenilor, indiferent de rasă și limbă maternă, ci grupului național dominant care trebuie să aibă grijă ca sângele său să nu fie infestat. S-ar putea ca acest avânt naționalist să fi decurs din faptul că Gamma încerca să recupereze astfel lacunele sale: în școala provincială, originea lui mixtă, semirusească, și credința lui ortodoxă s-ar fi putut să-i aducă multe necazuri din partea unor colegi primitivi. Vocea lui se ridica deasupra mea, răzbătea în ea sentimentul iritat al superiorității. Argumentele mele împotriva teoriilor rasiale îi stârneau dezgust: mă considera un om a cărui gândire îl împiedică în acțiune. În ce-l privea, dorea să acționeze. Era

anul 1931. Amândoi eram foarte tineri, sărmani și nu presimțeam evenimentele neobișnuite în care aveam să fim amestecați mai târziu.

L-am vizitat pe Gamma în anul 1949, într-una din capitalele occidentale unde era ambasadorul Poloniei roșii și omul de încredere al partidului. Reședința sa era protejată de o poartă turnată din plăci de metal. Când sunai, după un timp apărea în vizor un ochi, scrâșneau balamalele și se arăta curtea în care stăteau câteva automobile strălucitoare. În stânga intrării se afla ghereta portarului de serviciu, care în exercițiul funcțiunii era înarmat cu un pistol pentru orice eventualitate. Din mijlocul curții se vedeau frontonul și aripile clădirii. Era unul dintre cele mai minunate palate din acea capitală frumoasă. Îl construise pentru amanta sa un aristocrat în secolul al XVIII-lea. Interiorul își păstra vechiul caracter. Marile săli cu pereți acoperiți de lambriuri aurite aveau mobilierul, covoarele și goblenurile din vremea aceea. Gamma m-a întâmpinat printre obiecte aurii și de marmură; era cordial; anii îi îndepărtaseră din mișcări asprimea, conferindu-i în schimb comportării sale un fel de dulcegărie artificială. În palat, Gamma avea apartamentul său, saloane de recepție și un birou. Îl vizitau mulți dintre cei mai remarcabili reprezentanți ai științei și artei din Occident. Un biolog englez spunea despre el că e un om fermecător, liberal și lipsit de fanatism. De aceeași părere erau numeroși reprezentanți ai elitei intelectuale: catolici, liberali și chiar conservatori. Cât despre spiritele luminate ale literaturii comuniste, ele îl apreciau atât ca mesager îndrăgit al Estului, cât și pentru acuitatea lui în aprecierea marxistă a problemelor literare. Nu-i cunoșteau, desigur, trecutul și nu știau ce preț plătise pentru ca dintr-un tânăr necizelat, care se formase într-unul din colțurile cele mai îndepărtate ale Europei, să devină amfitrionul unui palat din secolul al XVIII-lea.

Gamma se simțea bine în această capitală europeană. Îi plăcea să viziteze barurile și cabaretele de noapte. Era cunoscut și, când intra, *maître d'hôtel* îl conducea, salutându-l, spre cea mai bună masă. Privindu-l pe acest bărbat nonșalant, ce se uita cu ochii întredeschiși la publicul de după sticlele de șampanie așezate în frapiere, îl puteai lua ușor drept un *squire* englez care a reușit să mai salveze câte ceva din averea sa. Înalt, puțin adus de spate, avea o față ovală, rumenă, de om care-și petrece timpul cu pușca și câinii la vânătoare. Înfățișarea îl plasa în sfera socială din care descindea: mica nobilime care cândva în Polonia vâna cu pasiune, bea cu pasiune și socotea drept activitate politică perorațiile îmbinate cu latina și biruirea adversarilor prin larma protestului în cor și, în caz de nevoie, prin lupta în săbii printre bănci și mese răsturnate. Degajarea mișcărilor sale era degajarea omului conștient de privilegiile pe care le are. Față de subalternii care adesea îl însoțeau din oficiu în incursiunile sale nocturne se comporta cu un binevoitor dispreț. Și la birou îi apuca uneori de nas pe secretarii de la ambasadă, într-un elan de bună dispoziție, sau le trăgea câte o palmă puternică peste fund. Alteori avea accese de furie nestăvilită: fața roșie i se făcea purpurie, ochii albaștri i se umpleau de firișoare de sânge, iar în voce îi reapărea tonul vechi, țipător și sălbatic. Nu trebuie să ne mire că diplomații, savanții și artiștii occidentali îl considerau un *bon viveur* nu chiar atât de complicat pe dinăuntru. Chiar și lipsa lui de tact părea să decurgă dintr-o fire largă, deschisă, care păcătuiește uneori printr-un exces de sinceritate, dar în orice caz e scutită de fățărnicie. Lipsa de sfială cu care vorbea despre problemele considerate de alți comuniști delicate stârnea încrederea interlocutorilor. Un comunist, ce-i drept, dar cât de larg în concepții și cât de civilizat! – își spuneau ei după vizita la ambasadă. Săvârșeau o greșeală, luând drept firesc ceea ce la Gamma era o

artă. Conștient de înfățișarea sa de *squire* de țară, el își folosea cu îndemânare manierele binevoitoare. Cei care îl cunoșteau foarte bine puteau să observe sub exuberanța aparentă calculul rece. Ascundea la sân stiletul invizibil. Cu acest stilet știa să dea lovituri de nimeni bănuite. Răceala acestui stilet de care nu se despărțea zi și noapte îi răcise inima. Conștiința jocului nu-l făcea fericit.

Pe diplomații față de care existau suspiciuni că nu doresc să revină după Cortina de Fier, Gamma îi convingea de bunăvoința sa prin cele mai fermecătoare zâmbete. Se supăra foc pe proștii de la Varșovia care nu înțeleg cum trebuie procedat în Occident, după care propunea o deplasare comună la Varșovia, cu avionul, pentru câteva zile, ca să le explice proștilor de acolo cum trebuie rezolvată o anumită chestiune ce constituia motivul unui schimb des de telegrame. Delincventul stătea pe gânduri: bunăvoința lui Gamma era evidentă, iar orice deplasare la Varșovia constituia o dovadă de loialitate față de guvern și prelungea șederea în străinătate; nu se întrezărea nici un risc. Binedispus, schimbând glume cu Gamma, diplomatul se urca în avion. Încă de la aeroportul din Varșovia se convingea că a căzut în cursă, lăsându-și soția și copiii în străinătate. Îndeplinindu-și misiunea, Gamma se urca în primul avion care urma direcția inversă. Supravegherea fidelității personalului constituia o parte importantă a obligațiilor lui Gamma. Este o funcție considerată onorantă; ea reprezintă o dovadă de încredere. Stiletul lui Gamma funcționa cel mai bine acolo unde era necesar talentul de psiholog, adică în slujba poliției politice.

Revin însă la trecut. Pe atunci Gamma nu cunoștea gustul șampaniei. Cantina studențească unde mâncam purta denumirea latinească, la fel ca multe instituții ale acestei universități cu tradiții vechi – *mensa*. Prânzul nu costa mult, dar pe cât era de ieftin pe atât era de prost și constituia tema

preferată a versurilor răutăcioase ce cântau cotletele tari și supele apoase. În fumul de țigări ieftine stăteam acolo și purtam discuții despre poezie, împărțind lauri reciproc, care, în afară de noi, nu interesau pe nimeni. Grupul nostru – de scriitori începători – avea să intereseze în viitor mai mulți oameni și să joace un rol important în istoria țării noastre. În timp ce pe colegii noștri îi preocupau studiile și asigurarea de posturi, în noi exista dorința de glorie și de transformare a lumii. Concomitent, așa cum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, inteligența și talentul erau plătite prin perturbarea echilibrului interior. În fiecare dintre noi s-ar fi putut descoperi resentimente adânci din copilărie sau din anii adolescenței, altele la fiecare, dar comune în elementul lor de bază: era ceva ce făcea imposibilă conviețuirea armonioasă cu colegii de aceeași vârstă, ceva ce crea sentimentul de particularitate, ceva ce putea împinge în direcția căutării unei compensații. Motivele interioare ale ambiției excesive nu sunt ușor de urmărit. Gamma – pe atunci student la litere și poet debutant – simțea, așa cum cred, că-l apasă situația sa familială. Mai mult, ar fi putut să-l fi afectat într-o măsură însemnată o întâmplare care a survenit când era la școală: la vânătoare și-a ucis din întâmplare prietenul. Sentimentul vinovăției, născut în urma acelei întâmplări, ar fi putut modela deciziile sale ulterioare.

Mai importantă era însă perturbarea echilibrului social. Toți eram revoltați împotriva mediului. Nici unul dintre noi nu provenea din rândurile proletariatului. Ne trăgeam din intelectualitatea care, în această parte a Europei, era sinonimul nobilimii scăpătate sau al micii burghezii. Tatăl lui Gamma – așa cum am spus – era ofițer în rezervă. Poetul Jerzy era fiul unui avocat de provincie, poetul Teodor (împușcat ulterior de ilegaliștii polonezi ca propagandist al partidului) purta un nume aproape aristocratic, dar mama

lui nu era decât funcționară la o bancă. Henryk, orator, scriitor și politician (împușcat ulterior de germani), era fiul unui mecanic feroviar, deși acest mecanic se mândrea cu numele unuia dintre cele mai cunoscute neamuri din Polonia. Stefan – poetul care avea să devină mai târziu un remarcabil economist – provenea dintr-o nereușită familie de negustori; era pe jumătate neamț: mama sa era fiica unor negustori din Regensburg, în Bavaria. Familia mea făcea parte din nobilimea lituaniană; tatăl meu emigrase de la sat la oraș și devenise inginer. Revolta împotriva propriului mediu semnifică de obicei o rușine față de acesta. Statutul social al nostru, al tuturor, era indeterminat. Cu gândul trăiam în secolul XX, dar tradițiile familiilor noastre ne trăgeau spre noțiuni și obiceiuri care ni se înfățișau ridicole și înapoiate. În această suspendare în gol nu eram singulari: țara nu cunoscuse niciodată adevărata revoluție industrială, burghezia era slabă; muncitorul era pentru unii un ins brutal cu fața murdară, ce lucrează din greu sau bea vodcă, iar pentru alții un mit în fața căruia se cuvine să ne rugăm. Exista împărțirea în „inteligență" și „mase", prin „mase" înțelegându-se muncitorii și țăranii. Noi însă nu ne puteam găsi locul în rândurile „inteligenței" care se îndrepta mai curând spre trecut decât spre viitor. Situația noastră ar putea fi comparată în anumite privințe cu situația familiilor scăpătate din sudul Statelor Unite. Căutam sprijin și nu-l puteam găsi nicăieri. Unii numeau grupul nostru „club al intelectualilor" – ceea ce preconiza opoziția între „intelectuali" și sfera „inteligenței"

Erau anii marii crize economice. Șomajul afecta mari pături ale populației. Tineretul universitar, care trăia fără bani, lipsit de speranța de a primi de lucru la terminarea studiilor, manifesta tendințe radicale. Acest radicalism îmbrăca forme duble: unii – ca Gamma la începutul studiilor – traversau puternice forme de naționalism. Ei vedeau soluționarea

dificultăților într-o „revoluție națională" nedefinită în mod limpede. În practică, aceasta însemna o atitudine ostilă față de colegii lor evrei, care ca viitori juriști și medici constituiau o concurență profesională. Împotriva acestor naționaliști intervenea „stânga", al cărei program – în funcție de grupare – oscila între socialism și o formă de *New Deal*. În perioada alegerilor anuale pentru Ajutorul Frățesc, care era ceva de genul unei administrații studențești autonome (se ocupa de administrarea căminelor studențești, de cantine etc.), între cele două tabere se desfășurau lupte prin intermediul cuvintelor, iar uneori al pumnilor.

„Stânga" (dacă e corect să numim astfel un conglomerat de grupări variate) reprezenta spațiul de acțiune atât al guvernului lui Piłsudski, cât și al comuniștilor. Semidictatura lui Piłsudski era blândă. Lipsită de un program clar de acțiune, încerca temător să intre în grațiile tinerilor pentru a-i atrage pe liderii acestora. Văzând radicalizarea universităților, încerca să se bazeze pe „stânga", promițând reforme. Pentru o vreme, grupul nostru a fost reazemul acestor acțiuni la universitate. Colegii noștri Stefan și Henryk treceau în rândurile tinerilor drept cei mai promițători politicieni „guvernamentali" din țară. Aceste încercări s-au încheiat printr-un eșec. Cei mai promițători politicieni tineri au rupt relațiile cu guvernul și au mers mai departe spre stânga. Mecanismul evenimentelor a împins în schimb guvernul tot mai mult spre dreapta. Naționalismul – dacă nu chiar totalitarismul în ediție locală – repurta victorii din ce în ce mai mari; guvernul abandonase încercarea de înjghebare a unei „stângi guvernamentale" și începuse să cocheteze cu naționaliștii.

Ceea ce am spus este de ajuns ca imagine generală a politicii în orașul Pompei acoperit de lavă. Această descriere acoperă mai mulți ani. În toată această perioadă, în fiecare primăvară,

tocmai când trebuia să învățăm pentru examene, copacii se acopereau de verdeață – niciodată după aceea verdeața nu mi-a părut atât de radioasă; pe râu se mișcau mici vapoare care-i duceau pe vilegiaturiști la plajele din apropiere; plute lungi se deplasau dinspre pădure spre joagăre. Pe sub arcadele universității se plimbau perechi tinere, ținându-se de mână. Să te scoli în zori, să iei caiacul și să vâslești în lumina răsăritului de soare pe râul a cărui albie șerpuia printre coastele abrupte și crânguri de pini însemna o adevărată fericire. Făceam excursii și spre lacurile din apropiere. Pe insulele care se detașau din mijlocul lacurilor ca niște buchete mari, iarba era deasă, neatinsă de piciorul omului; printre răchite se strecurau ciocârlii. Ne aruncam laolaltă în apă și înotam departe pe suprafața netedă pe care se amestecau umbrele norilor; plutind pe spate, priveam cerul și cântam cântecele admirației nerostite. Trăiam decepțiile iubirii, regretele examenelor picate, intrigi și zavistii reciproce. Apăreau de sub tipar poeziile și articolele noastre. Lângă cotletele tari de la *mensa* se schimbau temele discuțiilor: disputele despre importanța metaforei în poezie cedau locul dezbaterilor despre teoriile lui Julien Sorel, apoi ale lui Marx și Lenin.

Gamma s-a despărțit destul de repede de naționaliști, iar față de „stânga guvernamentală" și dreapta catolică nutrea puțină simpatie. Scria versuri și le publica în revistele scoase de gruparea noastră: aici nu s-a bucurat de succes. Spre deosebire de poeziile lui Teodor, ale lui Jerzy sau ale mele, creațiile lui nu constituiau un obiect de laudă sau de atac din partea criticilor, fiind trecute sub tăcere. În esență, ele vădeau un fel de paralizare a talentului. Gamma dispunea de priceperile tehnice impuse de poezia modernă, dar ceea ce scria era ca o apă stătătoare: cei pe care îi invidia scriau – cred – prost, totuși stilul lor era personal; incantațiile ritmice exprimau sentimentele autorilor, furia și sarcasmul, care

apăreau adesea, îi incitau pe cititori, le atrăgeau atenția. Versurile lui Gamma erau o țesătură de metafore alese cu grijă, dar de fapt ele nu exprimau nimic.

Gruparea noastră devenea tot mai radicală. După falimentarea „stângii guvernamentale" a apărut întrebarea: ce fel de stângă? Social-democrația din țara noastră împărtășea deficiențele tuturor social-democrațiilor de pe continent – era plină de compromisuri și neputincioasă. Tot mai des în discuțiile noastre începuse să apară cuvântul „Rusia" Locuiam la mai puțin de o sută de mile de granița Uniunii Sovietice. Aceasta nu însemna că știam mult mai multe despre ea ca locuitorii Parisului. Granița era închisă ermetic. Ne aflam la periferia unei lumi care se deosebea de lumea din Est așa cum se deosebesc două planete. Lumea aceea, cunoscută din cărți, ni se înfățișa ca o lume a progresului, când o comparam cu relațiile pe care le puteam observa în jurul nostru. Analizând lucrurile rațional, era evident că acolo se întrezărea viitorul. Țara noastră era paralizată. Masele largi nu aveau nici un fel de influență asupra autorităților. Filtrul social era bine organizat: tinerii țărani și muncitori nu puteau ajunge la școli medii sau la universități; taxele de studii – deși mici – depășeau posibilitățile muncitorilor și țăranilor. Extrem de complicatele probleme ale minorităților (iar țara noastră era o țară cu un procent ridicat de minorități) erau rezolvate într-un spirit șovinist. Mișcarea naționalistă, bazată pe mica burghezie și pe intelectualitatea scăpătată, împingea guvernul la discriminări din ce în ce mai acute. Țara tindea spre un fel de variantă a ceea ce se petrecea în Germania vecină, în timp ce Germania amenința Polonia cu războiul și anihilarea. Mai trebuie să ne mirăm că ne uitam la Rusia ca la țara unde se găsise rezolvarea tuturor problemelor care ne frământau, la singura țară ce ne putea salva de nenorocirile pe care nu era greu să ni le imaginăm ascultând la radio cuvântările lui Hitler?

Nu era însă ușor să ne hotărâm în favoarea comunismului. Aceasta însemna să efectuăm revalorizarea integrală a conceptului de naționalitate. De-a lungul multor secole polonezii s-au aflat în stare de război permanent cu Moscova. A fost o perioadă când ambele țări erau egale ca forță și regii poloni ajungeau în incursiunile lor până la „Roma răsăriteană" Ulterior balanța s-a înclinat în favoarea Moscovei până ce, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, o mare parte din Polonia a devenit provincie a statului țarilor. Pentru a accepta comunismul, aceste conflicte ar fi trebuit să fie considerate drept conflicte între clasele posedante ale ambelor popoare și să fie uitate vechile antagonisme. Dar nu numai aceasta. Ar fi trebuit să se accepte ideea că Polonia – după o scurtă perioadă de neatârnare obținută în urma păcii de la Versailles – s-ar fi transformat, în cazul învingerii comunismului, din nou în provincie rusească. Programul Moscovei nu stârnea îndoieli în această privință. Teritoriile poloneze din est – și orașul în care locuiam – urmau să fie incluse nemijlocit în Uniune: aceste teritorii erau considerate de Moscova ca parte a republicilor bielorusă și ucraineană. Restul urma să devină, evident, încă o republică unională. Acesta era programul pe care comuniștii polonezi nici măcar nu-l ascundeau.

Prețul de a păși pe calea progresului era de a renunța la loialitatea față de propriul stat și de a distruge sentimentele patriotice inoculate în școală și la universitate. Nu toți erau pregătiți să plătească un asemenea preț. Grupul nostru s-a destrămat. Promițătorii tineri „politicieni guvernamentali", Stefan și Henryk, au devenit staliniști. Jerzy și cu mine ne-am retras. Cei care au acceptat să plătească prețul ridicat ne considerau poeți slabi, ezitanți, decadenți literari incapabili de acțiune. S-ar putea ca asemenea opinii să nu fi fost departe de adevăr. Nu știu însă dacă o consecvență de fier este cea mai mare virtute umană.

Gamma a devenit stalinist. Cred că scriindu-și versurile lipsite de pasiune nu se simțea bine. Nu era făcut pentru literatură. Așezându-se deasupra hârtiei de scris, simțea în el un gol. Nu era în stare să trăiască euforia scriitorului, nici încântarea procesului creator sau a ambiției satisfăcute. Perioada dintre naționalism și stalinism a fost pentru el o perioadă de purgatoriu, de încercări fără sens, de dezamăgiri.

Partidul comunist din țara noastră era deosebit de slab; era un partid ilegal. Apartenența la el era pedepsită potrivit paragrafului care considera infracțiune orice încercare de smulgere a vreunei părți din teritoriul statului. Liderii partidului au înțeles absurditatea muncii ilegale și încercau să influențeze opinia celorlalți prin simpatizanți neimplicați direct. În Polonia apăreau multe reviste care urmau linia partidului, atenuând-o corespunzător pentru cititorii nepregătiți. Grupul în care se afla Gamma a început să scoată una dintre aceste reviste. Legăturile cu mesagerii partidului aveau loc în taină, adesea în excursii în pădurile din împrejurimi. Era perioada în care majoritatea membrilor grupului își terminaseră studiile: perioada războiului din Spania, a frontului comunist pentru „apărarea culturii", în care se încerca recrutarea unui număr cât mai mare de liberali.

Gamma scria articole, participa la mitinguri, era prezent la manifestațiile de 1 Mai. Acționa. Când autoritățile au închis revista, i-au arestat pe membrii grupului și le-au intentat proces, Gamma – împreună cu ceilalți – s-a aflat pe banca acuzaților. Procesul a făcut mare vâlvă în oraș și a compromis guvernul: tinerii pe care guvernanții se bizuiau atât de mult au înregistrat o rapidă evoluție spre comunism. Mulți au privit cu indignare intransigența autorităților față de absolvenții talentați ai universității, tineri doctori în drept sau filozofie. Aceștia au fost apărați de cei mai buni avocați din

oraș. Acuzații, în apărarea proprie, s-au folosit din plin de minciună; prin exersarea minții îl depășeau pe procuror; nu erau mai prejos nici în ceea ce privește cunoașterea normelor juridice. Au primit sentințe blânde. Gamma a fost achitat din lipsă de probe.

A petrecut anii de dinaintea izbucnirii celui de al Doilea Război Mondial lucrând în profesia sa. Se specializase în cercetări literare; a publicat un studiu despre structura nuvelei, care nu trăda cu nimic convingerile sale. A mai publicat două volume de poezii, din care cu greu se puteau desprinde tendințele deosebit de revoluționare ale autorului. S-a căsătorit. I s-a născut o fiică. Se confrunta cu mari dificultăți financiare. Nu putea conta pe o slujbă guvernamentală, întrucât era cunoscut drept comunist. Se întreținea din lucrări literare ocazionale. Din când în când publica articole cumpătate despre literatură în reviste de stânga. Aștepta să sosească clipa potrivită.

Această clipă a sosit curând. Hitler a atacat Polonia și marșul armatei sale a fost fulgerător. Dinspre răsărit a pornit în întâmpinarea lui Armata Roșie și a ocupat, bazându-se pe tratatul Molotov–Ribbentrop, teritoriile pe care programul partidului le proclamase totdeauna deschis ca demne de a fi incluse în Uniune. Imaginea a ceea ce era țara în acele zile poate fi comparată doar cu imaginea unui furnicar în incendiu. Drumurile erau pline de mii de oameni flămânzi și speriați: ostași din armata risipită întorcându-se spre casă, poliția care încerca să-și lepede uniformele, femei în căutarea soților, hoarde de bărbați care nu aveau arme. Era vremea migrației generale. Mase de oameni fugeau de la răsărit spre apus, către ocupantul german. Alte mase porneau dinspre apus, spre răsărit, fugind din fața nemților. Sfârșitul statului era marcat de un asemenea haos cum numai în secolul XX se poate întâmpla.

Gamma a fost mobilizat, dar n-a petrecut în război decât câteva zile. Înfrângerea a urmat imediat. Orașul Vilnius a fost oferit cu mărinimie de către Uniunea Sovietică Lituaniei, care s-a bucurat încă un an de prietenia puternicului vecin, înainte de a fi înghițită de acesta. Dornic de acțiune, Gamma a emigrat din Vilnius, mutându-se la Lvov, cel mai mare oraș sub ocupație sovietică. Aici a întâlnit alți scriitori cu înclinații prostaliniste. Ei au început să se organizeze rapid. Cu sprijinul noilor autorități – așa cum se cuvine scriitorilor înconjurați de grija regimului – au obținut case de locuit, au înființat o cantină și au început să scrie într-un stil nou, care de altfel consta în traduceri din rusă și în propagandă docilă. În noile condiții, Gamma a câștigat repede încrederea specialiștilor în literatură, care în numele partidului și al NKVD-ului au venit din Rusia pentru „munca culturală" pe teritoriile proaspăt dobândite. El era hotărât. Mulți colegi de-ai lui, deși teoretic comuniști, au trăit momente de sfâșiere lăuntrică. Nenorocirile abătute într-un număr uriaș asupra patriei lor îi aduceau într-o stare de depresie nervoasă. Sălbăticia cuceritorilor și atitudinea ostilă față de toți polonezii îi umpleau de spaimă: pentru prima oară se izbeau de o nouă lume amenințătoare, pe care până atunci o cunoscuseră doar din descrieri înfrumusețate. Gamma nu avea asemenea îndoieli. O anumită explicație o constituie pentru mine vocea lui și felul în care râdea; un râs neplăcut, sec. Și vocea, și râsul ar fi putut conduce la supoziția că viața afectivă a lui Gamma a fost totdeauna destul de primitivă. Cunoștea furia, ura, frica, entuziasmul, dar îi era străină reflecția emoțională; probabil de acest lucru era legată slăbiciunea talentului său. Condamnat la pure operații cerebrale (căci ceea ce scria nu era susținut de surse interioare), a aderat la doctrină. Ceea ce avea de spus cu vocea lui țipătoare și condeiul înclinat spre simplificări putea fi spus la mitinguri și scris în gazeta

propagandistică. Consecvența lui decurgea din scara posibilităților afective reduse; el putea fi acordat doar pe un singur ton. Succesele lui (nu erau succese de creație, ci succese de politică literară) s-au bazat și pe cunoașterea fluentă a limbii ruse. În definitiv, era pe jumătate rus; găsea mai ușor decât alții o cale de înțelegere cu noii stăpâni. Trecea drept unul dintre cei mai siguri.

Populația din teritoriile anexate Uniunii nu se simțea atât de bine ca acei oameni „siguri", puțini la număr. Tremura de frică. Primele arestări îi arătau că se poate aștepta la cele mai rele lucruri. Frica ei era justificată, pentru că nu peste mult timp au început deportările în masă. În zori, în case și colibe băteau la ușă agenți NKVD; celor arestați nu li se lăsa prea mult timp pentru a-și lua obiectele strict necesare; erau sfătuiți să se îmbrace gros. Din cea mai apropiată stație, vagoane pentru animale îi duceau pe deținuți – femei, bărbați și copii – într-o direcție necunoscută. Mii de oameni porneau spre est. În curând s-a ajuns la zeci și sute de mii. După mai multe săptămâni sau luni de drum, transporturile umane ajungeau la destinație: în lagărele de muncă silnică din zonele polare sau în colhozurile din Asia. Printre cei deportați s-au aflat și tatăl, mama și surorile lui Gamma. Tatăl – se povestea – și-a blestemat fiul degenerat, care scria întru slava suveranilor, a celor care pricinuiau atâtea suferințe compatrioților săi; nu peste mult timp a murit undeva în spațiul în care o mie de mile reprezintă o distanță modestă. Mama cu fiicele au dus viața grea din robie. Gamma rostea pe atunci cuvântări înflăcărate despre marea fericire de a trăi și a munci în noul regim, cel mai bun, care realizează visurile omenirii. Cine ar putea spune ce simțea el atunci! Dacă ar fi încercat să intervină în apărarea familiei sale, n-ar fi avut nici un efect și, în afară de asta, deși bine cotat de NKVD, lui Gamma îi era teamă.

Rușii nu manifestă încredere față de comuniștii de altă naționalitate. În comuniștii polonezi au încredere mai mică decât în oricare alții. Anii 1917–1939 au oferit deosebit de multe exemple în acest sens. Numeroși activiști polonezi, evadând în Uniune de teama persecuțiilor, au fost acuzați acolo de infracțiuni imaginare și lichidați. Același lucru li s-a întâmplat celor trei poeți comuniști cunoscuți: Wandurski, Stande și Jasieński. Numele lor nu sunt pomenite astăzi, operele lor nu vor mai vedea lumina tiparului. Cândva romanul lui Jasieński *Dau foc Parisului* a apărut, în fragmente, în revista *L'Humanité*, și a avut răsunetul internațional cu care sunt înconjurați astăzi poeții staliniști Nazim Hikmet sau Pablo Neruda. Autorul a dispărut într-unul din lagărele de muncă silnică din apropierea Cercului Polar.

Valul de arestări pe teritoriile proaspăt dobândite nu a omis nici micul grup al celor „siguri" Comuniștii polonezi erau suspectați de tendințe naționaliste. Senzația că ei suferă văzând tragedia propriului popor constituia un motiv suficient pentru represalii. Epurarea în micul grup din care făcea parte Gamma a fost declanșată de NKVD brusc, într-o bună zi. Unul dintre cei arestați a fost renumitul poet B. Dacă autoritățile comuniste din Franța l-ar fi arestat pe Aragon, iar autoritățile comuniste din America pe Howard Fast, efectul ar fi fost aproximativ similar celui pe care l-a produs în opinia publică arestarea lui B. El era un poet revoluționar. Adorat de întreaga stângă, mult prea respectat de toți, chiar și de adversarii politici, pentru a fi împiedicat să-și publice versurile; în țara noastră el avea o poziție excepțională. Fugind din Varșovia ocupată de nemți, a căutat adăpost în zona sovietică.

După arestarea colegilor, Gamma a fost cuprins brusc de un val de frică. Probabil că niciodată până atunci nu mai fusese atât de speriat. Presupunea că acesta-i doar începutul

și că în următoarea rundă toți scriitorii rămași încă în libertate vor fi închiși. Febril, cu ochii rătăciți, a început să alerge pe la colegii săi comuniști și să le propună mijloace preventive imediate. Considera că cea mai eficientă metodă ar fi fost publicarea unui apel de condamnare a celor arestați – printre ei și a poetului B. – ca fiind fasciști. Un asemenea apel semnat de o serie de nume ar fi constituit dovada ortodoxiei. A întâmpinat însă rezistență. Colegii lui au tratat cu repulsie ideea de a-i numi public fasciști pe prietenii lor arestați. După părerea lor, ar fi mers prea departe. Cei cu mai multă experiență îi explicau lui Gamma că un asemenea pas ar fi fost îndoielnic din punct de vedere politic. Ar fi putut dăuna semnatarilor, căci motivul lașității ar fi fost prea vizibil. Mai mult, era greu de prevăzut cum aveau să evolueze lucrurile în viitor. Era recomandată prudența. Apelul n-a fost publicat.

Gamma se afla la începutul carierei și nu deținea încă arcanele complicatei strategii politice. Reflexele lui erau primitive, nu știa să acționeze prin viclenie. Urma să învețe acest lucru.

Hitler a atacat Rusia și în câteva ore armata lui a ajuns la Lvov. Gamma nu putea rămâne în oraș, era prea bine cunoscut ca scriitor și orator comunist. În panica generală a instituțiilor care erau evacuate, a autorităților NKVD și a armatei în retragere, el a reușit să se agațe de un tren care se îndrepta spre răsărit. Și-a lăsat în oraș soția și fiica. Ce-i drept, conviețuirea dintre soți lăsa mult de dorit. Soția manifesta față de noua ordine o atitudine de repulsie, ca de altfel aproape toți cei care avuseseră prilejul să cunoască această nouă ordine. Ea nu aproba noua carieră a soțului. S-au despărțit, iar această despărțire avea să fie definitivă.

Gamma a ajuns în Rusia. Pentru el aceștia au fost anii de învățătură. În Rusia se aflau pe atunci mulți polonezi care își părăsiseră țara în vagoane cu grilaj pentru animale.

Numărul lor atingea un milion și jumătate (incluzând aici militarii și ofițerii internați ai armatei poloneze). Ei erau considerați de guvernul sovietic drept un element ostil și tratați ca atare. Nu printre ei trebuiau căutate „cadrele" Poloniei noi, care urma să apară în viitor, potrivit planurilor de perspectivă ale Kremlinului (neabandonate nici în timpul înfrângerilor militare). Era indicat să se înceapă cu un mic grup de intelectuali comuniști „siguri". În calculele Kremlinului, Polonia era cea mai importantă țară: ea constituia puntea de legătură cu Europa. În Rusia, Gamma și-a întâlnit colegii de universitate cu care se aflase cândva pe banca acuzaților. Ei, împreună cu alți câțiva, au înființat la dorința Kremlinului asociația care primise frumosul nume Uniunea Patrioților Polonezi. Această asociație a devenit germenele guvernului care acționează și astăzi la Varșovia.

Membrii Uniunii Patrioților au acceptat încă înainte de război să plătească un preț serios: în numele logicii istoriei erau gata să renunțe la independența propriei țări. Trăind în Rusia, ei plăteau acest preț în practică: nu aveau voie să manifeste solidaritate cu nefericita mulțime a celor deportați (erau trimiși acolo nu numai foștii proprietari de pământ, fabricanți și funcționari; majoritatea o constituiau oamenii sărmani: țărani, pădurari, polițiști, mărunți negustori evrei). Erau tratați ca o pleavă umană care nu conta; modul lor de gândire era marcat de însemnele trecutului; ce altceva se putea face cu moștenitorii Poloniei nobiliare și burgheze, care își reaminteau ca de un rai pierdut vremurile de dinainte de război, decât să fie ținuți în lagăre și în colhozuri îndepărtate? Membrii Uniunii Patrioților îi puteau compătimi ca oameni, dar această compasiune nu trebuia să influențeze asupra deciziilor politice. De altfel tifosul, foamea și scorbutul au distrus aceste ființe umane atât de eficient, încât în decurs de câțiva ani problema lor a încetat să mai existe.

Gamma, a cărui familie se afla printre deportați, înțelegea de ce își aminteau ca de un rai pierdut perioada dinainte de război. Soarta lor, deși nu era mai rea decât soarta a milioane de locuitori ai Uniunii, era sumbră, căci nu erau obișnuiți cu foamea și clima proastă. Când guvernul polonez aflat în emigrație la Londra a încheiat o înțelegere cu Moscova în legătură cu înființarea în Uniune a armatei poloneze și când guvernul sovietic a anunțat amnistierea polonezilor, din lagărele de muncă forțată din nord s-au revărsat mase de oameni care s-au îndreptat spre sud. Era o mulțime de sărmani zdrențăroși, în stare de epuizare totală; cadavrele lor au acoperit străzile Rusiei de sud-est. Din acești oameni pe jumătate morți s-a înființat armata. Aceasta era armata dependentă de guvernul emigrat la Londra. Gamma, la fel ca guvernanții ruși, privea această armată ca pe o armată a dușmanului de clasă; ca și englezii și americanii, era un aliat de moment.

Comandamentul polonez căuta ofițeri: peste zece mii de ofițeri polonezi fuseseră internați de Uniunea Sovietică în acord cu pactul Molotov–Ribbentrop. Acum nu mai puteau fi găsiți. Gamma știa că toate căutările polonezilor londonezi vor fi zadarnice. Era o chestiune delicată, despre care nu se cuvenea să vorbești. Uciderea membrilor forțelor armate ale unui stat cu care nu ești în război nu se practică în general de popoarele civilizate; totuși logica Istoriei necesită uneori asemenea demersuri. Ofițerii polonezi erau „cadre" ale acelei Polonii care trebuia să fie schimbată complet cu ajutorul Uniunii Sovietice: cadre care apărau vechiul regim. Majoritatea lor o constituiau ofițerii în rezervă; în viața civilă ei erau profesori, juriști, medici, funcționari, așadar intelectuali al căror atașament față de trecut stătea în calea desfășurării revoluției impuse din afară. Ținând seama că germanii s-au ocupat eficient de distrugerea intelectualității în Polonia, cele peste zece mii de cadre reprezentau un efectiv serios și

nu era întru totul nejustificată folosirea de metode drastice pentru a scăpa de ele. Gamma și ceilalți membri ai Uniunii Patrioților, aflând de eforturile zadarnice ale mesagerilor guvernului londonez de a da de urma celor internați, schimbau priviri ironice.

Unul dintre ofițerii internați era un tânăr profesor la universitatea în a cărei incintă Gamma și cu mine petrecuserăm cei mai buni ani ai tinereții. Acest profesor, cu tendințe liberale, a suferit atunci când Gamma și tovarășii săi au fost arestați. El era însă autorul câtorva lucrări științifice care prezentau Uniunea Sovietică într-o lumină nu tocmai favorabilă. Numele lui figura în cartoteci. După mai multe investigații riguroase, autoritățile au dat în sfârșit de o urmă. Dar aceasta s-a întâmplat destul de târziu: telegrama prin care se cerea aducerea imediată a profesorului la închisoarea de la Moscova a sosit în stația feroviară în care tocmai erau descărcate transporturile de prizonieri pentru a fi uciși prin împușcare în ceafă cu pistolul în pădurile din apropiere. Profesorul nu le-a împărtășit soarta numai fiindcă – așa cum cere birocrația – cazurile complicate trebuiau să fie cercetate cu atenție. După amnistie, el a părăsit Rusia.

În opinia multor polonezi care au putut să vadă de aproape viața din Uniunea Sovietică au survenit schimbări. Vechii comuniști, după șederea în închisori și în lagăre de muncă silnică, au intrat în armata guvernului de la Londra. Unul dintre ei a fost poetul B., eliberat din închisoare în urma amnistiei. Când armata poloneză a fost evacuată din Rusia în Orientul Apropiat (avea să participe ulterior la luptele din Italia), poetul B. era fericit că părăsește țara speranței nerealizate timp de treizeci de ani. Mai târziu, după terminarea războiului, nu a putut însă rezista în emigrație. S-a întors în Polonia care era guvernată de Gamma și cei de teapa lui. I-a iertat. Astăzi orice copil de școală învață pe de rost poezia lui *Odă lui Stalin*.

În pofida ezitărilor interioare și a momentelor de deznădejde (despre care nimeni n-o să știe), Gamma și tovarășii lui din Uniunea Patrioților au rezistat. Miza era mare. Speranțele lor s-au împlinit. Cumpăna victoriei s-a înclinat în favoarea Rusiei. În Uniunea Sovietică a început să se formeze noua armată poloneză; această armată trebuia să intre în Polonia împreună cu Armata Roșie și să servească drept sprijin guvernului dependent de Kremlin. Gamma era printre primii câțiva organizatori ai acestei armate. Nu existau ofițeri; ei au fost înlocuiți de ruși. În privința soldaților, nu se puteau plânge de lipsa lor; doar o infimă parte dintre cei deportați a ajuns în Iran, cu armata Londrei. Pentru ceilalți, singura șansă de salvare, adică de părăsire a frontierelor Uniunii, rămăsese intrarea în noua armată aflată sub controlul politic al NKVD-ului și al Uniunii Patrioților.

A sosit vara anului 1944. Armata Roșie și, laolaltă cu ea, armata poloneză au ajuns în ținuturile poloneze. Anii de suferințe, de umilințe și de joc iscusit își arătau răsplata! Iată ce înseamnă să pariezi pe un cal bun! Gamma saluta cu bucurie orășelele și câmpurile răvășite de obuzele de artilerie, o adevărată alinare pentru privire după întinderile monotone ale colhozurilor rusești. Pe drumuri mărginite de tancuri germane incendiate, jeepul lui îl purta spre putere, spre transpunerea în faptă a ceea ce până atunci nu era decât o dezbatere plină de citate din Lenin și Stalin. Iată răsplata pentru cei care au știut să gândească corect, în acord cu logica Istoriei, pentru cei care nu au cedat sentimentelor fără rost! Ei aduceau poporului polonez eliberarea de sub nemți, și nu nătărăii plângăreți de la Londra. Poporul trebuia să fie, ce-i drept, operat. Gamma simțea surescitarea unui bun chirurg înainte de a intra în sala de operație.

Era ofițer politic cu grad de maior. Își adusese din Rusia o nouă soție, o soție-militar. În uniformă, încălțată cu bocanci

grei, ruseşti, avea o vârstă nedefinită. În realitate era foarte tânără. În Rusia trecuse însă printr-o experienţă grea. Avea vreo zece ani când la uşa mamei sale, în Polonia, au bătut în zori agenţii NKVD; ea, sora ei, fratele şi mama au străbătut drumul obligatoriu din mijlocul Europei în adâncul Asiei; acolo au trebuit să cunoască viaţa din stepele asiatice. Vara este caniculară ca în ţările tropicale; iarna este atât de aspră, încât lacrimile care se preling din ochi din cauza gerului se transformă imediat în ţurţuri; a obţine o bucată de pâine înseamnă un adevărat noroc; munca grea macină forţele nesusţinute de o alimentaţie suficientă; paza poliţienească şi spaţiul nemărginit al continentului asiatic îţi răpesc orice speranţă de evadare. Tânăra fată, născută într-o familie burgheză, nu era deprinsă cu munca fizică grea: a trebuit să se deprindă. A reuşit după un timp să ajungă la un curs de tractorişti. După terminarea lui, conducea marile tractoare ruseşti prin stepele Kazahstanului. Simpatia ei faţă de sistemul stalinist după toate aceste trăiri nu era prea mare; s-ar putea spune că nutrea mai curând un sentiment de ură. De altfel, împărtăşea acest sentiment cu aproape toţi soldaţii din armata poloneză constituită din vechii deportaţi. Da, dar ajunsese în sfârşit în Polonia, iar marele joc pe care îl făcea Gamma era şi jocul ei.

Armata Roşie ajunsese la Vistula. Noul guvern, care mai purta încă numele de Comitetul Polonez pentru Eliberare Naţională, a început să funcţioneze la Lublin. În faţa grupării Uniunii Patrioţilor se aflau sarcini şi dificultăţi imense. Nu se aşteptau la prea multe impedimente din partea aliaţilor occidentali în ceea ce priveşte stăpânirea ţării. Obstacolele erau de natură internă, decurgând din atitudinea ostilă a poporului. Din nou se contura cu pregnanţă vechiul conflict dintre două tipuri de loialitate. Pe teritoriile prin care trecea acum Armata Roşie victorioasă acţionaseră sub ocu-

patia germană mari detașamente de partizani; era așa-numita Armată Națională (Armia Krajowa) subordonată guvernului emigrat la Londra. Acum aceste detașamente erau dezarmate de Armata Roșie, soldații fiind încorporați în noua armată poloneză sau arestați și trimiși în adâncul Rusiei. Gamma povestea cu umor despre ce se întâmplase la Vilnius, orașul tinereții noastre. Izbucnise aici insurecția împotriva nemților, iar detașamentele Armatei Naționale intraseră în oraș concomitent cu Armata Roșie. Atunci comandamentul sovietic a dat un minunat banchet la care i-a invitat pe comandanții Armatei Naționale. Era o petrecere – cum povestește Gamma – protoslavă, care, așa cum transmit vechile legende, se caracteriza prin faptul că, printre îmbrățișări prietenești, toasturi și cântece, erau otrăviți unchii invitați. În timpul banchetului comandanții Armatei Naționale au fost arestați. De la Lublin Gamma a observat cum același lucru, dar la scară incomparabil mai mare, s-a întâmplat la Varșovia. Armata Roșie se postase atunci pe linia de demarcare a Vistulei. Orașul era dincolo de râu. Radioul Comitetului Polonez pentru Eliberare Națională chema populația capitalei la insurecție împotriva nemților. Când însă insurecția a izbucnit, radioul, primind noi instrucțiuni, a început să-i califice pe făptași cu tot felul de epitete injurioase. Era o insurecție între rivalii în lupta pentru putere. Petrecerea protoslavă în acest caz nu ar fi fost un mijloc suficient. Orașul, care era un centru de rezistență atât împotriva nemților, cât și a Rusiei, trebuia să fie distrus. Ofițerii Armatei Roșii se uitau cu binoclul la luptele de stradă de dincolo de râu. Fumul incendiilor acoperea câmpul de observație. Lupta a durat zile întregi, săptămâni, până când incendiile s-au reunit într-o țesătură de flăcări. Insurgenții din detașamentele destrămate, cei care reușiseră să treacă râul, povesteau fără noimă întâmplări din iad. Gamma și tovarășii săi ascultau

aceste istorisiri. Într-adevăr, prețul care trebuia plătit dacă doreai să rămâi fidel logicii Istoriei era groaznic. Trebuia să privești tragedia a sute de mii de oameni, să iei asupra propriei conștiințe moartea în chinuri a femeilor și copiilor transformați în torțe vii. Cine era de vină? Guvernul din emigrație de la Londra, pentru că dorea să folosească insurecția drept atu în lupta pentru putere? Kremlinul, pentru că nu acorda ajutor, privind faptele prin prisma viitorului din care independența popoarelor se prezintă ca o reminiscență a epocii burgheze? Sau nimeni?

Aplecați asupra mesei, în uniforme de postav gros, intelectualii comuniști ascultau povestea unei tinere fete care reușise să traverseze râul pe malul ocupat de Armata Roșie. Ochii ei erau rătăciți. Avea febră. Spunea: „Detașamentul nostru a fost destrămat și împins spre râu. Unii au reușit să se unească cu celelalte detașamente. Cei care au rămas pe mal erau răniți. În zori urma să aibă loc atacul trupelor SS. Asta însemna că toți aveau să fie împușcați. Cum trebuia să fi procedat? Să rămân cu colegii mei răniți? Dar nu puteam să-i ajut cu nimic. Am hotărât să trec râul. Șansele erau mici, fiindcă râul este luminat de reflectoare. Cuiburile mitralierelor germane sunt peste tot. În mijlocul râului am văzut multe cadavre ale celor care încercaseră să traverseze; curentul le împinge spre bancurile de nisip. Eram tare slăbită. Era greu să facem rost de mâncare și eram bolnavă. Curentul este foarte puternic. Au tras în mine, m-am străduit să înot cât mai mult sub apă.

Varșovia a trebuit să-și aducă ofranda. După două luni de lupte, nemții erau stăpânii ruinelor orașului. Armata Roșie stătea pe linia Vistulei. Intelectualii comuniști aveau prea mult de lucru pentru a se gândi la nenorocirea orașului. În primul rând, să pornească tiparnițele. Cuvântul este baza acestui sistem. Stăpânirea intelectului oferă baza guvernării

țării. Gamma era unul dintre principalii organizatori ai presei în orașul Lublin.

În decursul acestor ani el a devenit un scriitor mai bun decât fusese înainte de război. Talentul lui mărunt nu putea exista independent, avea nevoie de sprijinul doctrinei. Realismul socialist susține talentele mici și le distruge pe cele mari. Primitivismul de care Gamma încetase să se mai rușineze oferea acum operei sale trăsătura sincerității. În versurile lui se auzea propria voce pe care cândva încercase artificial să o înăbușe: țipătoare și răsunătoare. A scris o serie de povestiri corecte după modelul care tocmai înflorea pe atunci în Rusia în mii de pagini de proză. Erau povestiri despre lupta cu nemții și despre atrocitățile naziste.

În ianuarie 1945, Armata Roșie a început ofensiva, a trecut Vistula, dincolo de care se aflau ruinele Varșoviei moarte, lipsită de locuitori, și s-a apropiat repede de Berlin. Și Gamma a pornit spre vest. Partidul l-a trimis la Cracovia, orașul care, după dărâmarea Varșoviei, a aciuat cel mai mare număr de scriitori, oameni de știință și artiști. Acolo a cunoscut plăcerea de a fi dictator. Din ungherele caselor vechi – s-ar putea spune: de sub podele – au început să iasă la suprafață ființe bizar îmbrăcate, în resturi de blană, în scurte țărănești strânse cu curea, în ghete butucănoase cu sfoară în loc de șireturi. Printre ei se aflau intelectualii care reușiseră să supraviețuiască anilor de ocupație germană. Pentru mulți, Gamma era înainte de război doar un poet debutant, ale cărui opere nu meritau prea multă atenție. Acum însă știau că Gamma este atotputernic. De cuvântul lui depindeau posibilitatea de a publica, posturile la redacție, locuințele și câștigurile. Se apropiau de el cu teamă. Nici înainte de război, nici în activitatea ilegală, ei nu fuseseră comuniști. Și totuși noul guvern era o realitate. Se știa că nimic nu va împiedica evoluția evenimentelor dorită de Moscova, de Gamma și de

tovarășii săi. Mare este magia puterii. Gamma, cu un zâmbet larg de prietenie, strângea mâinile întinse spre el și se amuza. Îi observa pe recalcitranți și pe cei care se străduiau să-i arate cât de mult țin să-i intre în grație. Nu erau puțini nici cei care trădau înclinația unei slugărnicii avansate. În scurtă vreme, Gamma a fost înconjurat de o curte de inși care îl aprobau, care se strâmbau când se strâmba el, izbucneau într-un râs gălăgios când avea el chef să spună bancuri.

Probabil n-ar fi devenit atât de repede un personaj popular dacă ar fi procedat ca altădată – impulsiv și brutal. Avea însă în spate o bună școală. Anii petrecuți în Rusia nu au fost – cum am spus – nici chiar pentru cei „siguri" lipsiți de suferințe și de umilințe. Observând viața în Rusia și petrecând multe ore la dezbaterile despre tactica și strategia stalinistă, Gamma, ca și alți colegi ai săi, a dobândit pregătirea corespunzătoare pentru munca viitoare. Primul și cel mai important principiu: să nu sperie; să manifeste o atitudine liberală; să ofere posibilitatea de câștig; să recruteze oameni la redacții și să pună doar condiții minime. Oamenii sunt nepregătiți, mentalitatea lor este similară mentalității proștilor din Occident. O eroare reprobabilă ar fi crearea de puncte de rezistență psihică. Procesul trebuie să fie gradat, pentru ca pacienții să nu observe când și cum s-au implicat. Al doilea principiu: dacă observă indignarea față de metodele drastice ale guvernului, cenzurii sau poliției politice, să se situeze imediat de partea celor care se indignează și să simuleze el însuși cea mai profundă indignare; lăsându-și mâinile în jos, neputincios, să spună că e greu să faci ceva cu idioți care au ocupat funcții de răspundere și săvârșesc erori reprobabile. Al treilea principiu: a-i racola pe toți care pot fi de folos, indiferent de trecutul lor politic, cu excepția fasciștilor categorici sau a celor care au manifestat tendința de a colabora cu nemții.

Respectând fidel aceste principii, Gamma recruta adepți ai noului guvern; ei deveneau adepți nu fiindcă doreau și nu neapărat prin declarații publice. Asta se înfăptuia prin forța lucrurilor: guvernul pusese mâna pe toate tipografiile și intrase în posesia tuturor combinatelor poligrafice mai mari; fiecare scriitor și om de știință avea multe manuscrise din timpul războiului, când casele editoriale nu funcționau; fiecare dorea să publice. Din momentul când numele său apărea în paginile revistelor controlate de guvern sau cartea sa era publicată de o editură controlată de guvern, nu mai putea afirma că are o atitudine ostilă față de noile autorități. După un timp fuseseră acordate concesii câtorva reviste catolice și unui mic număr de edituri private; se urmărea însă ca ele să-și păstreze un caracter limitat și să nu devină o ispită pentru autorii mai buni.

Să nu se ceară prea mult: nimănui nu i se cerea prea mult. În orașe fluturau drapelele naționale, arestările membrilor Armatei Naționale se făceau pe furiș. Se încerca să se dea frâu liber sentimentelor naționale. Era lansată lozinca libertății și a democrației. În acord cu tactica încercată de Lenin, s-a declarat împărțirea pământului între țărani; își luau pământ, măsurând de zor noile loturi care se adăugau la micile lor gospodării; nu se vorbea atunci, desigur, despre colhozuri; acestea, cum bine știau Gamma și tovarășii săi, erau prevăzute mai târziu, în „etapa următoare". Pe atunci oricine îndrăznea să vorbească despre colhozuri era pedepsit ca dușman al poporului care defăima guvernul și încerca în felul acesta să semene neliniștea.

Desigur, proprietarii de pământ cărora li se confiscase pământul nu erau mulțumiți; majoritatea averilor însă, ca și a fabricilor și minelor, se afla încă din timpul ocupației germane sub administrație germană obligatorie, iar proprietarii erau practic expropriați. Ura de clasă a țăranilor

față de conac nu era puternică în țara noastră și proprietarilor alungați nu li s-au adus alte prejudicii. Populația de la orașe nu simțea o simpatie deosebită față de „casta" feudală și nimeni nu s-a preocupat de pierderea importanței ei. Nu s-au preocupat nici intelectualii. Li se părea în general just ca fabricile și minele să treacă în proprietatea statului, mai ales că acest lucru se întâmpla după cinci ani și jumătate de regim nazist, care distrusese respectul față de proprietatea privată; de asemenea, li se părea justă reforma agrară radicală. Îi interesau în schimb granițele libertății cuvântului. Acestea erau destul de largi. Un lucru era cert: nu era voie să se scrie nimic din ceea ce ar fi pus la îndoială perfecțiunea instituțiilor din Uniunea Sovietică. Cenzura supraveghea de zor acest principiu. Laudele nu erau însă, ca mai târziu, obligatorii. Se putea păstra tăcerea pe această temă.

Totuși, populația întregii țări era cuprinsă de un singur sentiment: al urii puternice. Erau plini de ură țăranii care primiseră pământ; muncitorii și funcționarii care intraseră în partid; membrii partidului socialist „legal", care participa nominal la guvernare; scriitorii care urmăreau să li se publice manuscrisele. Acest guvern nu era al lor: își datora existența baionetelor unei armate străine. Patul matrimonial pentru căsătoria dintre guvern și popor era împodobit cu însemne și drapele naționale, dar de sub pat ieșeau ghetele NKVD-istului.

La rândul lor, cei care se gudurau pe lângă Gamma îl urau de fapt. El știa acest lucru și găsea în asta sursa unor plăceri deosebite. Lovea în punctele sensibile și observa reacțiile. Consternarea și furia care apăreau pe fețele interlocutorilor săi cedau numaidecât locul zâmbetului drăgălaș: da, așa trebuie să fie. Îi avea la mână. De el depindeau posturile lor, condeiul lui putea anula de pe pagina revistei versurile și articolele lor; părerea lui putea face să li se respingă cărțile

la edituri. Trebuiau să fie cuminți. În ceea ce îl privea, amuzându-se, le arăta cea mai vie prietenie; îi ajuta, le permitea să câștige, se îngrijea de cariera lor.

L-am întâlnit pe Gamma la Cracovia. Trecuseră mulți ani de la discuțiile noastre la *mensa*; în timpul uneia dintre ele, i-am aruncat în supă, cu o intenție absolut răutăcioasă, o cutie de chibrituri; întrucât era înclinat spre accese de furie, s-a ajuns atunci la un duel pugilistic. În decursul anilor mi-am completat studiile la Paris, mai târziu am locuit la Varșovia. Am emigrat din orașul nostru universitar, deoarece la dorința administrației locale am fost dat afară din slujbă; eram suspectat de simpatii comuniste (se pare că pentru orice poliție din lume diferențierea între stânga stalinistă și cea antistalinistă prezintă dificultăți de netrecut) și de atitudine favorabilă față de lituanieni și bieloruși (pe drept cuvânt). Acum eram un refugiat din Varșovia incendiată. Averea mea era alcătuită din hainele de lucru pe care le aveam pe mine și un sac din cânepă în spate, în care căram manuscrisele, sculele de bărbierit și o ediție ieftină a cărții *The Beggar's Opera* a lui Gay. Din punctul de vedere al intereselor Uniunii Sovietice, nu m-am remarcat cu nimic în timpul războiului; dimpotrivă, aveam anumite păcate pe conștiință. Acum eram însă necesar și util; condeiul meu avea valoare pentru noul regim.

Întâlnirea cu Gamma a fost aproape tandră. Doi câini, destul de rigizi, dar amabili. Aveam grijă să nu ne arătăm colții. Gamma nu uitase de vechea noastră rivalitate literară, care îi crease necazuri, nu uitase nici de scrisoarea mea deschisă împotriva staliniștilor, care mă așeza mai mult sau mai puțin în poziția disidenților occidentali de astăzi. Totuși, față de vechii colegi de universitate se purta cu afecțiune. Nici eu nu eram lipsit de afecțiune. Aceasta ne-a ajutat să spargem gheața. Așa a început între noi un joc care avea să dureze mai mult timp.

Nu era numai un joc între mine și Gamma. Acest joc îl practicam noi toți, adică intelectualii care traversaseră războiul sub ocupație nazistă și grupul care sosise din Răsărit. Divizarea era categorică. Erau angajate aici chestiuni mult mai importante decât rivalitatea personală. În urma experienței din război nimeni dintre noi – nici chiar vechii naționaliști – nu se îndoia de necesitatea reformelor; poporul nostru trebuia să se schimbe într-un popor de muncitori și țărani – și asta era bine; omul de știință, scriitorul, artistul încetaseră să mai fie indivizi suspendați în gol, câștigând legătura cu masele; în fața lor se deschideau posibilități nelimitate. Și totuși țăranul care primise pământ nu era mulțumit. Îi era teamă. Muncitorul, cu toate că se străduia de zor să repună fabricile în funcțiune, nu avea nicidecum sentimentul că fabricile îi aparțin, așa cum îl asigura propaganda. Intelectualul începuse mersul pe sârmă, ținându-și cu greu echilibrul printre capcanele cenzurii. Întreprinzătorii și negustorii mărunți tremurau știindu-se condamnați la pieire la momentul potrivit. Era o revoluție ciudată, care nu conținea nici măcar o umbră a dinamicii revoluționare, fiind făcută cu ajutorul unor decrete de sus. Intelectualii care petrecuseră anii de război în țară erau deosebit de sensibili la starea de spirit generală. Pentru Gamma și tovarășii săi, această stare era cuprinsă în formula „resturile conștiinței burgheze", dar această formulă nu conținea adevărul. Masele populare simțeau că nimic nu depinde și nu va depinde de ele. Orice discuție avea să slujească de acum înainte doar unui singur scop: justificării deciziilor Centrului îndepărtat. A te opune? Dar în sistemul în care totul trece treptat în proprietatea statului, sabotajul lovește în interesele întregii populații. Numai împotrivirea prin gândire era posibilă. Intelectualii (cel puțin majoritatea lor) simțeau că au o obligație serioasă. Publicând articole și cărți ofereau pescarului –

adică grupării răsăritene – satisfacție. Peștele era prins în mreje. Cum se știe, când peștele e prins în mreje, trebuie să lași firul liber. Firul a fost lăsat liber și, până când pescarul a hotărât să tragă peștele, în țară au survenit anumite procese culturale favorabile care nu au fost posibile, de exemplu, în țările baltice incluse direct în Uniune. Rămânea de văzut cât timp avea să dureze această stare de lucruri. Puteau fi la fel de bine cinci, zece sau cincisprezece ani. Era singurul joc posibil. Occidentul nu conta. Cu atât mai puțin, emigrația politică.

Jocul dintre mine și Gamma, dincolo de aceste trăsături generale, avea o conotație personală. Gamma nu se eliberase de sentimentul vinovăției din anii copilăriei. Grija deosebită pe care o arăta membrilor grupului nostru de demult decurgea atât din amintirile comune ale tinereții, cât și din dorința ca aceia care nu deveniseră staliniști să fie acum convertiți; în felul acesta acțiunile lui ar fi căpătat o deplină justificare. Dificultatea consta în faptul că Gamma era un pesimist, în timp ce convertiții nu. Aparențele în aprecierile critice ale unui scriitor sunt adesea înșelătoare. Ca scriitor fidel Centrului, Gamma manifesta un optimism oficial. În realitate, după anii petrecuți în Rusia, era convins că Istoria este domeniul exclusiv al diavolului și cine slujește Istoria semnează pactul cu diavolul. Știa prea multe pentru a se amăgi.

Jocul nostru nu se desfășura doar în Polonia. Nu fără influența lui Gamma, Jerzy, care devenise poet catolic, fusese trimis ca atașat cultural în Franța, iar eu, ca atașat cultural în Statele Unite. Șederea în străinătate oferea avantaje considerabile: am publicat poeme și articole impertinente, în care se strecurau ofense aduse Metodei. Când observam că întinsesem prea mult coarda, trimiteam ceva ce ar fi putut dovedi că mă aflu pe calea convertirii. Gamma îmi scria scrisori cordiale și mincinoase. Amândoi făceam greșeli, Gamma

știa că riscul ca eu să fug era mic: eram legat mai mult ca oricine de țara mea; eram poet, puteam scrie doar în limba natală și doar în Polonia se afla publicul alcătuit cu precădere din tineri cu care puteam să comunic. Știa, de asemenea, că mă temeam să devin emigrant și să mă condamn la sterilitate și pustiu – trăsături ale oricărui exil. A supraestimat atașamentul meu față de cariera literară. Știam că scrisorile lui erau false. E greu totuși să scapi de ideea că în manifestările unui anumit sentiment nu se ascunde un dram de prietenie adevărată. Consideram, de asemenea, că era suficient de inteligent pentru a nu aștepta din partea mea convertirea. A sosit momentul când a hotărât să-și folosească stiletul. S-a întâmplat la Varșovia. Lovitura a fost puternică, dar a dat greș, ca dovadă că pot scrie acest portret.

Plecarea lui Gamma în străinătate a avut loc după ce noii guvernanți reușiseră să țină în frâu starea de dezordine inițială și când putea fi preconizată o perioadă mai lungă de stabilitate relativă; eliminarea partidului țărănist, absorbirea socialiștilor erau acțiuni care nu aveau urmări prea serioase pentru viitorul apropiat și rezultatul lor era hotărât dinainte; în general, aceasta avea să fie perioada NEP-ului; în viața culturală era indicat liberalismul. Gamma considera că după încordarea nervoasă din ultimii ani avea dreptul la puțină liniște, așa că a acceptat una din misiunile diplomatice.

Noua soție a fost trimisă pentru a se instrui într-o instituție pedagogică din Elveția, ca să învețe acolo limbi străine și maniere alese. Nu peste mult timp, din soldatul în bocanci rusești greoi avea să se transforme într-o păpușă cu părul oxigenat și gene lungi rimelate. Era *très chic*. Purta cele mai frumoase rochii pariziene. Bucurându-se de liniște, Gamma a consacrat mult timp scrisului. A scris un roman lung; tema lui era procesul grupării tinerilor staliniști din orașul nostru universitar, proces în care el era unul dintre acuzați. Din punct

de vedere politic, romanul său era fără cusur; a fost publicat rapid, iar recenzenții nu au prididit cu laudele; ce-i drept, ele nu erau atât de călduroase cum ne-am fi așteptat: în țara noastră, stilul prozei nu suferise încă procesul de sterilizare indispensabilă; în schimb, romanul lui Gamma avea toate însemnele acestui exercițiu ideologic care în Rusia poartă numele de roman. Orașul Vilnius, unde se desfășura acțiunea, era în vremea tinereții noastre un loc deosebit de pitoresc, nu numai datorită pădurilor și dealurilor din jur sau arhitecturii sale, ci și datorită multitudinii de culturi și limbi coexistente acolo. Nimic din acest pitoresc nu s-a strecurat în proza lui Gamma. Fără nici un pic de culoare, lipsită de darul evocării lucrurilor senzoriale, ea servea exclusiv ca instrument de relatare despre întâmplări și oameni. Dar nici întâmplările, nici oamenii nu arătau mult mai bine. Recunoscând fără dificultate persoanele reale în eroii romanului, am putut constata că Gamma nu era exact în prezentarea personajelor. Imaginația romancierului modelează adesea oamenii pe care a avut posibilitatea să-i observe: comprimă culorile, desprinde dintre numeroasele trăsături psihice pe acelea care sunt pentru eroi cele mai caracteristice; când scriitorul dorește să înfățișeze fidel ceea ce este real, se convinge de multe ori că infidelitatea e cea mai mare fidelitate; lumea este inepuizabilă în bogăția ei și, cu cât efortul de a nu pierde nimic din adevăr este mai mare, cu atât descoperi mai multe ciudățenii care scapă de sub condei. Inexactitatea lui Gamma era de altă natură. El crea, așa cum impunea Metoda, tipuri abstracte de activiști politici. În aceste formule de-a gata înghesuia oameni vii; dacă nu încăpeau, le reteza fără jenă capul sau picioarele. Principalele personaje – Stefan și Henryk – erau reduse la rolul lor în acțiunea politică. Or, cunoscându-i bine, știu că acești oameni se remarcau printr-o personalitate foarte complexă. Henryk, care și-a aflat moartea

în fața plutonului de execuție german, era un om nefericit, sfâșiat lăuntric; el era exemplul cel mai evident al tragediei comunistului polonez, zbătându-se între cele două loialități. Stefan, care după întoarcerea de la Moscova devenise unul dintre dictatorii economiei de stat, a constituit totdeauna pentru mine o adevărată enigmă. Bărbatul greoi, mohorât, cu înfățișare de funcționar sovietic se schimbase complet din perioada de demult, când ezita dacă să aleagă stalinismul. L-am cunoscut când scria versuri și eseuri literare. Era pe atunci ca un Faust tânăr, încântat de frumusețea lumii, ironic, spontan și incisiv. Romanul lui Gamma se intitula *Realitatea*, dar nu conținea prea multe lucruri din realitate. Era mai curând un pamflet la adresa Poloniei antebelice, deși încercarea de a demoniza poliția destul de lentă de atunci și pe judecătorii apatici cu greu ar putea fi considerată drept o reușită.

După ce a scris această carte despre anii tinereții noastre, Gamma a cam început să se plictisească în străinătate. A început să călătorească. A vizitat o serie de țări europene, a plecat în Africa. Mai demult, în timpul discuțiilor noastre la *mensa*, visam la aceste călătorii. Îndoielile noastre în legătură cu realizarea acestor visuri s-au dovedit inutile: ne-a fost dat să gustăm din plin acest gen de divertisment. Plăcerile pe care călătoriile i le ofereau lui Gamma nu erau dintre cele rafinate. Pentru arhitectură și artă nu manifesta prea mare interes, surprinderea detaliilor referitoare la viața umană în diferite civilizații nu-l pasiona excesiv: dacă ar fi fost altfel, ar fi fost un scriitor mai bun. Călătoriile erau pentru el un mod interesant de a-și omorî timpul și de a satisface totodată ambițiile vechiului provincial.

În afară de călătorii, principala lui plăcere provenea din jocul pe care-l practica față de străini. Convingerea lor că Gamma este în realitate „liberal" nu era prea departe de

adevăr; violența cu care se indigna în fața unor metode prea brutale ale stalinismului nu putea fi calificată drept falsitate în întregime; Gamma se considera slugă a diavolului, dar nu-l iubea pe diavolul care guverna Istoria. Indignându-se, slăbea hățurile, știa că este util ca procedeu, întrucât își creează în jur o opinie favorabilă. Concomitent urmărea reacția interlocutorilor, amuzându-se în sinea sa de naivitatea acestora.

Obligații diplomatice, recepții, dresarea politică a personalului. În serile libere, Gamma organiza partide de bridge. Era un bridgist bun și înverșunat. Spunea că este destul de obosit de muncă pentru a mai putea face altceva în afară de jocul de cărți. Se plângea că diplomația îl împiedică să scrie. Adevărul era altul. Gamma atinsese la o vârstă tânără culmile carierei; dacă ar fi dorit, ar fi putut ajunge ministru – în țara în care funcția de ministru este considerată secundară, deoarece peste miniștri se află Comitetul Central al partidului. Gamma era membru al Comitetului Central. Ce urma? Momentul de bilanț în frumoasa capitală occidentală nu-i oferea nimic în afară de senzația de gol. „Qu'as-tu fait, toi que voilà, de ta jeunesse?" – spune un vers franțuzesc care este ca strigătul unui ecou. Ce a făcut din tinerețea sa? Unde era acel ceva care putea fi considerat al său, propriu, și nu un produs al determinismului Istoriei? Se apropia de patruzeci de ani și era capabil să privească lucid. Revenea vechea senzație a eșecului literar. Se simțea pustiu ca o sită prin care trece vântul. Vântul necesității istorice a răpit sensul literaturii: încă o iscusită aliniere ideologică, încă un număr de pagini de proză corectă. La ce bun, dacă se știe dinainte ce se va spune acolo, dacă acest lucru îl stabilește linia partidului? În lumina lumânărilor licăreau liniile aurii de pe pereți și marile oglinzi din secolul al XVIII-lea. Gamma juca bridge nu fiindcă era obosit, ci fiindcă în felul ăsta nu se mai afla față în față cu foaia de hârtie nescrisă. Folosea și diplomația, și jocul de cărți ca pe un subterfugiu față de sine însuși.

Se obișnuise cu acest mod de viață. Partidului nu-i place însă deprinderea cu comoditatea. În Polonia aveau loc schimbări. Orientarea devenise aspră. Scriitorului i se cerea o ortodoxie strictă. Gamma era necesar în țară. A părăsit cu regret palatul din secolul al XVIII-lea și frumoasa capitală. Cunoștea bine lumea din Răsărit unde se întorcea: îl așteptau lupte aprige, intrigi, teama acelora care sunt la vârf de încruntarea furioasă a Moscovei. Disperarea nu ajuta la nimic. A trebuit să plece.

Funcția pe care a primit-o era de rang superior celei de ambasador într-o capitală occidentală. Gamma a devenit – de data aceasta oficial – instructorul politic al tuturor scriitorilor, director al conștiințelor. Trebuia să vegheze ca literatura să se dezvolte în acord cu linia partidului. Guvernul tocmai oferise Uniunii Scriitorilor din Polonia o nouă clădire, proaspăt finisată, la Varșovia. Se aflau aici o mare sală de ședințe, amenajată modern, cu rânduri de scaune dispuse ca într-un amfiteatru; birouri; locuințe pentru scriitori; un restaurant. Aici își exercita funcția Gamma, organizând numeroase conferințe cu scriitorii, editorii, cu poliția securității și reprezentanții uniunilor înrudite.

A primit locuință într-o clădire guvernamentală locuită de înalți demnitari. Accesul în această clădire este posibil după o prealabilă înțelegere telefonică, dar numerele nu figurează în cartea de telefon și sunt transmise numai persoanelor de încredere. Poliția securității de la intrare telefonează sus și verifică dacă într-adevăr întâlnirea a fost stabilită, după care reține actele personale ale oaspetelui și îi permite să pătrundă în interior.

Gamma nu a greșit prevăzând o nouă perioadă de intrigi și de lupte, nu cu scriitorii, desigur, pentru că față de ei dispunea de o funcție superioară – cu toate că și printre scriitori erau indivizi periculoși care se ridicau deasupra lui Gamma

în privința asimilării materialismului dialectic și a sofisticării intelectuale. Adevăratele lupte se purtau mai sus, la vârful partidului, din care făcea parte Gamma. Avea mulți dușmani. Orice am spune, în pofida antrenamentului îndelungat, ieșea mereu la suprafață nobilul impulsiv, care se înfuria atunci când cineva i se împotrivea și care nu știa să ascundă că-i tratează pe oameni ca pe niște slugi pe propria moșie. Aceste momente de impulsivitate evidentă (fiind ambasador, putea să-și permită așa ceva fără a fi sancționat) îi aduceau acum multe necazuri. În plus, linia în Polonia era rigidă, un singur cuvânt sincer (chiar dacă era o sinceritate folosită pentru captarea adepților) putea atrage după sine consecințe fatale. La puțin timp după întoarcerea lui Gamma a comis una dintre cele mai mari gafe ale carierei lui politice. Aceasta s-a produs la un miting desfășurat imediat după izbucnirea războiului din Coreea. Respingând „propaganda șoptită", Gamma a strigat impulsiv: „Da, am atacat primii, pentru că suntem mai puternici!" – și a fost nevoie de multă trudă pentru a retușa acea intervenție nefericită.

Gamma a trebuit, de asemenea, să se apuce serios de scris. Membru al Uniunii Scriitorilor poate fi doar un scriitor „activ", adică unul ale cărui opere apar în presă sau la edituri (peștele prins în mreje fusese scos la mal; scriitorii trebuiau acum să scrie și să publice sub amenințarea excluderii din Uniune și a pierderii oricăror privilegii). Principiul muncii active îi obliga cu atât mai mult pe funcționarii superiori.

„El duce această luptă cu imperialismul și propaganda în favoarea păcii – a spus cineva la Varșovia despre Gamma –, dar visează un singur lucru: războiul. Pentru că, dacă ar izbucni războiul, ar ține cuvântări, ar călători cu avionul, ar trimite corespondență de pe front și nu ar trebui să se așeze zilnic la birou și să se chinuiască la roman. Dar în ciuda lui va fi pace și va avea în luxosul său apartament cinci birouri

și pe fiecare un roman început și zilnic va urla de disperare, pentru că știe că ceea ce scrie este în limbă de lemn."

E greu să invidiezi alegerea pe care acest om a făcut-o și cunoștințele lui smulse din pomul binelui și al răului. Privindu-și țara, el știe că pe locuitorii ei îi așteaptă o doză tot mai mare de suferință. Privindu-se pe sine, știe că nici un cuvânt pe care îl va rosti nu va fi al său propriu. Sunt un mincinos – crede despre sine și consideră că pentru minciunile sale este răspunzător determinismul Istoriei. Uneori îl năpădește însă gândul că diavolul căruia și-a încredințat sufletul a fost înzestrat cu puteri tocmai de astfel de oameni ca el și că determinismul Istoriei este un produs al minții umane.

VII

DELTA SAU TRUBADURUL

În Europa Centrală și de Est, cuvântul „poet" are oarecum altă semnificație decât în Occident. Poetul nu este acolo doar inventatorul unor propoziții frumos aranjate. Tradiția cere ca el să fie „bard" național, cântăreț ale cărui cântece pot fi repetate de numeroase guri, și să se ocupe în versurile sale de tot ceea ce constituie obiect de interes public. Ce-i drept, în fiecare perioadă a Istoriei aceste obligații ale poetului erau concepute altfel. Pare-se că Delta* s-ar fi simțit cel mai bine când regii și prinții asigurau poeților un loc la masa lor în schimbul unor cântece emoționante și al unor anecdote vesele. Chiar și veșmintele din vechile epoci s-ar fi potrivit mai bine cu înfățișarea lui decât hainele din secolul nostru, iar lăuta în mâini și pletele ar fi putut crea o imagine pe măsura caracterului său.

Delta avea un ten închis, țigănos, era pistruiat, nu prea înalt, când râdea gura lui se strâmba într-o grimasă sardonică, de pe fruntea înaltă își dădea părul pe spate. Capul său era disproporționat de mare în raport cu trunchiul, avea în

* Este vorba de remarcabilul poet Konstanty Ildefons Gałczynski (1905–1953), a cărui creație se remarcă printr-o mare diversitate de forme: lirice, ludice, ironice, grotești etc., care atestă un talent ieșit din comun și o imaginație inepuizabilă. Printre volumele sale de poezii merită să amintim: *Trăsura fermecată* (1948), *Niobe* (1951), *Poezii alese* (1967), *Al șaptelea cer* (1968) etc. (*N.t.*)

el ceva de pitic și de bufon, așa cum îi pictau vechii pictori în scenele cinelor princiare. Trăda înclinația spre veșminte excentrice, îi plăcea să facă nod mare, lejer la cravate. Adeseori se întâmplă ca aceia care prin particularități exterioare doresc să sublinieze apartenența la clanul artistic să fie în realitate artiști de mâna a doua. La Delta însă nonșalanța artistică era o parte din actoria pe care o practica: prin fiecare gest al său, prin intonația vocii se juca, dacă se poate spune așa, cu lumea, accentua diferența ritmului său față de ritmul celor din jur. Ritmul lui era sugestiv. Delta își recita excelent versurile în săli mari, pline de public, era un bun actor, domina sala, fiindcă deținea arta de a-i conduce pe auditori până în momentul celei mai mari tensiuni și de a măsura cuvintele și tonul lor astfel încât tensiunea să nu se micșoreze. Impunea poemului său o mișcare încetinită, făcea pauze între cuvinte și, cu toate că vorbea, de fapt cânta. Era în acel moment întruchiparea încantației ritmice, se transforma, devenea uriaș.

Nimeni nu-i cunoaște originea lui Delta. Își modifica biografia în funcție de nevoile de moment. Tatăl lui era când ecleziast, când restaurator, familia sa ba provenea din Cehia, ba avea conexiuni moscovite. La Delta nu existau granițe între fantezie și adevăr.

Nu se știa de unde învățase limbi străine. Era greu să ți-l imaginezi stând la masă cu dicționare și gramatici. Și totuși cita abundent din poeți latini, englezi, francezi și germani. Pentru scurtă vreme a studiat la universitate, unde a devenit celebru prin faptul că a scris o lucrare despre un poet englez inexistent din secolul al XVII-lea. Lucrarea lui Delta analiza pe larg împrejurările în care apăruseră operele acestuia. Șarlatan, mistificator – iată ce anume dorea să fie atunci și mereu Delta, distrându-se perfect când pedantul profesor s-a aflat în încurcătură, apăsat de dovada evidentă a erudiției.

Delta era un alcoolic vicios. Alcoolismul (erau de obicei cicluri care țineau câteva zile) îl proiecta într-o stare de halucinație care se exprima în acțiuni necaracteristice altor beți. Intra în agenția de voiaj și cerea un pahar de bere. Mergea cu trăsura (înainte de al Doilea Război Mondial acest mijloc de locomoție era frecvent întâlnit la Varșovia), oprea trăsura, își dezbrăca paltonul, îl arunca pe carosabil și, în fața mulțimii uluite, urina flegmatic pe palton; era un act absolut irațional, ar fi fost greu să-i depistezi cauzele în afara unei înclinații spre exhibiționism. Mergea la cunoștințe și se plângea că îi venise greu să le găsească adresa, pentru că, așa cum spunea, „oamenii lui", pe care îi lăsase în stradă și care trebuiau să-i arate drumul, se deghizaseră în așa fel încât nu mai putea să-i recunoască. Asemenea gesturi extravagante dovedeau că Delta, prin alcool, se cufunda în lumea povestirilor lui E.T.A. Hoffmann sau ale lui Edgar Poe. Din această cauză era învăluit în legendă. La cafenelele literare se povesteau cele mai noi nebunii ale lui Delta.

Motiv de legendă era și poezia lui. Nu semăna cu nimic din Europa primei jumătăți a secolului XX. Delta nu se lăsa influențat de școlile literare. Se inspira din poezia trecutului, trăia în aura civilizației latino-italiene, care a lăsat urme destul de puternice la noi în țară. Aranja recuzitele luate de acolo într-o manieră ce reamintea fantasmagoriile sale bahice. În poeziile sale apăreau îngeri baroci bucălați, vrăjitori ce zburau pe fereastră, răpiți de o forță necunoscută (în ultima clipă îi salva de la această soartă soția, prinzându-i cu dinții de ureche), astronomi ce prevesteau sfârșitul lumii, vânători cu șoimi. În toate acestea se împleteau discuri de patefon cu muzică de Mozart și Bach, șomeri care vindeau fluturași (în definitiv, de ce n-ar vinde fluturași?), planete ca niște domnișoare în chiloți albaștri, distracții populare la margine de oraș. Poezia lui era tragică și comică, absurdă și plină de sens

totodată. Prin lipsa ei de logică și amestecul diferitelor elemente, reamintea poezia modernă, care este considerată un simptom al decadenței, dar se deosebea de ea prin faptul că, în pofida asociațiilor bizare de imagini, nu era ininteligibilă. Cititorul se lăsa purtat de farmecul ei muzical, ingurgita porțiile de abstracționism care la alți poeți îl iritau, râdea de voltele neașteptate ale poetului, într-un cuvânt, pătrundea pe nesimțite într-o dimensiune unde domneau alte legi decât în viața de fiecare zi.

Delta publica multe versuri umoristice, semnate cu tot felul de pseudonime. Inventivitatea lui în găsirea temelor părea inepuizabilă. Printre altele, a scris, de exemplu, un ciclu intitulat *Cântecele șefului de la secția de gropari*. Pe copertă îi plăcea să treacă lista operelor sale fictive; îmi amintesc de un asemenea titlu: *Introducere în canibalism – prelegeri, epuizat*. Pentru că era pe placul cititorilor, avea multe oferte din partea redacțiilor și a radioului. Condeiul era singurul lui mijloc de existență, avea nevoie de bani de care nu dispunea niciodată, pentru că onorariile le bea în scurt timp.

Când era treaz, nimeni n-ar fi putut bănui, privindu-l, că este autorul versurilor care amuzau publicul. Taciturn, sumbru, se uita pe sub sprâncene. Se înviora doar la vederea banilor. La târguială era neînduplecat. Fixa o sumă și nici un argument nu-l putea determina să cedeze. Mai mult, cerea plata pe loc, făcându-i pe redactori să se frământe serios: ei doreau să aibă o poezie a lui Delta, dar oferindu-i banii însemna să admită riscul ca Delta să-și înceapă ciclul beției și să uite de angajament. Unii găseau soluția: îi dădeau banii și nu-l lăsau pe Delta până nu le oferea manuscrisul. Asemenea tranzacții aveau loc uneori la cafenea. Bancnota era așezată pe măsuță între parteneri. Delta, după încercări zadarnice de înmuiere a adversarului, scotea condeiul, scria poezia (care, în funcție de starea lui de spirit, putea fi excelentă sau slabă) și, înșfăcând bancnota, se ducea să bea.

Se întâmpla ca Delta să aterizeze în sanatoriul pentru alcoolici. Rezultatele curei nu erau bune. Se povestea despre victoriile lui Delta în lupta cu medicii: într-unul din sanatorii – cum se dusese zvonul – victoria lui fusese totală, încât medici și pacienți, la fel de beți, organizau concursuri de biciclete pe culoare.

Șarlatan și alcoolic. Și totuși a fost un poet excelent și – în pofida aparențelor – tragic. Și-a început activitatea literară în anii marii crize economice. Șomajul, deznădejdea generală, evoluția nazismului în Germania vecină, toate acestea și-au lăsat amprenta asupra creației sale. Delta era numit pe bună dreptate „regele absurdului". Cei care știau să vadă, nelăsându-se pradă bufoneriei exterioare, deslușeau în poeziile lui viziunea amenințătoare a sfârșitului civilizației, a „secolului de fier" care se apropia, a catastrofei. Nimic nu avea atunci baze raționale, totul părea pierdut cu mulți ani înainte de a se pierde în realitate și Europa se cufunda în beznă și cruzime. Noțiunile și imaginile pe care le folosea Delta aveau consistența viselor din timpul nopții, în ele reveneau spaima și frumusețea veacurilor trecute, dar nu puteau constitui nici un reazem, goneau unele după altele cu viteza unui tren accelerat. Madona care apărea frecvent în poeziile lui Delta nu era madona celor evlavioși, ci doar un ornament stilistic. Fasciștii și comuniștii din versurile lui Delta se ucideau reciproc cu entuziasm, iar Delta țipa cu ironie: „Realitate! Mamă sfântă! Pentru tine a ucide păianjeni și oameni e același lucru!" Și avea dreptate când spunea: „Sprijinit pe Waterman / Pornesc în abisurile / Îndoielii veșnice."

Sfârșitul lumii este titlul unui poem în care savanți și politicieni, membri ai partidelor revoluționare, îndrăgostiți și beți, papagali și pisici sunt mistuiți de catastrofa cosmică – întru satisfacția poetului și împlinirea „deșertăciunii deșertăciunilor" Ecleziastului –, totul fiind descris cu pana care se distrează. În alt poem – *Petrecere populară* –, există

călușei, perechi pe iarbă, gazon acoperit de sticle goale, leagăne, și deodată cerul se întunecă, începe ploaia și acest cer mohorât – într-un mod ce ține de taina artei lui Delta – se asociază cu trista eglogă a lui Vergiliu și cu lătratul mitralierelor.

Cel mai neobișnuit poem al lui Delta a fost *Bal la Solomon*. De ce a dat regele Solomon un bal? De ce trăiește regele Solomon în secolul XX? Sau poate că nu-i regele Solomon, ci pur și simplu Solomon? De ce în sală intră șomerii vânzători de fluturi? Cine cântă cântece persane despre Gulistan, grădina trandafirilor? De unde apar deodată hoarde de polițiști și încep să dănțuiască dansuri sălbatice? Nu merită să ne batem capul cu asemenea întrebări. Există logica specifică visului, și numai un poet ca Delta știe să o folosească liber. „In the room the women come and go talking about Michelangelo" – scria T.S. Eliot, dorind să exprime absurdul. Conversațiile lui Delta la balul lui Solomon sunt înălțate cu o treaptă mai sus, în ținutul halucinațiilor și al „veșnicei îndoieli"

Tematica poeziei lui Delta era apăsătoare. Și totuși poezia lui – încă una dintre contradicțiile interioare ale acestui fenomen – era lipsită de tristețe și de disperare. Dimpotrivă, transpare în ea o puternică afirmare a vieții. Cu fiecare cuvânt al său, Delta lăuda lumea așa cum o vedea: un amalgam de distracții, aspirații, cuvinte și lupte absurde. Își îndrăgea fantasmagoriile. Iubea caruselul, țigăncile dansând, vapoarele pe Vistula, pline de oameni în diminețile de duminică, își iubea soția căreia îi scria ode, pisicile somnolente de pe parapete, merii în floare. Era adeptul entuziasmului și al bucuriei în sine, orice atingea se preschimba într-un spectacol plin de mișcare, culoare și muzică. Se poate spune că temele erau pentru Delta doar un pretext. Își depăna firul ca un vierme de mătase și înfășura în el orice întâlnea în cale. Era în stare să creeze cântece și imnuri pe orice temă.

Delta nu a manifestat niciodată înclinații politice. Își împărțea ironiile în mod egal între grupările în dispută. De

aceea a fost receptată cu o anumită uimire convertirea lui Delta – pare-se în anul 1937 – la naționalismul de extremă dreapta. Redactorul unui mare săptămânal de dreapta a insistat îndelung pentru a-l câștiga pe Delta. Până la urmă a reușit și versurile lui Delta au început să apară în paginile revistei, care îl cumpărase cumva ca proprietate exclusivă. Această revistă avea o orientare antisemită. Tirajul mare era rezultatul extinderii accentelor naționaliste în țara noastră, ale „mișcării" care-și afla adepți îndeosebi în rândurile tinerilor. „Mișcări" similare apăreau atunci în toate țările din Europa, exemplul Italiei și al Germaniei fiind contagios. Publicul liberal urmărea uluit noua fază a elucubrațiilor lui Delta: el proslăvea coloanele mărșăluinde ale „falangei" prevestea în versuri și articole „noaptea cuțitelor lungi" – o nouă noapte a Sfântului Bartolomeu pentru evrei, liberali și stânga. Și totuși era un fapt evident, asemenea creații apăreau și erau semnate cu numele lui Delta, purtând toate însemnele talentului său.

De ce scria Delta astfel? Problemele rasiale îi erau absolut indiferente. Avea mulți prieteni evrei și în aceeași zi când apăreau enunțurile sale rasiste venea la acești prieteni (desigur, beat fiind), cădea în genunchi în fața lor, le mărturisea iubirea și-i ruga să-l ierte. Cauzele legăturii cu dreapta nu trebuie să fie căutate în pasiunile lui politice. Delta, bufon și trubadur, nu era lipsit de principii profesionale. Își trata profesia cu respect; acest respect nu s-a extins însă asupra a ceea ce scria și ce susținea. Important era cum și pentru cine. Trata cu dispreț școlile literare ezoterice, de care se interesa doar un mic cerc de cunoscători. Îi persifla pe poeții ale căror versuri erau înțelese doar de puțini intelectuali. Meditația solitară cu condeiul în mână, între cei patru pereți ai camerei, fără speranța de a găsi cititori, nu era pentru el. Lăuta în mână și mulțimea de adoratori, iată ce-și dorea, cum își doreau cântăreții și poeții de odinioară. E greu de găsit un

exemplu mai bun de scriitor revoltat împotriva izolării intelectualului în secolul XX decât Delta. Un tenor aflat pe o insulă pustie ar suferi la fel ca Delta dacă ar trebui să publice în mici reviste-magazin citite doar de snobi. Ostilitatea lui față de evrei (căci nu era lipsit de ea) nu avea o bază rasială: o reducea la evreii-scriitori care erau îndeosebi înclinați să celebreze „valorile" și „gusturile" literare. Era conflictul lui Delta cu cafeneaua literară. Căuta evadarea din această cafenea. Dincolo de acest lucru, cum am spus, Delta era adeptul entuziasmului. Mulțimea mărșăluia. Mulțimea își răsucea bastoanele: sănătate, forță, starea primară, marea distracție populară. Unde se îndreaptă cititorii mei, acolo mă îndrept și eu, ce doresc cititorii mei, aceea le ofer – afirma Delta cu fiecare poezie a sa. Pentru că „mișcarea" naționalistă începuse să capete proporții de masă, Delta dorea să pășească laolaltă cu masele. Povestea cu mândrie despre miile de tineri care îi știau pe de rost versurile. Mândria lui nu era neîndreptățită: „avangarda", de care nu se interesau prea mulți, nu dispunea de o scară atât de amplă de mijloace artistice ca Delta. În sfârșit, să nu uităm că, pentru a exista, Delta avea nevoie de un mecena care trebuia să-l determine să scrie, să lupte cu beția lui, într-un cuvânt să exercite asupra lui controlul și protecția.

A izbucnit războiul. Delta a fost mobilizat. Unitatea în care era soldat a staționat în partea de răsărit a Poloniei, la granița cu Uniunea Sovietică.

Când Armata Roșie a pornit în întâmpinarea prietenească a armatei germane, Delta a ajuns prizonier la ruși. Armata Roșie a dat nemților un anumit număr de soldați dezarmați. În felul acesta, Delta a devenit prizonier german de război și a fost trimis în fundul Reichului, într-unul din lagăre. A petrecut aici cinci ani și jumătate. Era folosit, ca și alți prizonieri, la tot felul de munci, cu precădere agricole – prizonierii de război erau împrumutați țăranilor germani. Calificarea

lui Delta pentru munca fizică era îndoielnică. Este chiar greu de imaginat un om mai puțin pregătit pentru un regim de viață în care cea mai importantă problemă, aproape nerezolvabilă, să fie umplerea stomacului. Și totuși bizarul bufon de curte în zdrențe, cu lopata în mână, recitându-l pe Horațiu, a rezistat. Cred că de ajutor i-a fost faptul că vorbea fluent germana.

Între timp, la Varșovia stăpânea teroarea: triste erau roadele febrei naționaliste în Europa! Cei care până mai ieri erau înclinați să vadă în Germania un model deveniseră acum o pradă căutată, dispărând în fața plutoanelor de execuție și în lagărele de concentrare. Redactorul revistei de dreapta, care apăruse în rol de mecena pentru Delta, devenise unul dintre cei mai activi membri din ilegalitate. Era un fanatic al patriotismului. Mi-a rămas în minte așa cum l-am văzut ultima oară în cafeneaua care era totodată sediul grupului său clandestin și al revistei secrete pe care o scotea. Fața lui slăbănoagă, semită, era marcată de înverșunare (ca mulți antisemiți din țara noastră era pe jumătate evreu), ochii îi licăreau febril, din gura încleștată se desprindeau cuvinte de chemare la acțiune imediată. Nu peste mult timp Gestapoul a dat de urmele organizației sale. Tot personalul cafenelei, alcătuit din colaboratorii lui apropiați, a fost arestat, redactorul însuși stând o perioadă mai lungă la închisoarea din Varșovia, până când un camion plin cu jandarmi înarmați până în dinți l-au luat la ultima plimbare. A fost împușcat într-o pădure de lângă Varșovia: nisip, pini și cuvintele comenzii. De altfel, aceasta era o formă de moarte blândă. Ar fi fost mai rău dacă redactorul ar fi împărtășit soarta celor trei milioane de evrei din Polonia, din care ar fi putut face parte, fiind pe jumătate evreu. S-ar fi aflat în ghetoul înființat la Varșovia, în anul 1940, din ordinul autorităților germane. De aici ar fi fost trimis cu siguranță, ca și ceilalți, în camerele de gazare.

„Mișcarea" naționalistă, coloanele mărșăluind, mulțimea incitată! Campania pierdută din 1939 transformase totul în ruine, în amintiri amare ale nebuniei umane. Naziștii transpuneau în viață programul antisemit, dar nu ca boicotare a magazinelor evreiești sau ca perturbare a negustorilor evrei, nici ca dispute literare de genul celor ale lui Delta. Îmi vine greu să scriu despre tragedia ghetoului din Varșovia, al cărei martor ocular am fost. Am scris despre ea atunci când a avut loc. Imaginea ghetoului în flăcări a marcat prea mult trăirile mele la vârsta adultă pentru a putea scrie despre ea liniștit. Doar despre un lucru aș vrea să povestesc aici. Mi se întâmplă adesea ca stând pe terasa vreunei cafenele pariziene sau umblând pe străzile marelui oraș să cedez unei obsesii deosebite. Mă uit la femeile care trec: la părul lor bogat, bărbia mândru ridicată, gâtul suplu, ale cărui linii stârnesc admirația și dorința; și atunci îmi apare în fața ochilor totdeauna aceeași fată evreică. Avea probabil douăzeci de ani. Trupul ei era dezvoltat, splendid, plin de vitalitate. Alerga pe stradă cu mâinile ridicate, cu pieptul împins în față; striga cu un țipăt sfâșietor: „Nu! Nu! Nu!" Nevoia de a muri era de neînțeles pentru ea: acea nevoie de a muri venită din afară, neavând nici un fel de complicitate, nici o pregătire în trupul ei creat pentru dragoste. Gloanțele pistoalelor automate au surprins-o în acest strigăt de protest. Clipa când gloanțele se afundă în trup este o clipă de stupoare a organismului. Timp de o secundă viața și moartea coexistă, înainte ca pe caldarâm să se fi prăbușit zdreanța sângerândă în agonie, pe care SS-istul o izbește cu piciorul. Fata nu era prima, și nici ultima dintre milioanele de ființe umane a căror viață a fost curmată brusc, în plină înflorire a forțelor vitale. Totuși, încăpățânarea cu care această imagine revine – totdeauna atunci când simt eu însumi bucuria de a mă afla printre oameni – mă determină la anumite reflecții. Probabil este o

problemă ce ține de aceeași sferă din care fac parte orgiile sexuale ale triburilor primitive: problema substituirii obiectului dorinței sau a sentimentului de comunitate, de identitate a tuturor femeilor și bărbaților, problemă pe care monogamia nu o poate satisface. Cu alte cuvinte, aceasta este baza iubirii față de specia umană: o iubire, probabil, imposibil de înțeles dacă, privind mulțimea fetelor surâzânde, nu ne vom aminti de fata aceea ca fiind una dintre ele, identică și mereu prezentă. Una dintre cele mai frumoase poezii ale lui Delta, scrisă despre șederea sa în Germania, are drept subiect moartea unei tinere venețiene arestate și deportate în Reich. Este o poezie erotică: venețiana apare aici nu ca individ, ci ca frumusețe adolescentină, ca farmec al sânilor, brațelor și șoldurilor distruse de moarte.

În 1945, laolaltă cu mulțimea de prizonieri, Delta a salutat detașamentele britanice. Pe teritoriul unde se găsea acționau, de asemenea, unități ale armatei poloneze de la Londra: s-au întâlnit, au băut și au cântat împreună. După ce a consumat toate sursele de bani și de alcool de acolo, Delta a plecat în Franța. Era perioada marii migrații, la fel ca în 1939 în Polonia. Întreaga Europă se afla în mișcare, milioane de muncitori, deținuți și prizonieri se întorceau în țările lor, alte milioane fugeau sau erau aruncate de pe pământul lor natal. Pretutindeni Delta a întâlnit un număr mare de polonezi. Scria poezii patriotice și antirusești, care loveau în struna pasiunilor generale. Făcea rost de bani de la cele mai diverse comitete din emigrație. Admiratorii lui dinainte de război se bucurau că a supraviețuit și se străduiau să facă pentru el ce puteau.

Treptat însă, șederea la Paris și la Bruxelles a încetat să-i mai placă. Posibilitățile de publicare erau mici, publicul cititor era împrăștiat în diferite țări, banii erau din ce în ce mai puțini. Delta simțea că se transformă într-un biet refugiat

obișnuit, la ale cărui bufonerii – și în comportare, și în versuri – nu se mai uita nimeni. Își făceau loc gustul amar și sumbru al emigrației, golul interior și senzația de înfrângere. Unde erau masele de oameni care îi ofereau entuziasmul marșului? Acele mase erau în țară. Tot acolo era și soția lui Delta, care rezistase cinci ani și jumătate sub ocupația germană, lucrând ca ospătăriță în diferite localuri din Varșovia. Citind revistele care soseau din Polonia, Delta se convingea că exista o orientare liberală și că abia acolo i se deschidea câmp de acțiune. Mesageri ai guvernului de la Varșovia îl asigurau că va fi bine primit și că i se vor trece cu vederea erorile de dreapta săvârșite înainte de război.

Revenirea în țară a fost însoțită de toate scandalurile de rigoare: ajuns în port (sosise cu vaporul), Delta era într-o stare de euforie bahică și patriotică; din fiecare stație de tren îi trimitea soției câte o telegramă. Când, în sfârșit, a ajuns la Cracovia (unde soția se mutase după distrugerea Varșoviei), în compania unei prietene pe care o adusese de la Bruxelles, soția a trecut imediat la represalii aspre, dând-o pe ușă afară pe această prietenă. Soția lui Delta era măruntă, suplă, brunetă, reprezentând tipul de frumusețe oriental: avea nasul proeminent, ușor adus, ochii negri; îi plăcea să poarte pe mâinile frumoase brățări strălucitoare. Provenea dintr-o familie de emigranți gruzini; arăta ca o Madonă caucaziană. Era pasivă și languroasă, dar nu lipsită de simțul afacerilor și de darul de a-și ține soțul în frâu.

Revenirea lui Delta era avantajoasă pentru cei care guvernau literatura și propaganda. În acea perioadă trebuiau să fie valorificate sentimentele patriotice și chiar să fie incitat șovinismul; era o miză serioasă, care trebuia să fie câștigată: eliberarea, „suveranitatea", drapelele naționale, ura față de nemți. Delta era un poet popular, cunoscut ca adept al dreptei, ceea ce îi sporea valoarea. Pentru revistele guvernamentale,

un asemenea poet era o achiziție mult mai bună decât mulți stângiști zeloși.

Delta a avut întotdeauna nevoie de un mecena. Acum găsise, în sfârșit, un mecena cu adevărat generos: statul. Orice scria îi aducea venituri serioase. Condeiul lui era cu adevărat de aur: fiecare mișcare de condei pe hârtie – Delta scria cu litere mari, caligrafice, pe suluri lungi de hârtie – îi aducea foloase mai mari decât oricând înainte. Entuziasmul cuvintelor fără de care Delta nu putea trăi își găsea acum o bună utilizare. Nu mai existau acum „falanga" și nici mulțimea incitată împotriva minorităților naționale. Dar exista reconstrucția țării pe care toți o lăudau și mai era satisfacerea mândriei naționale în urma dobândirii teritoriilor din vest, care aparținuseră anterior Germaniei. Aceste elemente trebuiau să fie folosite în propagandă, atenuându-se prin intermediul lor ura generală față de guvernul impus din exterior. Versurile lui Delta erau totdeauna senine în mod firesc, independent de ceea ce descriau. Acesta era un lucru bun. Le umplea acum cu un conținut optimist: cu imagini despre reconstrucție și despre viitorul fericit, ceea ce era și mai bine. Întrucât nu avea nici o dificultate în a găsi reviste care să-l plătească bine, Delta înnebunise: poeme, versuri satirice, proză umoristică, dialogată, toate se depănau din atelierul lui într-un necontenit șuvoi. Una dintre reviste îi crease o rubrică permanentă, în care publica săptămânal „piese de teatru": secvențe scurte „ale celui mai mic teatru din lume", pe care îl numise „Gâsca verde" În nici o limbă din lume nu mi-a fost dat să citesc un absurd mai pur; eroii „Gâștii verzi" erau oameni, animale și obiecte; asistând la reprezentațiile săptămânale ale cabaretului lui Delta, cititorii se rușinau oarecum de plăcerea pe care o găseau în aceste bizarerii, dar cumpărau revista fără rezerve.

Activitatea lui făcea obiectul unor dispute. Cei care doreau să se considere „siguri" și cei care abordau serios marxismul

se revoltau: cum se poate – spuneau ei – să i se permită acestui bufon aventuri care și-ar găsi locul mai degrabă în cafeneaua existențialiștilor de la Paris? Este un mic-burghez zurbagiu. Să i se tipărească pe primele pagini ale revistelor poemele, să i se permită realizarea carierei? Oricine ține minte trecutul lui, când era antisemit și când îi înfricoșa pe colegii săi de stânga cu „noaptea cuțitelor lungi"! Acum nimănui nu-i merge atât de bine cum îi merge lui. Oare nu e ceva respingător?

Membrii de partid cu experiență îi liniștea pe puritanii incitați, cu un zâmbet îngăduitor față de naivitatea lor. Delta este necesar și util – *în această etapă*. El are mulți adepți. Publicându-l peste tot, se creează o atmosferă patriotică – priviți, chiar și dreapta și catolicii sunt cu noi. Mai mult, satisfacem dorințele cititorilor; ei nu sunt încă pregătiți pentru o literatură serioasă, rațională. Totul este un joc până la un punct. La momentul potrivit lui Delta i se va suci gâtul.

Când în Polonia s-a trecut de la admirația reținută la idolatria deșănțată față de Rusia, Delta nu putea fi depășit de nimeni. Scria despre eroismul ostașilor sovietici, despre recunoștința pe care orice polonez trebuie să o simtă față de ruși, despre Lenin, despre tinerii comsomoliști. Era absolut „pe linie" Ca scriitor prețuit, a primit viză sovietică și a petrecut un timp la Moscova. Trimitea de acolo versuri și proză. Într-una din ele, afirma că la Moscova totul era minunat, doar un lucru avea de reproșat: era prea asemănătoare cu Taormina, căci se mâncau la fel de multe portocale ca în Sicilia, iar lui, lui Delta, nu-i plăceau portocalele.

Corespondența de la Moscova îi făcea să fiarbă pe puritani. Ei știau că Moscova este un oraș mai degrabă respingător și sumbru. Admirația lui Delta purta toate trăsăturile persiflării rafinate. Ele păreau să spună: „Mi se cere să laud, bine, o să laud în așa fel încât o să vă iasă pe nas." Totuși nu era ușor de aflat care-i erau cu adevărat intențiile. Nu făcea

parte dintre oamenii în legătură cu care se poate afirma că mint sau că spun adevărul. Criteriile normale rămâneau neputincioase față de el. Se mișca în alte dimensiuni. Putea fi comparat cu un prestidigitator care scoate în orice clipă orice număr de iepuri din pălărie, și iepuri de orice culoare. Nu-i păsa de concordanța dintre fanteziile sale și realitate. Orice scria se transforma într-o operă bufă; exagerarea neîncetată, folosită ca mijloc artistic, le răpea temelor sobrietatea. Nici nu-și bătea joc, nici nu spunea adevărul: făcea trucuri, cultiva arta pentru artă.

Delta n-a fost niciodată „serios". După cum se știe, acesta este dezideratul principal al realismului socialist. După congresele scriitorilor, la care factorii competenți proclamau realismul socialist ca singura metodă de creație admisibilă, adepții seriozității au declanșat acțiunea împotriva lui Delta, fiind siguri că acum vor putea să se răzbune. Analizându-i poezia, au demonstrat că întreaga lui atitudine față de lume constă în amuzament. Cândva, înainte de război, Delta a scris *Elegie la moartea fluturelui călcat de un camion*. În pofida titlului lung, elegia se compunea din patru rânduri și se termina cu concluzia că fluturele își merita soarta din cauza ușurinței sale. Acum se afla el însuși sub roțile camionului. Începuse perioada cruzimii și a rigorii. Delta știa să scrie pe orice temă, despre Madona, marșul naționaliștilor, Lenin și Moscova. Era de ajuns ca prințul ce-l hrănea să-l oprească și să apeleze la serviciile sale. Acest stimul exterior nu făcea însă ca poeziilor lui Delta să le lipsească spontaneitatea. Ele se caracterizau printr-o deosebită *exubérance* – deși, trebuie să recunoaștem, și Madona, și mitingurile naționaliste, și Lenin, și Moscova deveneau ceva deosebit și ireal, un fel de teatru în nori. Acum, în schimb, fusese lansat dezideratul „luptei împotriva spontaneității procesului creator", ceea ce însemna că nu era suficient să scrii pe temele indicate; trebuia să scrii în maniera indicată.

Delta a dorit să-l servească pe prinț. Pentru a exista ca poet, avea nevoie de un prinț binevoitor, care se amuză și înțelege că nici pentru guvernarea sa, nici pentru altceva din cer sau de pe pământ nu merită să ne facem prea multe griji și că – pe jumătate serios, pe jumătate ironic – cel mai important este cântecul. Asemenea prinți nu mai există de mult. Prințul în ale cărui grații s-a aflat Delta l-a tolerat un timp, nu fiindcă i-ar fi plăcut cântecele lui; cântecul este doar un mijloc de a-ți atinge scopul. Când cântecele au încetat să mai renteze, prințul și-a încruntat sprâncenele furios. Redacțiile au primit instrucțiuni de a tipări numai acele versuri ale lui Delta în care demonstra o ameliorare evidentă. Puritanii își frecau mâinile: în sfârșit, îi suciseră gâtul lui Delta. Mai putea încerca, dar – știau – el n-avea cum să se schimbe. Poeziile lui, lipsite de vechea *exubérance*, nu se mai deosebeau cu nimic de mediocritățile zecilor de poeți de mâna a doua.

A păși deci în ținutul umbrelor vii, folosite atât cât au fost necesare. În economia socialistă nimic nu trebuie să dispară. Cei care și-au îndeplinit rolul vor găsi destulă muncă pe măsura priceperilor lor. Lui Delta i s-a asigurat existența: editura de stat i-a comandat traducerea pieselor lui Shakespeare.

La câțiva ani după această cădere, Delta s-a bucurat din nou de apreciere. La Varșovia s-a organizat o dezbatere despre creația sa, căci, așa cum se exprima unul dintre oficiali, un asemenea „gheizer al poeziei" nu trebuie să rămână nefolosit. Sentința acestei judecăți care trecea peste abateri, așa cum putem intui ușor, era stabilită dinainte. Delta urma să demonstreze acum, în mod activ, dacă a ajuns la o ameliorare decisivă. Iar Delta a publicat numaidecât câteva poeme pline de zel, „serioase". A ieșit din nou la suprafață și, cu siguranță, ca și înainte, doar până la un anumit moment.

VIII

DUȘMANUL POPORULUI – OMUL

Oricine citește enunțurile publice ale lui Alfa, Beta, Gamma sau Delta va spune: iată-i pe cei fideli. Adevărul este însă mai complex. Ei sunt victime, mai mult sau mai puțin conștiente, ale situației istorice. Conștiința nu-i ajută să se elibereze din strânsoare. Dimpotrivă, tocmai ea creează chingile. Cel mult, ea le poate asigura desfătarea Ketmanului. Niciodată până acum nu s-a întâmplat o asemenea înrobire prin conștiință ca în secolul XX. Chiar și generația mea a fost învățată la școală că rațiunea este pusă în slujba dobândirii libertății.

În democrațiile populare, lupta se duce pentru puterea spiritului. Omul trebuie determinat să înțeleagă. Cine va înțelege va accepta. Cine sunt dușmanii noului regim? Sunt cei care nu înțeleg. Nu înțeleg, fie pentru că intelectul lor nu lucrează suficient, fie pentru că lucrează prost.

În orice capitală din Europa Centrală și de Est, până noaptea târziu ferestrele din clădirea Comitetului Central sunt luminate. Acolo, în spatele birourilor, stau oameni pricepuți în scrierile lui Marx, Engels, Lenin și Stalin. O parte importantă a muncii lor este să determine pozițiile adversarului. Pe măsură ce situația se schimbă, comandamentul armatei înfige noi steguleț pe harta câmpului de luptă. Informațiile din diferite țări servesc comandamentului superior de la Moscova la stabilirea strategiei generale.

Obiectul cercetării îl constituie diferite grupuri de populație. Cel mai puțin importantă este clasa celor avuți care au fost privați de bunuri prin naționalizarea fabricilor, minelor și prin reforma agrară. Numărul lor este nesemnificativ, iar modul de gândire anacronic. Ei nu prezintă o problemă. Sunt condamnați la dispariție. În caz de nevoie, această dispariție poate fi grăbită.

Mica burghezie – negustorii mărunți și meseriașii – nu merită bagatelizată. Este o forță puternică, adânc înrădăcinată în mase. Cum se lichidează într-un oraș sau cartier magazine particulare și ateliere meșteșugărești particulare, îndată apar comerțul clandestin, restaurantele ascunse în locuințe private, în spatele vreunui perete glisant, cizmarii și croitorii care de teama represaliilor lucrează numai pentru cunoscuți, într-un cuvânt, apare tot ceea ce se numește specula. Nu e de mirare că se întâmplă așa. În magazinele de stat și municipale lipsesc cele mai elementare mărfuri. Vara pot fi cumpărate haine de iarnă, iarna, de vară, dar cel mai adesea nu măsura de care avem nevoie și nu calitatea dorită. Cumpărarea unui ghem de ață sau a unui ac este o adevărată problemă, pentru că singurul magazin de stat din orășel nu mai are așa ceva la depozit de mai bine de un an. Dacă dai la reparat ceva, trebuie să te împaci cu gândul că abia după o jumătate de an cooperativa meșteșugărească îți va satisface cererea. Pofta de a bea un păhărel cu prietenii îți piere, când știi că la zahana trebuie să te așezi la o masă cu necunoscuți și să aștepți îndelung, uneori o oră, până ce apare chelnerul. Există o cerere pentru servicii private. Soția muncitorului se duce în orașul vecin, face rost acolo de ață și ace, le aduce și le vinde: germenele capitalismului. Muncitorul însuși, în după-amiezile libere, se duce la cunoștințe care așteaptă în zadar de multă vreme ca întreprinderea de stat să trimită pe cineva să le repare o țeavă spartă la baie. Primește ceva bani,

va putea să-și cumpere o cămașă: regenerarea capitalismului. Muncitorul lucrează toată ziua și n-are timp să stea la coadă la magazinul de stat atunci când vine noul transport cu marfă. Își cumpără cămașa de la o cunoștință de-a sa care, folosindu-și priceperea și prietenia cu vânzătoarea, a cumpărat trei cămăși. Acum le vinde cu un mic profit. Este speculantă. Lucrează ca femeie de serviciu într-o instituție din oraș. Ceea ce câștigă acolo nu-i ajunge pentru a-și întreține cei trei copii mici, iar soțul ei a dispărut în urmă cu un an, luat de poliția politică din motive necunoscute. Dacă n-ar fi înăbușite aceste simptome ale inițiativei umane, nu-i greu de bănuit la ce ar conduce ele. Muncitorul și-ar înființa un atelier de reparații hidraulice. Vecinul lui, care vinde clandestin alcool, și-ar deschide un restaurant. Femeia de serviciu s-ar ocupa cu comerțul ambulant. Cu toții și-ar extinde încet întreprinderile și, iată, iarăși ar apărea clasa micii burghezii. Ar putea fi introdusă libertatea presei și a întrunirilor? Revistele bazate pe această clientelă ar crește ca ciupercile după ploaie. Și iată mica burghezie în calitate de forță politică.

Mai rău e că această problemă se leagă de chestiunea țărănească. Țăranii reprezintă majoritatea populației țării. Și ei sunt mic-burghezi, atașați de loturile lor de câteva hectare mai tare decât proprietarii de magazinele lor. Încă din secolul al XIX-lea au trăit apăsați de servituți. Nu doresc colectivizarea, considerând că este revenirea la o stare inacceptabilă pentru strămoșii lor; să te scoli în zori la semnalul administratorului de moșie sau al funcționarului de colhoz sau sovhoz este la fel de apăsător. Ura surdă a țăranilor generează iritarea aparatului de partid. Activiștii mai nervoși sunt înclinați pe ascuns spre anumite concesii: ei consideră că problema colectivizării trebuie să fie precedată de folosirea în comun a mașinilor pe terenurile particulare și că ea poate surveni numai după o perioadă educativă preliminară,

eșalonată, probabil, pe mai mulți ani. De aici vin necazurile; de aceea sunt atât de populare dezideratele „comuniștilor naționali" susținute în șoaptă. Dar Centrul cere accelerarea ritmului. Procesul de aliniere între structurile țărilor dependente de structura Rusiei trebuie să se desfășoare cât mai repede cu putință. Dificultățile se răsfrâng și asupra orașelor. Țăranii sunt împărțiți în „săraci", „mijlocii" și „culaci", deoarece numai prin folosirea antagonismelor reciproce și prin ruperea solidarității satului se poate atinge scopul. Criteriul de încadrare în categoria de țărani bogați nu este numai cantitatea de pământ deținut, ci se apreciază „din ochi", în funcție de numărul de cai, vaci, porci, de felul cum locuiește, cum mănâncă, cum se îmbracă. Amenințat de încadrarea într-o categorie incomodă, abandonează gospodăria și se duce la oraș sau încearcă să crească mai puțini cai, vaci și porci pentru a trece drept sărac; ca urmare, suferă și aprovizionarea orașelor.

Țăranii nu sunt totuși primejdioși. Ei îl pot bate pe un funcționar al partidului sau ucide la disperare, nimic mai mult. Când statul este singurul achizitor al roadelor lor, iar asupra dijmelor fixate n-au nici o influență, devin neputincioși. Cu cei care se împotrivesc se descurcă poliția securității, care nu se poate plânge de lipsa denunțurilor, mai ales de când denunțarea vecinului constituie singurul mod de a te proteja tu însuți. Țăranii sunt o masă inertă. Istoria cunoaște puține exemple prin care ei să-i fi amenințat serios pe guvernanți. Revoltele țărănești au servit aproape totdeauna ca un instrument. Capii lor, cel mai adesea de origine nețărănească, i-au folosit în scopuri proprii. Forța țăranilor rezidă doar în numărul lor: este o forță doar atunci când vine unul ca Lenin care aruncă acest număr în cumpăna evenimentelor. Desigur, țăranii sunt în stare să creeze necazuri în momente de zgâlțâiri puternice, cum ar fi de exemplu războiul. Cât

timp există gospodăria țărănească particulară, ea constituie o bază naturală pentru partizani. În casa țărănească, ei se aprovizionează cu hrană, dorm, pun la cale planuri de acțiune. Controlul pe care îl asigură colhozul, unde fiecare pas al membrilor săi este ușor de urmărit, este indispensabil dacă dorim să prevenim activitatea subterană a adversarului.

Mult mai importanți decât țăranii sunt muncitorii. Majoritatea lor au o atitudine ostilă. Este de înțeles: nu le plac normele pe care trebuie să le execute; aceste norme sunt mereu ridicate. Lozinca „solidarității muncitorești" nu înseamnă că poate fi tolerată solidaritatea colectivului din fabrică: solidaritatea este frântă datorită instituției „fruntașilor în muncă", care se angajează să realizeze norme cărora nu le fac față colegii lor. Acest lucru se produce sub influența a doi factori: apelul la ambiție și presiunea aparatului. În mintea muncitorilor se poate observa un fel de dedublare, de ambivalență. Pe de o parte, ei apreciază avantajele pe care le asigură sistemul. Șomajul aparține trecutului. Dimpotrivă, lipsesc mereu brațele de muncă. Nu numai capul familiei este angajat, cumulul veniturilor face ca familia să se hrănească mai bine ca altădată (dacă magazinele sunt bine aprovizionate). Copiii de muncitori au posibilitatea de a avansa mai ușor în ierarhia socială, dintre ei recrutându-se cadrele noii intelectualități și ale aparatului. Muncitorul (în unele ramuri industriale) simte mândria profesională, se simte un gospodar al fabricii. Are posibilitatea de a se instrui la numeroase cursuri serale. Vara poate obține, dacă este bine văzut de partid, un bilet gratuit într-o casă de odihnă. Pe de altă parte însă, nu se poate apăra de exploatarea patronului care este statul. Reprezentanții sindicatului (instrumentele partidului, ca tot ce este în stat) și comitetul de fabrică formează o singură echipă care are în vedere în primul rând sporirea producției. Li se explică muncitorilor că greva este

o infracțiune: împotriva cui să facă grevă? Mijloacele de producție le aparțin, statul le aparține. O asemenea explicație nu are totuși mare forță de convingere. Scopurile statului nu sunt identice cu scopurile muncitorilor, care nu au voie să spună tare ce doresc în realitate. Statele din Europa Centrală și de Est produc pentru a ridica potențialul Imperiului și a recupera înapoierea industrială a Rusiei. Muncitorii nu au nici o influență asupra planurilor de producție; ele nu sunt elaborate în funcție de nevoile cetățenilor. Majoritatea mărfurilor produse iau calea Răsăritului. Mai mult, fiecare produs al muncitorului este obiectul a numeroase operații de contabilitate. În fabrică stau puhoaie de funcționari care calculează, înregistrează, țin statistici; același lucru se întâmplă la toate nivelurile ierarhiei de stat, precum și în centrele de stat angro și în magazinele cu amănuntul. Dacă, în sfârșit, marfa ajunge la consumator, ea este foarte scumpă: în prețul ei sunt încorporate cheltuielile legate de salariile funcționarilor prin ale căror mâini a trecut. În fabrică mașinile sunt depășite, lipsesc piesele de schimb necesare, li se impune muncitorilor să le repare cu propriile lor mijloace: interesează în primul rând producția, chiar cu prețul uzării definitive a mașinilor. Disciplina muncii este aspră. Pentru o întârziere de câteva minute, pentru neglijența în muncă sunt prevăzute sancțiuni mari. Nu-i de mirare deci că în mintea muncitorului laturile proaste ale sistemului predomină asupra celor bune. Dar el nu poate spune decât „da". Dacă va manifesta semne de nemulțumire, se va ocupa de el poliția politică, ai cărei agenți secreți sunt colegii, iar uneori prietenii lui.

Grevele sălbatice care izbucnesc din când în când nu sunt primejdioase în sine, deoarece după arestările masive ale participanților liniștea se restabilește rapid. Ele sunt primejdioase ca semnal că nemulțumirea a atins o tensiune care se poate descărca în acte disperate. Greva necesită un minimum

de organizare, de aceea nimic nu stârnește dialecticienilor de partid neliniște mai mare. Numai muncitorii sunt o clasă capabilă de acțiune organizată – acest principiu al lui Marx nu a fost uitat. Dar nici o acțiune nu este posibilă fără lideri. Dacă liderii raționează corect, adică înțeleg necesitatea procesului istoric, masa muncitorească nu va ajunge la nici un fel de proteste.

Totul se reduce, așadar, la stăpânirea intelectului. Birocrația nouă și stufoasă se recrutează dintre tinerii de origine muncitorească. Indivizilor energici și activi din mediul muncitoresc trebuie să li se acorde toate posibilitățile de instruire și de avansare. Drumul din fața lor este deschis. Drumul este deschis, dar păzit: gândirea lor trebuie să se bazeze pe principiile statornice ale materialismului dialectic. Acestui scop îi slujesc: școala, presa, literatura, pictura, filmul și teatrul. Trebuie să amintim de importanța unei noi instituții: ceea ce în Evul Mediu era capela, acum este clubul; în fiecare fabrică, școală, în fiecare oficiu există un club; pe perete atârnă portretele conducătorilor drapate în roșu; aici au loc la câteva zile ședințe cu referate după toate normele. Influența acestor adunări este similară cu influența ceremonialului bisericesc: înțeleapta Biserică catolică știa că credința este mai curând o chestiune de sugestie colectivă decât de convingere individuală. Practicile religioase colective induc starea de credință pe neobservate; gestul mâinii întru rugăciune, îngenuncherea, cântatul cântecelor precedă credința, ea fiind un fenomen psihofizic, și nu numai psihic. Edward Gibbon, descriind efectele decretelor lui Teodosie prin care se interziceau tradițiile păgâne (*The Decline and Fall of the Roman Empire*, XXVIII), spune: „Sentimentele religioase ale unui poet sau filozof pot fi menținute datorită rugăciunii, meditației și studiilor, dar desfășurarea slujbelor publice pare a fi singura bază trainică a sentimentelor religioase ale maselor

care își extrag forța din imitare și obișnuință. Întreruperea acestor tradiții publice poate produce în decursul unui număr mic de ani o importantă operă de revoluție națională. Memorarea opiniilor teologice nu poate fi păstrată mult timp fără ajutorul artificial al preoților, templelor și cărților. Masele neinstruite, ale căror minți sunt în continuare urnite de speranțe oarbe și temeri superstițioase, vor fi repede convinse de superiorii lor că trebuie să-și îndrepte atașamentul spre zeitățile stăpânitoare ale secolului; ele vor absorbi pe nesimțite râvna sinceră, sprijinind și propagând noua doctrină spre care inițial le-a împins foamea spirituală."

Această lecție din trecutul îndepărtat este demnă de a fi imitată. Oamenii care umplu clubul se supun unui anumit ritm colectiv: a gândi altfel decât gândește colectivitatea pare absurd. Colectivitatea este alcătuită din indivizi care se îndoiesc, dar enunță fraze indicate și cântă cântece indicate; procedând astfel, se creează o atmosferă colectivă care îi învăluie și pe ei. Influența clubului face parte dintre fenomenele magiei colective, în pofida aparențelor raționale. Îmbinarea dintre raționalismul doctrinei și magie se produce prin eliminarea discuției libere, care, de altfel, își pierde sensul: dacă ceea ce susține doctrina este la fel de adevărat ca faptul că doi ori doi fac patru, tolerarea opiniei că doi ori doi fac cinci ar fi de-a dreptul o necuviință.

Tânărul cetățean primește o instruire bazată pe acest adevăr încă din prima zi de școală. Școala din democrațiile populare se deosebește substanțial de școala din Occident sau de școala la care am mers eu în Polonia antebelică. Și eu, și colegii mei eram supuși unui dublu sistem de valori. Lecțiile de matematică, fizică și biologie ne învățau legile științifice și ne formau respectul față de concepția materialistă moștenită după secolul al XIX-lea. Nu erau supuse acestor legi științifice istoria și istoria literaturii, fără a mai vorbi de

istoria Bisericii catolice și apologetică, discipline care puneau la îndoială, adesea în mod naiv, ceea ce susțineau fizica și biologia. În democrațiile populare, concepția materialistă din secolul al XIX-lea s-a extins consecvent asupra tuturor obiectelor de învățământ; istoria propriu-zisă și cea a tuturor domeniilor de creație umană sunt prezentate ca rezultat al acțiunii unor legi ferme și deja descoperite.

În secolul al XIX-lea, ca urmare a apariției numărului mare de cititori, au apărut broșuri de popularizare a teoriilor științifice. Indiferent de valoarea acestor teorii trebuie să constatăm că din momentul în care căpătau o formă populară deveneau *altceva* decât erau în cadrul raționamentelor științifice. De exemplu, simplificată și vulgarizată, teoria lui Darwin cu privire la originea speciilor și la lupta pentru existență nu este ceea ce era pentru Darwin și pentru învățații care se confruntau cu el. Ea se transformă într-un important element de sociologie și capătă o conotație emoțională. Liderii din secolul XX, de exemplu Hitler, și-au adunat cunoștințele exclusiv din broșuri de popularizare, ceea ce explică neverosimila învălmășeală din mintea lor. Știința vulgarizată se caracterizează prin faptul că oferă senzația că *totul* este înțeles și explicat. Ea reamintește de sistemul punților construite deasupra prăpăstiilor. Poți merge cu curaj înainte pe aceste punți, căpătând iluzia că nu există nici o prăpastie. Nu ai voie să te uiți în prăpastie, ceea ce, din păcate, nu schimbă faptul că ea există.

Materialismul dialectic în variantă rusească nu este nimic altceva decât vulgarizarea științei ridicată la pătrat. Cândva, pentru științele naturii, pădurea se înfățișa ca o mulțime de copaci supuși câtorva legi elementare. Se pare că, tăind pădurea și semănând în acest loc semințe de copaci, după un număr de ani apare o nouă pădure, similară cu cea dinainte, în funcție de intențiile omului. Astăzi se știe că lucrurile nu

stau așa: pădurea este un organism care apare ca rezultat al unor legături complexe de interacțiune între mușchi, sol, licheni, arbori și ierburi. În momentul când în pădurea tăiată mușchii și lichenii sunt distruși, se perturbă principiul simbiozei speciilor, iar noua pădure va fi cu totul alt organism decât ar putea presupune cineva care neglijează sociologia plantelor. Staliniștilor le este străină știința condițiilor de care are nevoie planta umană pentru a exista. Nu vor să audă de așa ceva și – condamnând cercetările oamenilor de știință și ale scriitorilor în această direcție, căci asemenea investigații intră în contradicție cu ortodoxia – închid posibilitatea oamenilor de a căpăta cunoștințe despre ei înșiși. Elementul emoțional și didactic al doctrinei este atât de puternic, încât schimbă orice proporții. Metoda – în principiu științifică – aplicată disciplinelor umaniste constă cu precădere în transformarea lor arbitrară în povești care construiesc ceva în funcție de nevoile de moment. Nu există însă evadare în momentul când omul pășește pe punți care reprezintă excelente facilități pentru a se mișca. Nu mai există loc pentru observațiile modeste ale adevăraților oameni de știință care afirmă că legile științifice sunt ipotetice, dependente de metoda aleasă și de simbolurile folosite. Secolele de istorie umană, pline de mii de probleme încâlcite, sunt reduse la câțiva termeni generali. Neîndoielnic, analiza istoriei mai vechi și mai noi ca expresie a luptei dintre clase este mai apropiată de adevăr decât înfățișarea istoriei în spiritul unor aventuri particulare între prinți și regi. Dar, tocmai fiindcă este mai apropiată de adevăr, este mai primejdioasă; oferă iluzia *cunoașterii totale*, dă răspuns la orice întrebare, iar aceste răspunsuri sunt în esență repetarea în cerc a câtorva formule care nu explică nimic, asigurând o satisfacție iluzorie. La aceasta trebuie să adăugăm legătura dintre științele naturii și cele umaniste cu ajutorul materialismului (de exemplu, teoria „materiei veșnice"), și vom observa că cercul se închide

perfect și logic până la Stalin ca punct culminant al istoriei de la începutul vieții pe planeta noastră.

Fiul de muncitor supus unui asemenea învățământ nu poate gândi altfel decât îi cere școala. Doi ori doi fac patru. În ajutorul școlii vin presa și literatura; ele sunt o *ilustrare* a ceea ce învață tinerii în școală, la fel cum viețile sfinților și ale mucenicilor serveau drept ilustrare pentru teologie. De asemenea, pictura, filmul și teatrul sunt o ilustrare a tezelor leninism-stalinismului. Nu ar fi exactă aserțiunea că nu există în continuare un sistem dublu de valori: împotrivirea este totuși emoțională, rareori putând rezista concurenței acolo unde este vorba de raționalizarea reflexelor.

Datorită excelentei forme de vulgarizare, mințile nepregătite, adică acelea care raționează prea slab, învață să raționeze; oamenii astfel dresați capătă convingerea că ceea ce se întâmplă în democrațiile populare este necesar, chiar dacă temporar va însemna ceva rău. Cu cât sunt mai mulți cei care „participă la cultură", adică trec prin școli, citesc cărți și reviste, merg la teatru și la expoziții, cu atât crește sfera de acțiune a doctrinei și se micșorează primejdia care amenință dominația filozofilor.

Există însă oameni care, deși au beneficiat de o instrucție suficientă, raționează prost. Ei sunt complet refractari la influențele filozofiei provenite de la Hegel. Găinile nu pot fi învățate să înoate, la fel cum oamenii tarați nu pot fi convinși că aparțin unor grupuri condamnate de sistem la exterminare. Conștientizarea clară a situației ar răpi acestor oameni orice speranță; așadar, este evidentă căutarea unor subterfugii intelectuale. Acești oameni sunt dușmani. Ei trebuie marginalizați nu fiindcă dezvoltă o activitate anume, ci pentru *ceea ce* sunt; vina lor are un caracter *obiectiv*.

Mentalitatea dușmanilor constituie obiect de cercetare pentru dialecticieni. Reacționarul este studiat ca tip social și iată cum este el definit. Să prezentăm întregul raționament.

Există anumite trăsături după care poate fi recunoscut. Chiar dacă ar fi instruit, reacționarul nu este capabil să-și însușească interdependența dintre fenomene – achiziție a secolului XX. Întrucât operează cu concepte izolate, imaginația lui politică este limitată. Un om educat sociologic poate desprinde din fiecare fenomen o serie de raționamente referitoare la cauzele și consecințele sale. El procedează ca un paleontolog care descifrează din fosile informația care le-a produs. Arătați-i o poezie a unui poet dintr-o anumită țară, un tablou, chiar un detaliu vestimentar, imediat le va situa în context istoric. Raționamentele sale în serie pot fi false; cu toate acestea, el înțelege că în cadrul unei civilizații nu există întâmplare, tratând totul ca pe niște simptome. Reacționarul nu este în stare de așa ceva. Lumea i se prezintă ca o serie de întâmplări paralele, nelegate între ele. De exemplu, nazismul – după el – a fost doar rezultatul activității lui Hitler și a tovarășilor săi, mișcările revoluționare apar ca urmare a mașinațiilor de la Moscova etc. De aceea schimbările care intervin în democrațiile populare se reduc – după părerea lui – la forță: dacă vreo întâmplare minunată ar elimina forța, totul ar reveni la „normal". El seamănă cu un om căruia revărsarea unui râu învolburat i-a acoperit grădina și se așteaptă ca după retragerea apei să regăsească vechile răzoare; apa râului revărsat nu numai că *există*: ea smulge și duce bucăți întregi de pământ, dărâmă arbori, rostogolește pietre, depune straturi de mâl, iar vechea grădină mai înseamnă doar câțiva metri pătrați de nerecunoscut. Reacționarul nu înțelege mișcarea. Însuși limbajul pe care-l folosește îl face inapt în acest sens; noțiunile prin care există sunt imuabile, nu pot fi reîmprospătate prin observație. Laurel și Hardy au jucat odată într-un film bazat pe o idee amuzantă: ca soldat american în Primul Război Mondial, Laurel a rămas la ordinul comandantului în tranșee lângă mitralieră, când compania

a pornit la atac. Era tocmai înainte de armistițiu. În învălmășeala armistițiului au uitat de el și l-au găsit după douăzeci de ani; lângă tranșee se înălța un munte de conserve cu care se hrănise; stătea lângă mitralieră și trăgea când zbura deasupra vreun avion al transporturilor aeriene. Reacționarul se comportă ca Laurel: știe că trebuie să tragă în avion și nu poate pricepe că avionul a devenit altceva decât atunci când s-a dat ordinul.

Chiar citind multe cărți despre Metoda dialectică, reacționarul nu înțelege în ce constă esența ei: în mintea lui lipsește un arc. De aici decurg consecințe serioase, de exemplu, în aprecierea psihologiei oamenilor. Dialecticianul știe că viața intelectuală și emoțională a omului se află într-o continuă mișcare, că tratarea indivizilor ca niște caractere care-și păstrează statornicia în orice împrejurare nu are sens. Schimbându-se condițiile de viață, se schimbă credințele și reflexele umane. Reacționarul privește cu uimire schimbările care se petrec în oameni. Observând cum cunoscuți de-ai săi devin treptat adepți ai sistemului, încearcă să explice acest lucru în felul său greoi prin „oportunism", „lașitate", „trădare"; trebuie să aibă asemenea etichetări, fără ele se simte pierdut. Întrucât raționamentul său se bazează pe principiul „sau-sau", el încearcă să-i împartă pe cei din jur în „comuniști" și „necomuniști", deși în democrațiile populare o asemenea diferențiere își pierde orice fundament: acolo unde dialectica modelează viața, cel care dorește să aplice vechea logică simte că-și pierde echilibrul.

Reacționarului i se întâmplă mereu aceeași poveste: el dispune de concepte și deodată din aceste concepte dispare orice conținut, rămânând doar cuvinte și fraze goale. Cunoștințe de-ale lui care cu un an în urmă repetau cu plăcere aceste cuvinte și fraze se îndepărtează de ele, considerându-le prea generale, prea puțin definite, neputând fi aplicate în

realitate. Reacționarul repetă cu disperare: „onoare", „patrie", „libertate", neputându-se în nici un fel deprinde cu faptul că pentru oamenii aflați într-o situație schimbătoare (în fiecare zi) aceste abstracțiuni capătă un sens concret, cu totul altul decât înainte.

Din cauza acestor însușiri reacționarul este considerat de dialecticieni ca un tip inferior din punct de vedere intelectual și, ca atare, puțin primejdios. El nu este un partener pe măsură. Reacționari în acest sens erau clasa posedantă și majoritatea vechii intelighenții. Tocmai de aceea, după lichidarea clasei posedante, îngenuncherea inteligheției nu prezintă dificultăți prea mari: reprezentanții ei vitali vor trece în poziții ideologice noi, iar restul vor decădea intelectual și social din ce în ce mai mult, neputând „ține pasul" cu schimbările din jur. Noua inteligheție nu mai are un limbaj comun cu cea dinainte. Tendințele reacționare există în rândurile țărănimii și ale fostei mici burghezii, dar ele sunt tendințe lipsite de expresie intelectuală. Aceste mase sunt educate (prin crearea de noi condiții de viață). și, deși sunt nemulțumite, cu fiecare lună crește distanța intelectuală dintre ei și reacționarii programatici. Un factor serios care facilitează guvernarea țării îl constituie politicienii din emigrație. 90% dintre ei sunt reacționari, potrivit definiției prezentate anterior. Apelurile lor și intervențiile la radio amintesc de împușcăturile sărmanului Laurel în avioane. Ascultătorii acceptă nu fără plăcere insinuările lor la adresa autorităților pe care le detestă, dar nu pot trata serios formulările lor. Incongruența dintre cuvintele dragi acestor politicieni și experiența lor este prea vizibilă, la fel cum evidentă este superioritatea raționamentului dialecticienilor, totdeauna adaptat la realitatea actuală. Aprecierea de acest fel, nefavorabilă reacționarilor, apare instinctiv: există în ea ceva de genul jenei confuze, al rușinii că aceia care se mani-

festă împotriva dictaturii nu se ridică la înălțimea ei din punct de vedere intelectual. De aici se naște aversiunea solidarizării cu reacționarii (instinctul care simte slăbiciunea este propriu maselor umane), adâncindu-se sentimentul de fatalism.

Deci puterea asupra intelectului nu este amenințată. Energia intelectuală, oriunde apare, poate găsi o singură rezolvare. Cu totul altă problemă este când privim viața emoțională a maselor, încordarea uriașă din ura existentă în ele. Această ură nu poate fi explicată doar prin considerente de natură economică. Partidul simte că în acest domeniu – cel mai puțin cercetat de marxism – se ascund surprize și adevărate primejdii.

În primul rând, problema religiei. Ea există în continuare, în pofida numeroaselor puncte slabe ale creștinismului, care pot fi atacate cu succes. Nu fără motiv Biserica catolică a apărat cu înverșunare la începuturile Reformei structura feudală împotriva capitalismului care se năștea: capitalismul a creat gândirea științifică prin care s-a dat o lovitură religiei din Europa, pentru că au fost îndepărtate cele mai bune minți din zona teologiei. În societatea modernă poate fi observată o rapidă răspândire a ideilor care la început erau proprietatea doar a unui mănunchi de oameni; pentru a ști cum va evolua dezvoltarea societății e suficient uneori să urmărești direcția în care se îndreaptă gândirea unui mic număr de indivizi foarte sensibili. Ceea ce la un moment dat se află la suprafață (de exemplu unele stiluri literare) cedează locul elementelor noi, chiar dacă supraviețuiesc multă vreme ca sferă secundară și terțiară (fiind posibile renașterile). Acest lucru s-a întâmplat în Europa și cu teologia, care și-a pierdut poziția prioritară. Biserica a pierdut intelectualii și nu a câștigat noua pătură muncitorească în formare, iar acestea sunt cele două grupuri cărora partidul le acordă o importanță

deosebită. Viața intelectuală a creștinismului se dezvoltă astăzi la periferia Bisericii, în grupulețe care încearcă să adapteze filozofia creștină la noile cerințe ale secolului.

Totuși, cerințele religioase în rândurile maselor există și ar fi o eroare din punctul de vedere al partidului să le nege. S-ar putea ca transformând întreaga populație în muncitori să poată fi distruse aceste cerințe, dar nu este absolut sigur când se va reuși așa ceva. Avem de a face aici cu elemente imprevizibile. În realitate, împotrivirea interioară manifestată de om în fața explicației raționale a fenomenelor este de natură tainică. Deși echipamentul logic al creștinismului în secolul XX este slab, iar copilul este îmbibat la școală cu noul mod de gândire, continuă să existe o zonă a umbrelor inaccesibile luminii rațiunii. Permanent dăm peste tot felul de enigme. Profesorul Pavlov, creatorul teoriei reflexelor condiționate, mergea în fiecare duminică la biserică; pentru că era un om de știință remarcabil și un om în vârstă, nu i s-au creat necazuri din această cauză la Moscova. Creatorul teoriei reflexelor condiționate! Tocmai al teoriei care constituie unul dintre cele mai puternice argumente împotriva existenței unei „naturi umane" permanente. Susținătorii religiei apelează la această „natură umană", afirmând că ea nu poate fi schimbată complet și că, de vreme ce de-a lungul a mii de ani, în cadrul diferitelor civilizații, au apărut zeități și biserici, ne putem aștepta la același lucru și în viitor. Ce se întâmpla oare în capul profesorului Pavlov dacă cele două sisteme – științific și religios – existau acolo concomitent?

Faptul că înclinațiile care îi împing pe oameni spre religie sunt rezultatul „naturii umane" sau al reflexelor condiționate care acționează în decursul secolelor este mai puțin important: aceste înclinații există. În timpul războiului Uniunii Sovietice împotriva lui Hitler a fost nevoie să fie scoși din praful uitării popii, tot așa cum a trebuit să se apeleze

la sentimentele naționaliste. Când în ajunul morții sosește clipa revelației absurde că *nimic nu are sens*, materialismul dialectic își prezintă deodată structura sa matematică. Omul alunecă de pe punțile ingenios construite în prăpastie și preferă să se lase în voia magiei icoanei.

Partidul știe că el însuși este o Biserică. De felul în care reușește să canalizeze înclinațiile iraționale ale omului și să le folosească în scopurile sale depind dictatura sa asupra globului pământesc și transformarea speciei umane. Nu, nu este de ajuns să-i convingi pe oameni printr-un raționament corect. Ritualul de la club, poezia, romanul, filmul sunt importante, fiindcă ajung acolo unde se furișează împotrivirea emoțională. Și nu trebuie să fie tolerată o altă Biserică: cea creștină. Ea este dușmanul numărul unu: în ea își găsește reazemul orice scepticism al maselor cu privire la transformarea radicală a omului. Dacă potrivit Evangheliei nu e voie să-ți nedreptățești aproapele, atunci poate că nu e voie nici să-i stârpești pe „culaci". Dacă oamenilor nu li se cuvine cea mai mare cinste, atunci poate că manifestările în cinstea unor genii ca Lenin și Stalin nu sunt decât o idolatrie?

Am cunoscut printre prietenii mei mulți creștini – polonezi, francezi și spanioli – care în domeniul politic erau adepți ai ortodoxiei staliniste, păstrându-și anumite rețineri interioare și crezând într-o corectare înfăptuită de Dumnezeu în urma executării sângeroaselor sentințe de către împuterniciții Istoriei. În raționamentul lor, ei mergeau destul de departe: după părerea lor, evoluția istorică se desfășoară după legi stricte, care există din voința lui Dumnezeu; una dintre aceste legi este lupta de clasă; secolul XX este secolul luptei victorioase a proletariatului, purtat în această luptă de partidul comunist: întrucât conducătorul partidului comunist este Stalin, el îndeplinește legea Istoriei, adică acționează din voința lui Dumnezeu, și se cuvine să ne supunem.

Reînnoirea omenirii este posibilă doar în modul folosit pe teritoriul Rusiei, de aceea un creștin nu poate acționa împotriva singurei idei – ce-i drept, cumplită – care va crea pe întreaga planetă o nouă specie de om. Un asemenea raționament este deseori folosit public de către acei clerici care sunt instrumente în mâna partidului. „Cristos este omul nou. Omul nou este omul sovietic. Deci Cristos este omul sovietic!" – spunea patriarhul român Iustinian Marina.

În realitate, acești creștini (lăsându-i deoparte pe simplii executanți de felul lui Marina) săvârșesc una dintre cele mai mari falsificări cunoscute vreodată de-a lungul secolelor. Această falsificare constă în renunțarea *rușinoasă* la propria credință. Între creștinism și filozofia stalinismului are loc o contradicție ireconciliabilă: creștinismul se bazează pe conceptul de merit și de vină *individuală*, în schimb Noua Credință înlocuiește acest concept cu conceptul de merit și de vină *istorică*. Creștinul care respinge meritele și vina individuală anulează astfel fapta lui Isus, iar Dumnezeu la care încă se raportează se transformă treptat în Istorie. În schimb, dacă recunoaște că există doar meritul și vina individuală, poate privi oare indiferent suferința ființelor umane, a căror singură infracțiune a fost aceea că au constituit o piedică în săvârșirea „proceselor istorice"? Pentru a adormi conștiința, apelează la un subterfugiu deosebit, și anume la teza că reacționarul nu poate fi un om bun. Cine este reacționar potrivit definiției aplicate pentru uzul arbitrar? Oricine se împotrivește inevitabilelor procese istorice, adică politicii Biroului Politic. Teza cu privire la „păcatul reacționarului" este la rândul său amplu susținută cu argumente ingenios concepute: orice cunoaștere este „direcționată"; cu adevărat poate vedea realitatea doar acela care, privind-o, o apreciază potrivit intereselor acelei clase care este pârghia progresului, adică proletariatul; despre interesele proletariatului ne învață

scrierile lui Lenin și Stalin; cine privește realitatea altfel o vede fals, adică imaginea realității este deformată de presiunea intereselor claselor retrograde, așadar condamnate la dispariție de pe scena istoriei; din această cauză, conștient (sau inconștient), ele practică escapismul; cine vede lumea fals acționează prost; cine acționează prost este un om rău. Reacționarul este deci un om rău și nu trebuie să-i plângem de milă. Argumentarea de mai sus este foarte interesantă, numai că are un defect: se află în dezacord cu observarea faptelor. Căci presiunea statului totalitar atotputernic creează cetățenilor o tensiune afectivă care le determină faptele. Clasificarea în „loiali" și „criminali" se face prin premierea conformiștilor, lașilor și slugarnicilor de tot felul, în schimb printre „criminali" se află un procent deosebit de ridicat de oameni simpli, sinceri și fideli față de sine. Din punct de vedere social, acești oameni ar fi cea mai bună garanție pentru dezvoltarea organismului social. Din punct de vedere creștin, ei nu au altă vină pe conștiință în afară de disprețul pe care l-au arătat Cezarului sau de aprecierea improprie a puterii acestuia. Aserțiunea că vina istorică este automat vină individuală nu poate fi tratată altfel decât ca un subterfugiu al unei conștiințe sensibile, chiar mincinoase. Aceasta nu înseamnă că problema vinovăției istorice poate fi abordată prin generalități ușoare. Prostia, adică incapacitatea de a înțelege mecanismul evenimentelor, poate fi cauza unor suferințe uriașe, pe care omul le provoacă celor apropiați. În acest sens, comandanții polonezi care au dat ordinul declanșării insurecției de la Varșovia, din anul 1944, sunt vinovați de prostie, iar vina lor are un caracter individual. O altă vină individuală însă revine comandamentului Armatei Roșii care nu a venit în ajutor insurecției, nu din prostie, ci dimpotrivă: din deplina înțelegere a „proceselor istorice" (adică, pur și simplu, din aprecierea corespunzătoare a forței). Un

exemplu de vină din prostie îl constituie atitudinea diferitelor societăți față de gânditorii, scriitorii și artiștii care au văzut departe în viitor și ale căror opere au fost puțin înțelese de contemporanii lor. Un critic care a refuzat orice valoare unor asemenea opere a putut acționa de bună-credință, dar prin prostia sa a împins în mizerie sau a expus persecuției oameni incomparabil mai valoroși decât el. Caracterul specific al procedeului creștinilor staliniști constă în contopirea într-un tot a vinii istorice și a celei individuale, în timp *ce există doar* cazuri când aceste noțiuni se identifică.

Urmărind evoluția prietenilor mei catolici care au acceptat linia partidului, am avut posibilitatea să observ că din metafizica lor creștină rămâne treptat doar frazeologia, în schimb adevăratul conținut devine Metoda (Dumnezeu se transformă în Istorie). Acest proces psihic este cunoscut de mulți creștini în democrațiile populare. Aceasta este, fără îndoială, o nouă și deosebită achiziție a secolului XX. Ea nu a apărut în Rusia, unde Biserica a fost distrusă devreme și eficient, însă existența unui număr considerabil de semicreștini loiali în partea ocupată a Europei poate avea consecințe uriașe în ceea ce privește realizarea scopurilor politice ale Imperiului. Tolerarea și chiar sprijinirea acestor „creștini-patrioți", cum sunt numiți, creează pentru Imperiu posibilitatea de a evita unul dintre cele mai primejdioase conflicte. Trecerea de la creștinism la cultul Istoriei are loc pe nesimțite. Neîndoielnic, cel mai mare succes al Imperiului ar fi stabilirea la Vatican a unui Papă fidel liniei partidului. Slujba la bazilica San Pietro din Roma ținută de un asemenea Papă, cu participarea personalităților din conducerea țărilor cucerite care dețin majoritatea populației de confesiune catolică, ar fi unul din cei mai mari pași în consolidarea Imperiului mondial.

Creștinii din slujba Imperiului de Răsărit rezolvă într-un chip deosebit problema pusă de cuvintele lui Isus: „Dați

Domnului ce este al Domnului, iar Cezarului ce este al Cezarului." Până în prezent, opoziția dintre individul uman și Cezar nu a fost niciodată anulată. Garanția menținerii acestei divizări a fost creștinismul. Potrivit creștinismului, fiecare om își avea istoria sa proprie, paralelă sau diferită de istoria grupului social din care făcea parte sau a istoriei. Dacă, așa cum se învață astăzi în școlile de la Elba până la Vladivostok, istoria fiecărui om nu este nimic altceva decât un reflex al istoriei clasei, iar clasa își găsește întruchiparea în Cezar, este clar că omul care acționează împotriva Cezarului acționează și împotriva sa. Creștinii care acceptă acest lucru dovedesc că nu mai cred în judecarea faptelor fiecărui om de către Dumnezeu: la obediență îi determină teama în fața condamnării veșnice din partea Istoriei.

Conflictul dintre creștinism și revoluție este esențial, și partidul își dă seama de acest lucru. El aspiră la scopul suprem pe care specia umană și l-a fixat în decursul existenței sale: înlăturarea „exploatării omului de către om", adică distrugerea în om a dorinței de profit ca motiv de acțiune; în locul său este pus motivul datoriei față de colectivitate. Este un țel îndepărtat și onorabil; probabil că el nu poate fi atins repede, și o perioadă mai îndelungată nu va putea fi inoculat sentimentul datoriei altfel decât menținându-se teroarea permanentă. În schimb, în creștinism există dualitatea aprecierii: omul este și „copilul Domnului", și membru al societății; ca membru al societății, el trebuie să se supună ordinii stabilite, dar cu condiția ca această ordine să nu-l împiedice în activitatea de izbăvire a sufletului. Numai distrugând dualismul din om și diluându-l complet în soluția socială – spune partidul – pot fi eliberate forțele de ură necesare realizării lumii noi.

În țări puternic industrializate – cum ar fi Anglia, Statele Unite sau Franța – masele s-au îndepărtat de religie într-un

procent semnificativ. Tehnica – și modul de viață generat de ea – distruge creștinismul mai eficient decât mijloacele violente: are loc erodarea credințelor religioase. Acest proces a făcut progrese serioase și în Europa Centrală și de Est. Esența problemei constă în a nu dinamiza creștinismul prin acțiuni imprudente. O astfel de acțiune imprudentă ar fi, de exemplu, închiderea bruscă a bisericilor și interzicerea practicilor religioase. Se cuvine mai degrabă să se acționeze în direcția scindării Bisericii în două: o parte a clerului trebuie să fie compromisă ca fiind constituită din reacționari și „agenți străini" – ceea ce în situația reală a multor preoți nu este deosebit de dificil. Cealaltă parte trebuie să fie puternic legată de stat, astfel încât Biserica să fie un instrument util în mâinile statului, așa cum se întâmplă în Rusia. Clerul absolut obedient – devenind în unele cazuri colaborator al poliției securității – își pierde autoritatea în fața credincioșilor. O asemenea Biserică poate fi menținută zeci de ani până ce se va stinge de moarte naturală din lipsa adepților.

Deci și pentru religie – acel ultim reazem – există mijloace. Cu toate acestea, masele din democrațiile populare se comportă ca un om care vrea să țipe în vis și nu i se aude glasul. Nu numai fiindcă nu pot spune nimic: nu știu ce să spună. Logic vorbind, totul este cum trebuie să fie, adică se subînțelege că nu poate fi altfel: de la bazele filozofice până la colectivizarea satelor totul constituie un întreg compact, o piramidă alcătuită în mod convingător. Individul se întreabă dacă împotrivirea sa nu este o eroare: întregului aparat de propagandă el îi poate opune doar dorințe irațională. Oare n-ar trebui să se rușineze din cauza lor?

Partidul veghează atent pentru a nu se produce *transmutarea* acestor dorințe – naționale și eliberatoare – în noi formulări intelectuale înzestrate cu forță vitală, adică adaptate la noile condiții și având astfel șansa cuceririi maselor.

Nici reacționarii, nici Biserica nu constituie cea mai mare primejdie. Cea mai mare primejdie este *erezia*. Dacă apar oameni pricepuți la dialectică și capabili să prezinte materialismul dialectic într-o altă lumină, ei trebuie să fie cât mai repede anihilați. Un profesor de filozofie care laudă anumite concepții „idealiste" perimate nu este deosebit de dăunător: i se ia catedra și i se cere să elaboreze texte; n-are decât să trăiască, oricum se știe că nu va fi decât o piesă de muzeu. În schimb, un profesor care folosind numele lui Marx și Engels își permite să se abată de la ortodoxie seamănă semințe din care pot crește roade incalculabile. Numai burghezia cea neroadă consideră că din nuanțarea gândirii nu rezultă nimic. Partidul știe că rezultă foarte multe: a fost o perioadă când revoluția nu era nimic altceva decât nuanțarea gândirii unui grup de teoreticieni sub îndrumarea lui Lenin, certându-se în Elveția la o masă de cafenea. Cele mai nevralgice puncte ale doctrinei sunt filozofia, literatura, istoria artei și critica literară – acolo unde obiectul analizei este omul în toată complexitatea sa. Diferența de o mică fracțiune în premisele unei ecuații oferă diferențe ametitoare după efectuarea operațiilor. În mod similar, abaterea de la linie în domeniul aprecierii unei opere de artă poate deveni fermentul unor răsturnări politice. Este just și consecvent faptul că partidul l-a condamnat pe cel mai remarcabil cercetător literar marxist al secolului XX, pe profesorul maghiar Lukács; cu siguranță, entuziasmul pe care l-au stârnit lucrările lui printre marxiștii din democrațiile populare nu a rămas fără urme mai adânci și ascunse: vedeau în el mesagerul renașterii filozofice și al unei literaturi noi, diferită de literatura din Uniunea Sovietică. Aversiunea față de arta realismului socialist vizibilă în scrierile sale corespundea credinței generale din primii ani de după război că în democrațiile populare știința lui Marx și Engels va păși pe noi căi necunoscute în

Rusia. Lukács a dat expresie acestei credințe în cărțile sale și, ca atare, a fost stigmatizat în mod oficial.

Încercările de a ieși dincolo de cercul trasat de Biroul Politic de la Moscova se soldează cu un eșec. Partidul interpretează în mod riguros lozinca „Cine nu este cu noi este împotriva noastră": cine nu este de acord în cel mai mic amănunt devine dușman și e împins în negura exterioară. Nici un nou ferment intelectual și politic nu trebuie să se nască în afară de stalinismul ortodox, care se străduiește să păstreze cu orice preț monopolul „progresului" și al „democrației". Dacă acest monopol ar fi spart, ereziile s-ar întinde ca focul. Teroarea intelectuală este principiul pe care – judecând lucrurile logic – nici o victorie la scară mondială n-ar putea să-l înlăture. Explicația deseori oferită de staliniști că aceasta este doar *o etapă* ce decurge din „încercuirea capitalistă" conține o contradicție: noțiunea de *etapă* preconizează o planificare prealabilă, adică un control total acum și oricând. Această contradicție este conștientizată în Răsărit. Dacă nu ar fi conștientizată, nu ar mai fi nevoie ca participarea obligatorie la mitinguri și marșuri, votul obligatoriu pe o singură listă, mărirea obligatorie a normelor efectuate de muncitori să fie prezentate ca acțiuni benevole și spontane. Aici există un punct neclar, neplăcut chiar și pentru cei mai zeloși adepți. Dușmanul în stare potențială va exista totdeauna, prieten va fi doar acela care acceptă 100%. Cel care acceptă 99% va fi un dușman ascuns, căci dintr-o diferență de un procent poate să răsară o nouă Biserică.

Într-o asemenea punere a problemei rezidă nebunia doctrinei. Dialecticienii de partid știu că încercările similare din partea diferitelor ortodoxii s-au soldat totdeauna cu un eșec: tocmai evoluția istorică subminează formulele considerate obligatorii. De data aceasta însă la Centru conduc oameni care stăpânesc dialectica, încât ei vor modifica doctrina

pe măsura noilor cerințe care apar. Judecățile omului individual pot fi totdeauna eronate, de aceea singura soluție este de a se supune fără rezerve conducerii.

Ce-i de făcut totuși cu dorințele neformulate ale oamenilor? De ce un bun comunist își zboară deodată creierii fără nici un motiv limpede sau fuge peste graniță? Oare nu este aceasta una dintre acele prăpăstii peste care se înalță punți construite cu pricepere? Oamenii care evadează din democrațiile populare prezintă de obicei ca principal motiv faptul că nu mai puteau rezista psihic. Încercările lor de a explica sunt de obicei un fel de bâiguială: „groaznica tristețe a vieții de acolo", „aveam sentimentul că mă transform într-o mașină" Imposibil de definit, spaima raționalizării depline a omului nu poate fi comunicată oamenilor care nu au trăit așa ceva.

Pentru a preîntâmpina îndoielile, partidul luptă împotriva oricăror simptome de penetrare în străfundurile ființei umane, mai ales în literatură și artă. „Omul" ca specie nu este bine văzut. Oricine reflectează asupra nevoilor și tristeților sale interioare va fi acuzat de tendințe burgheze. Nimic nu trebuie să treacă dincolo de descrierea comportamentului său ca membru al grupului social. Acest lucru este necesar, deoarece, abordându-l pe om exclusiv ca pe o constantă a forțelor sociale, partidul este de părere că el devine un tip a cărui imagine și-o creează singur. Este o maimuță socială. *Ceea ce nu este exprimat nu există*; de aceea, eliminându-se posibilitatea unui anumit tip de scrutări, se distruge automat tendința spre astfel de scrutări.

Trebuie să previn aici o posibilă neînțelegere. Nu sunt adeptul artei pur subiective. Poezia mea a fost pentru mine o formă de autocontrol. Am putut să văd pe baza ei pe unde trece linia dincolo de care falsitatea tonului dovedește falsitatea atitudinii și să mă străduiesc să nu trec de această linie.

Experiența din anii de război m-a învățat că nu trebuie să pui mâna pe condei numai pentru a comunica celorlalți propria ta deznădejde și sfâșiere interioară – căci este o marfă ieftină pentru care nu e nevoie de prea mult efort pentru a o produce și pentru a simți față de sine respect; oricine a văzut un oraș de milioane de locuitori transformat în cenușă, kilometri de străzi pe care nu s-a păstrat nici o urmă de viață, nici măcar o pisică sau un câine vagabond, acela își va aminti cu ironie descrierile iadului marilor orașe la poeții contemporani – în realitate, ale iadului din sufletul lor. Adevăratul „pământ gol" este cu mult mai îngrozitor decât cel imaginat. Nimeni dintre cei care nu au trăit cruzimile războiului și ale terorii nu știe cât de puternic este protestul martorului și al participantului față de sine însuși, față de propriile neglijențe și propriul egoism. Ruina și suferința sunt o școală a gândirii sociale. Literatura realismului socialist este foarte folositoare – dar, din păcate, folositoare numai pentru partid. Ea trebuie să prezinte realitatea nu așa cum o *vede* omul (aceasta fiind trăsătura vechiului realism numit „critic"), ci așa cum o *înțelege*. Înțelegând că realitatea este în mișcare și că în fiecare fenomen există concomitent ceea ce se naște și ceea ce moare (adică lupta dialectică dintre „nou" și „vechi"), autorul trebuie să laude și să acuze tot ceea ce devine trecut. Aplicat în practică, acest principiu înseamnă că în orice fenomen autorul trebuie să surprindă elementele luptei de clasă. Ducând raționamentul mai departe, se obține ca rezultat o literatură cu caracter didactic, deoarece numai staliniștii au dreptul să reprezinte proletariatul (clasa în ascensiune); „nou" și demn de laudă este numai ceea ce apare ca urmare a strategiei și tacticii partidului. Scopul literaturii este, așadar, acela de a crea modele de comportament pentru cititorii care se îndreaptă în direcția indicată de partid. Realismul socialist se bazează pe identificarea „noului" cu proletariatul și a prole-

tariatului cu partidul. El înfățișează cetățeni-model, cu alte cuvinte comuniști (membri de partid sau fără partid), și dușmani de clasă. Între aceste două categorii de oameni se situează cei care ezită; ei trebuie totuși să plonjeze într-una din tabere – în funcție de înclinațiile care se dovedesc a fi mai puternice. Dincolo de conturarea unor personaje de-a gata (prieteni și dușmani), procesul acestor schimbări, a cărui încununare este fie deplina ameliorare, fie prăbușirea absolută, constituie singura temă a literaturii. Această modalitate de abordare a literaturii (și în general a artei) este o lecție de conformism absolut. Conformismul de acest gen favorizează munca artistică serioasă? Exprimându-ne blând, acest lucru este îndoielnic. Sculpturile lui Michelangelo reprezintă un act realizat, care durează. A fost un moment când ele nu existau. Între inexistența și existența lor se află actul creator, care este imposibil de înțeles ca fiind supus „valului istoric", întrucât actul creator e însoțit de sentimentul libertății, iar acesta la rândul său se naște din înfrângerea rezistenței care se prezintă ca rezistență absolută. Cine creează cu adevărat este singur. Iar când reușește să creeze, apar mulți imitatori și adepți și se constată că opera confirmă un anumit „val istoric" Nu există altă cale pentru om decât de a avea încredere în imperativul interior și de a arunca totul în balanță pentru a exprima ceea ce i se pare adevărat. Acest imperativ interior este absurd dacă nu se bizuie pe credința în ordinea valorilor existentă dincolo de variabilitatea problemelor umane, adică pe credința metafizică. La aceasta se rezumă tragedia secolului XX. Astăzi pot crea numai aceia care încă mai au această credință (printre ei există un număr de staliniști care practică Ketmanul), sau aceia care se situează pe poziția stoicismului laic (desigur, tot o formă de credință). Pentru ceilalți rămâne minciuna jalnică a locului sigur pe „valul istoric"

Iată cadrul în care evoluează viața în democrațiile populare. O viață într-un ritm febril. „Construcția socialismului" nu este doar un slogan; este o construcție în sens concret. Ochiul trecătorului dă peste tot de schele; se înalță fabrici noi, clădiri noi, birouri noi; crește curba producției; masele umane se schimbă cu o viteză nemaiîntâlnită: tot mai mulți oameni devin funcționari de stat și dobândesc un minimum de „pregătire politică". Presa, literatura, filmul și teatrul hiperbolizează aceste realizări. Dacă un locuitor de pe Marte, neștiind nimic despre problemele de pe Pământ, ar judeca diferite țări pe baza descrierilor din revistele și cărțile care apar acolo, ar ajunge neîndoielnic la concluzia că Răsăritul este locuit de ființe raționale, care gândesc limpede, iar Vestul, de pigmei și degenerați. Nu e de mirare că la o concluzie similară ajung mulți locuitori inteligenți din Occident cărora Uniunea Sovietică și țările dependente de ea li se înfățișează ca legendarele insule ale fericirii.

Cetățeanul din democrațiile populare este lipsit de nevroza care capătă forme atât de numeroase în țările capitaliste. În Occident, omul se află în fața unei societăți pe care o consideră în subconștient ca pe ceva care nu are legătură cu el. El își joacă rolul său personal; societatea îi delimitează anumite granițe pe care nu are voie să le depășească; în schimb, el obține garanția că nimeni nu se va amesteca prea mult în sfera lui de activitate. Dacă pierde, se spune că singur este de vină. N-are decât să-i vină în ajutor psihanaliza. În Răsărit nu există opoziție, și nici graniță, între om și societate. Pierderea sau câștigul său sunt o chestiune publică. El nu este niciodată singur. Dacă dispare, dispare nu din cauza indiferenței mediului, ci din cauză că, din păcate, mediul îl observă cu atenție excesivă. Nevrozele obișnuite din Occident sunt, cum se știe, în primul rând rezultatul singurătății omu-

lui, așadar în democrațiile populare psihanaliștii – presupunând că li s-ar da voie să-și practice meseria – nu ar câștiga un sfanț.

Suferințele omului din democrațiile populare sunt de altă natură, necunoscută până acum. Omenirea a găsit mijloace eficiente pentru varicelă, tifos și sifilis, care erau odinioară adevărate flageluri; viața din marile colectivități a generat însă noi boli. Ceva asemănător s-a întâmplat cu revoluționarii ruși. S-ar zice că ei au găsit mijloace eficiente de stăpânire a forțelor Istoriei și de realizare a societății ideale. Iar Istoria îi răsplătește bătându-și joc de ei.

Scopul principal: eliminarea luptei pentru existență, care era visul teoreticienilor, nu se realizează, dacă există teama tuturor în fața tuturor. Statul care, potrivit lui Lenin, avea să dispară treptat, este atotputernic și ține sabia deasupra capului fiecărui cetățean, pedepsindu-l pentru orice cuvânt necugetat. Promisiunile făcute din când în când cetățenilor că statul va începe să slăbească în momentul obținerii dominației pe întreg globul pământesc nu se bazează pe nimic: ortodoxia nu poate slăbi presiunea la gândul groaznic că va înceta a mai fi ortodoxie. Dialectica sau contradicțiile interioare ale fenomenelor se îndreaptă împotriva dialecticii folosite de Centru: cu atât mai rău pentru contradicțiile interioare ale fenomenelor, cu atât mai rău pentru realitate. Cineva spunea că secolul XX este secolul produselor sintetice – al cauciucului sintetic, al benzinei sintetice; a fost creată și dialectica artificială, care numai aparent seamănă cu filozofia lui Hegel. Metoda ei este însă eficientă atunci când e vorba de lupta împotriva dușmanilor. Omul expus influenței sale se zbate neputincios: este ca o luptă împotriva jocului simbolurilor matematice. În cele din urmă, se supune – și în asta constă taina adevăratei puteri, mai mult decât în narcoticele fantastice despre care se povestește.

Există un soi de insecte care înțeapă larvele altor insecte și injectează acolo otravă; larvele supuse unei asemenea operații continuă să trăiască, deși sunt paralizate; insectele care au injectat otrava își depun ouăle în corpul victimelor, care servește ca o cămară vie pentru tânăra generație. În mod similar, în mintea omului din democrațiile populare se injectează un element anesteziant, și anume materialismul dialectic. Când intelectul este pregătit, se depun acolo ouăle interpretării staliniste; de vreme ce acum ești marxist – i se spune pacientului – *trebuie* să fii stalinist, pentru că în afara stalinismului nu există marxism.

Dușmanii naivi ai otrăvii pot crede că, închizând operele lui Marx și Engels în seifuri blindate și nearătându-le nimănui, au pus capăt pericolului. Fără să țină seama de faptul că evenimentele istorice în sine îi conduc pe oameni la ceea ce constituie obiectul acestor opere. Cei care n-au simțit niciodată pe pielea lor forța magnetică a acestora se pot considera fericiți, dar e poate un motiv de mândrie.

Numai orbii nu văd situația tragică în care s-a aflat specia umană când a dorit să-și preia soarta în propriile mâini și să înlăture hazardul. S-a aplecat în fața Istoriei, iar Istoria este un zeu necruțător. Ordinele care ies din gura lui sunt vocea unor preoți iscusiți ascunși în interiorul lui pustiu. Ochii zeului sunt astfel construiți încât privesc peste tot unde se îndreaptă omul; nu există ascunzătoare în fața lor. Îndrăgostiții săvârșesc în pat ritualul iubirii lor sub privirea lui ironică; copilul se joacă în nisip fără să știe că viața lui viitoare a fost cântărită și încadrată în calculul general; numai bătrânii cărora le-au mai rămas puține zile de trăit pot susține cu oarecare îndreptățire că aproape s-au smuls de sub puterea lui.

Filozofia Istoriei emanată de la Moscova este o filozofie-forță: ea modelează masele, ordonă cu tancurile și avioanele. Împotriva celui care nu vrea să o accepte intervine

puterea zdrobitoare a statului; el este atacat, de asemenea, din interior: i se spune că rezistența e cauzată de conștiința de clasă. (În mod similar, cel care nu se supune procedurilor psihanalitice poate fi acuzat că tinde în felul acesta să-și protejeze complexele.)

Dar nu este greu să ne imaginăm ziua în care milioane de oameni supuși acestei filozofii se vor întoarce împotriva ei. O asemenea zi ar sosi dacă Centrul ar pierde forța materială; nu numai fiindcă ar dispărea atunci teama de puterea militară; ci, în primul rând, fiindcă în această filozofie succesul este parte integrantă a raționamentului; eșecul ar dezvălui eroarea dialecticii artificiale, care a fost învinsă de realitate. Cetățenii Imperiului de la Răsărit nu-și doresc nimic mai mult ca eliberarea de sub teroarea pe care o exercită propria lor gândire.

În clădirea Comitetului Central strategii mută steguleţele pe harta bătăliilor pentru stăpânirea intelectului. Succesele sunt din ce în ce mai mari, culoarea roșie, care la început – în anii 1944 și 1945 – se limita doar la un număr mic de credincioși sosiți din Răsărit, se extinde tot mai mult. Totuși și înțelepții sunt oameni. Și pe ei îi năpădesc neliniștea și frisoanele. Când se compară pe sine cu primii creștini și când compară marșul Noii Credințe de pe planetă cu marșul creștinismului din Roma descompusă, ei le invidiază apostolilor darul de a pătrunde în adâncul inimilor umane. „Cât de bine știau ei să facă propagandă! Ce suntem noi pe lângă ei!" – a rostit cu regret un demnitar de partid, ascultând Evanghelia transmisă la radio. Noua (anti)religie face minuni: le arată celor care se îndoiesc noi construcții și noi tancuri. Dar dacă minunile ar începe să lipsească? În mâinile celor care aplaudă ar apărea cuțite și pistoale; piramida gândirii s-ar prăbuși. Multă vreme, pe locul unde s-a aflat, n-ar exista decât sânge și haos.

IX

BALTICII

„Dacă o să te gândești mereu la balticii tăi și la lagăre, știi ce o să se întâmple, nu?" – m-a întrebat la Varșovia un prieten care până nu demult admirase fără rezerve înțelepciunea dialectică a Centrului. „O să treci prin viață și o să te afli în fața lui Zeus, iar acesta va întinde spre tine degetul – aici prietenul meu a făcut un gest amenințător cu degetul arătător – și va striga: «Idiotule! Ți-ai irosit viața ocupându-te de prostii!»"

E adevărat că-mi vine greu să nu mă mai gândesc la baltici. Dar câte ceva pot spune totuși pentru a mă justifica. A te ocupa de soarta popoarelor pe spinarea cărora a călcat elefantul Istoriei este dovada unei firi sentimentale și în general nu duce la nimic – cu asta pot fi de acord. Mânia pe care o simți citind memorii din secolul al XVI-lea, în care autorii – cu precădere preoți – notează atrocitățile incredibile săvârșite de conchistadorii spanioli în America este inutilă. Nu-i mai reînvie pe caraibienii uciși de guvernatorul Ponce de León și nu le oferă puțină hrană fugarilor din țara incașilor, urmăriți în Cordilieri de cavalerii care se războiau folosind credința și sabia. Uitarea îi acoperă pe cei învinși, iar cineva care ar citi de zor registrul crimelor trecute sau, și mai rău, și-ar imagina aceste crime în detaliile lor ar încărunți de spaimă sau ar deveni absolut indiferent. Istoricii știu că spațiul numit Prusia Orientală era cândva locuit de

poporul prusacilor care, din pricina adoratorilor lui Isus ce vorbeau germana, au avut parte de aceeași soartă ca și caraibienii; dar în cuvintele istoricilor nu există deznădejdea mamelor și suferințele copiilor, ceea ce este, probabil, just. Civilizația care se folosește de apelativul „creștină" a fost ridicată pe sângele celor nevinovați. Indignarea nobilă împotriva acelora care astăzi încearcă să creeze altă civilizație, folosindu-se de mijloace asemănătoare, nu este lipsită de fariseism. Cartotecile crimelor vor fi păstrate în locuri retrase și sigure, iar când un om de știință al vremurilor viitoare va ajunge, prin praf și fire de păianjen, la aceste volume, va considera acele fapte drept mici infracțiuni în comparație cu imensitatea operei săvârșite. Mult mai probabil este ca aceste cartoteci nici să nu mai existe, căci, în acord cu progresul, suveranii de astăzi au tras concluzia din adevărul simplu că ceea ce nu există pe hârtie nu există în realitate.

Să presupunem că se va întâmpla așa. Totuși atitudinea noastră față de prezent se deosebește de atitudinea față de trecut, indiferent dacă cineva consideră acest lucru defect sau calitate. Omul viu, chiar la o distanță de mii de kilometri, nu poate fi atât de ușor scos din memorie. Dacă este supus torturilor, vocea lui va ajunge cel puțin până la cei care au o imaginație vie (ceea ce nu este deloc comod pentru ei). Chiar dacă acest om nu mai trăiește, există încă prezentul, pentru că acela care l-a ucis sau a dat ordin să fie ucis stă undeva la masă într-un punct al globului, pe masă se află pâine, mezeluri și ceai, iar copiii lui se bucură de cadoul adus. Cerința de a te uita la ceea ce este în prezent ca la trecut și de a nu te preocupa, cum spune prietenul meu, de prostii, de a privi prin telescopul istoric cum se coc fructele de mâine este o cerință dură. Există probabil o măsură de care nu avem voie să ne lepădăm, deoarece, în caz contrar, fructele care se coc mâine ar putea fi putrede. Mă îndreptățește să vorbesc astfel

faptul că ultimii două mii de ani au văzut nu numai zbiri, conchistadori și călăi, dar și oameni pentru care răul era rău și așa trebuia să fie numit. Măceluri în masă, teroarea revoluției, nebunia aurului, mizeria claselor muncitoare – da, dar cine știe la ce proporții ar fi ajuns aceste calamități dacă fiecare ar fi considerat că se cuvine să tăcem și să le acceptăm. Mie mi se pare că, nedorind să accept, apăr mai bine fructele de mâine decât prietenul meu care acceptă. Îmi asum riscul greșelii și plătesc. Dacă nu aș accepta acest risc, în locul celor scrise acum aș fi scris o odă în cinstea Generalisimului. Stăpânind metrul poetic, alcătuirea unui omagiu sonor și ritmic personalității remarcabilului bărbat nu este deosebit de grea (activitatea de acest fel reamintește munca de traducere).

Țările baltice – Estonia, Letonia și Lituania – se află, după cum se știe, la marginea unui masiv continental. Un golf le desparte de Finlanda, iar Marea Baltică de Suedia. Popoarele care locuiesc aici nu sunt slave. Limba estonilor se înrudește cu finlandeza. Apropierea dintre limbile lituanienilor și letonilor rămâne până astăzi o enigmă pentru cercetători: nu se știe de unde au venit aceste triburi pentru a se așeza pe cursul inferior al Niemenului și al Dvinei. Se știe doar că prusacii exterminați foloseau o limbă similară. Dintre aceste trei popoare doar lituanienii au reușit să formeze în trecut un stat mare, ale cărui granițe ajungeau până la Nipru, și să se mențină un timp oarecare. Slab populat, teritoriul acestor țări, din momentul aderării populației la creștinism, a fost supus unei puternice colonizări – îndeosebi germană și polonă. Ca urmare a colonizării a apărut bilingvismul: adevărații administratori – proprietari ai pământului – vorbeau germana (Estonia și Letonia) și polona (Lituania), parțial fiindcă nou-veniții aduseseră cu ei limba și obiceiurile proprii, dar și fiindcă neamurile autohtone acceptaseră limba

și obiceiurile nou-veniților; oamenii din popor foloseau însă limba autohtonă și păstrau cultura distinctă provenită din vremuri îndepărtate. După Primul Război Mondial cele trei țări au încetat a mai fi provincii ale imperiului rus și și-au câștigat independența. Reforma agrară radicală a eliminat influențele proprietarilor de moșii. Limbile naționale au devenit limbi ale noilor state, iar literatura și învățământul au apelat la tradiția populară.

În anul 1939, populația celor trei țări număra circa șase milioane, deci ceva mai mult decât populația din Chile și ceva mai puțin decât populația din Suedia. Erau țări agrare, care menținеau echilibrul bugetului datorită bunei organizări a exportului de șuncă specială, ouă, unt, cereale și păsări în Europa Occidentală. Din acest punct de vedere aminteau de Danemarca. De altfel, nu numai sub acest aspect. Cine cunoaște stilul de viață al fermierilor va înțelege ușor imaginea existenței în acest spațiu baltic. Cooperația bine dezvoltată îi înlesnea țăranului vânzarea produselor. Nivelul de viață al locuitorilor, judecând după înfățișarea lor, după case și modul de a se hrăni, era superior altor state din Europa Răsăriteană, cu excepția poate a Cehoslovaciei. Estonii și letonii erau în marea lor majoritate protestanți, iar lituanienii – catolici. Toate cele trei popoare se caracterizau printr-un patriotism acerb, adesea împins chiar până la șovinism, ceea ce își găsește explicația în trecutul dur al acestor neamuri. Din punct de vedere militar, cele trei țări nu erau înarmate.

Destinul lor a fost hotărât în discuțiile dintre Molotov și Ribbentrop. În toamna anului 1939, Molotov a cerut baze militare. Guvernele țărilor baltice au acceptat în grabă (presa acorda pe atunci mult spațiu prieteniei trainice, nezdruncinate, cu puternicul și binevoitorul vecin de la răsărit). În iunie 1940, sub pretextul că guvernele nu asigură securitatea adecvată soldaților ruși staționați în bazele militare, Armata

Roșie a trecut granițele Letoniei, Lituaniei și Estoniei. NKVD-ul a preluat puterea, iar aparatul de stat de până atunci a încetat să mai funcționeze.

Relatarea mea despre țările baltice nu se bazează pe cărți sau reviste. Prima lumină pe care am văzut-o în viață, prima mireasmă a pământului și primul arbore au fost lumina, mireasma și arborele din acele locuri, pentru că m-am născut acolo, într-o familie care vorbea polona, pe malul râului cu nume lituanian. Aceste evenimente sunt pentru mine tot atât de vii ca imaginile citite pe fața și în ochii unor oameni bine cunoscuți.

Năvălirea spaniolilor a fost o experiență cumplită pentru azteci. Obiceiurile cotropitorilor erau de neînțeles, ritualurile religioase, de nepătruns, căile pe care se perindau gândurile, greu de urmărit. Invadarea Armatei Roșii a fost pentru estonieni, letoni și lituanieni un șoc asemănător. Oamenii în vârstă își mai aminteau încă de vremurile triste ale țarismului, dar ceea ce vedeau acum nu avea nimic comun cu țarismul, era ceva de sute de ori mai rău. În anii care au trecut de la căderea țarismului, Rusia nu s-a apropiat de Europa, ci s-a îndepărtat spre principii de organizare a societății necunoscute în Europa. Gândirea și reacțiile cuceritorilor erau la fel de străine pentru cei ocupați ca tainele teologiei catolice și noțiunea de onoare castiliană pentru azteci.

Au fost organizate alegeri pentru parlament. Aceste alegeri nu aminteau prin nimic de instituția cunoscută până acum sub această denumire. Exista doar o singură listă de candidați expusă de noile autorități. Atunci de ce fuseseră umplute orașele și satele cu fluturași și broșuri propagandistice, de ce chemau difuzoarele la urne zi și noapte, la ce bun erau decorate camioanele cu portrete, la ce serveau coroanele, mitingurile și tribunele? Dacă există o singură listă și nici o opțiune, ce rost mai are această propagandă?

Populația nu înțelegea nimic. În ziua alegerilor s-a dus totuși la vot în număr mare. Trebuia să se ducă: după depunerea votului, în buletin li se trecea o ștampilă. Absența ștampilei din buletin însemna că titularul buletinului este dușman al poporului, a manifestat rea-voință, nu a vrut să voteze. Ce-i drept, populația – naivă – încerca să dea foile rupte, mâzgălite, pentru ca voturile să pară neclare, dar ele au fost considerate valabile și acceptate cu semnificația „da". Rezultatul a fost copleșitor. Primul act al parlamentelor astfel alese a fost cererea de includere a republicilor în Uniunea Sovietică. Această cerere a fost satisfăcută.

Unul dintre deputații nou-aleși în parlamentul lituanian era un camarad din anii mei de adolescență. Împreună cu el am străbătut cu barca zeci de kilometri pe diferite râuri din Europa, am colindat pe cărări de munte greu accesibile, am salutat împreună răsăritul de soare în văile Pădurii Negre și printre castelele de pe valea Rinului. Cu câțiva ani înainte de izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial a devenit stalinist. Deși provenea din Varșovia și prezența lui pe teritoriul statului lituanian la începutul războiului era mai mult sau mai puțin întâmplătoare, candidatura lui a fost înaintată (în contextul numărului insignifiant de comuniști în aceste țări oricine era folosit cu plăcere) și, întrucât lansarea candidaturii era echivalentă cu alegerea, el a devenit deputat. Ciudată trebuie să fi fost această experiență pentru el: să voteze încorporarea unui stat de care nu-l lega nimic în alt stat pe care-l cunoștea doar din literatura de propagandă și din statisticile oficiale. Era o noutate, cu toate că de aici înainte aveam să ne deprindem în Europa Răsăriteană cu o asemenea reprezentare a diferitelor țări de către străini care în caz de nevoie își schimbau chiar numele.

Astfel, locuitorii țărilor baltice au devenit cetățeni sovietici și au fost nevoiți să se supună normelor obligatorii pentru

ceilalți. Din punctul de vedere al autorităților, această masă umană, care de altfel trăia la un anumit nivel în comparație cu care nivelul de viață al celorlalți cetățeni din Uniune era mizer, se prezenta ca un monument din trecutul îndepărtat. Trebuia să fie educată. Închisorile s-au umplut, curând după aceea a început deportarea în masă a unor categorii de locuitori în lagăre de muncă, mine și colhozuri în străfundul Uniunii, cu precădere în regiunile polare. În anul 1941, aceste terenuri au fost ocupate de armata germană. Naziștii au trecut la uciderea categoriei de populație pe care, potrivit doctrinei lor, o considerau indezirabilă, adică a tuturor evreilor, indiferent de apartenența de clasă, vârstă sau sex. Această misiune au executat-o cu multă rigoare. Concomitent, au dus în Reich mulți muncitori recrutați cu forța. În anul 1944, țările baltice au fost ocupate din nou de Armata Roșie și Centrul a trecut la apropierea acestui spațiu de celelalte zone ale statului. Cea mai urgentă sarcină era distrugerea structurii agrare de până atunci, bazată pe gospodării bogate. Colectivizarea a întâmpinat totuși piedici serioase. Metoda „adâncirii luptei de clasă la sate", adică a valorificării antagonismelor dintre țăranii săraci și cei bogați, a dat rezultate slabe; armele numeroase rămase după război și deprinderea cu lupta de partizani au stimulat rezistența. Țăranii fugeau în păduri și formau acolo detașamente înarmate. Expediții disciplinare înconjurau satele și-i ucideau pe cei care rămâneau acasă. Acest lucru n-a făcut decât să întețească rezistența, deoarece uneori întreaga populație din satele învecinate, copii și femei, preferau să se alăture partizanilor decât să riște să fie luați ostatici. În contextul atitudinii ostile a populației s-a apelat la forma radicală, adică la prigoana în masă, încărcarea în vagoane și transportarea în spațiul nelocuit din Eurasia. Anii în care Europa Occidentală a început să cunoască pacea incertă și întreruptă de momente

de panică nu au fost pașnici pentru țările baltice. Satele ai căror locuitori fugiseră, fuseseră uciși sau deportați rămâneau pustii și devastate, vântul șuiera prin geamurile sparte și ușile smulse. „Hitlerii vin și pleacă, dar popoarele rămân" – a spus El, când era sigur de victoria asupra Germaniei. În ce privește grupurile de populație minoritare, această propoziție ar trebui schimbată mai curând cu alta: „Popoarele vin și pleacă, dar țările rămân." „Lituania va exista, dar nu vor mai exista lituanieni" – a spus în anul 1946, într-o discuție, un demnitar de la Centru.

Ce populație au pierdut aceste țări, înainte ca structura lor economică să fie adaptată, adică până în anul 1950, nu știu și cred că nimeni nu cunoaște statisticile. Un indicator ar putea fi numărul nou-veniților din zonele îndepărtate ale Uniunii, trimiși acolo prin ordin în locul autohtonilor. Procesul nu este încheiat. La sate sunt aduși colhoznici, în orașe, cadre ale administrației și familiile lor. În orașe se aude mai mult limba rusă decât estona, letona sau lituaniana. Printre autoritățile de partid și funcționarii superiori predomină numele rusești, iar dintre numele locale o parte sunt însoțite de pseudonime pentru uzul curent. Populația Uniunii trebuie să fie amestecată: numai prin topirea diferitelor naționalități „în marea rusească" se va atinge țelul, și anume o singură cultură și o singură limbă universală. Teritoriul care lega cândva statele baltice de Germania, adică zona limitrofă a Prusiei Orientale, a fost populat cu populație rusească; orașul Koenigsberg, în care s-a născut și și-a petrecut întreaga viață Kant, a fost botezat Kaliningrad și nu se deosebește de Tula sau de Samara. Din insulele așezate lângă malurile Estoniei pescarii estonieni nu mai pleacă la pescuit. Cazanul în care fierb popoarele baltice trebuie să fie ermetic închis.

Școlile și universitățile folosesc, desigur, limbile autohtone. La fel și cărțile. Distrugerea naționalităților nu este un

scop în sine. Scopul este distrugerea dușmanului de clasă. Când tinerii vor învăța în lituaniană, estonă sau letonă cum să fie buni patrioți ai Uniunii și cum să prețuiască tot ceea ce provine de la Centru, atunci limba rusă va ieși victorioasă din această confruntare și se va trece la o fază superioară a conștiinței.[1]

De unde vine motivul furiei aici? Mica lume a țărilor baltice era o lume cunoscută din tablourile de țară ale lui Brueghel. Mâini ce țin strâns paharele, mutre rumene râzând, mișcări greoaie, blajine, virtuți țărănești: hărnicie, spirit gospodăresc și prevăzător, și păcate țărănești: lăcomie, zgârcenie, permanentă grijă pentru viitor. Proletariatul nu era numeros, industria slab dezvoltată, reforma agrară împărțise țăranilor cea mai mare parte din proprietatea agricolă. De ce ar continua această stare de lucruri? Anacronismul de neiertat al culacilor trebuie să fie distrus, iar nivelul de viață, redus astfel încât să ajungă la fel cu nivelul de trai al populației din restul Uniunii. În ceea ce privește metodele drastice, până la urmă fiecare trebuie să moară cândva. Să

1. „M-am apropiat de portretul lui Stalin, l-am luat de pe perete și, așezându-l pe masă, cu fața în palme, l-am privit și m-am gândit. Ce trebuie să fac? Fața Conducătorului este totdeauna liniștită, ochii lui privesc atât de limpede, până departe. Mi se părea că această privire pătrunzătoare străpunge pereții micii mele camere și trece dincolo în spațiu, pentru a cuprinde întreg globul. Nu știu ce ar crede despre mine cineva care m-ar vedea în clipa aceasta. Dar cu fiecare cuvânt al meu, cu fiecare gest, cu fiecare picătură de sânge simțeam că în acel moment nimic nu există în întreaga lume pentru mine în afară de fața aceea dragă și scumpă. Ce trebuie să fac? «Guvernul sovietic se răfuiește cu dușmanii poporului în mod categoric...» Sunt cuvintele tale, tovarășe Stalin. Cred cu sfințenie în ele. Acum știu cum să procedez" (*Pergale / Zwyciestwo* / organ al Uniunii Scriitorilor din RSS Lituaniană, nr. 4, aprilie 1950, p. 52, citat de *Lithuanian Bulletin*, New York, nr. 7–12).

presupunem că un procent considerabil din populație ar fi distrus din cauza ciumei, și nu de incursiunile disciplinare. În momentul când recunoaștem necesitatea istorică drept un soi de ciumă, nu mai vărsăm lacrimi în legătură cu soarta victimelor. În general, ciuma sau cutremurul nu provoacă indignare. Constatăm calamitatea, punem deoparte ziarul și continuăm să mâncăm micul dejun. Fiindcă ne putem revolta numai împotriva *cuiva*. Și aici, la fel, nu este nimeni. Oamenii au săvârșit acest lucru cu deplina convingere că îndeplinesc o îndatorire istorică.

Și totuși scrisoarea pe care am avut-o într-o bună zi în mână era dureroasă. Provenea de la o familie deportată în martie 1949 dintr-una din țările baltice în Siberia și era adresată rudelor din Polonia. Familia era alcătuită din mamă și două fiice. Scrisoarea descria sec și concis muncile pe care le făceau în colhoz dincolo de Ural. Literele finale ale fiecărui rând erau ușor îngroșate și citindu-le vertical se obțineau cuvintele „sclave veșnice". Dacă o asemenea scrisoare a nimerit la mine (îl vizitasem pe omul care o primise, neștiind nimic de scrisoare), oare câte alte însemne de deznădejde mascate asemănător au ajuns la persoane care nu au făcut uz de ele, fiindcă nu puteau să facă? Și, calculând matematic, câte scrisori de acest fel au fost nescrise și câți dintre cei care ar fi putut să le scrie au murit în zonele ostile ale Nordului de foame și de epuizare, repetând aceste cuvinte fără de speranță: „sclave veșnice"?

Mama și cele două fiice, dacă mai trăiesc, aduc în acest moment apă de la fântână și mama se necăjește din cauza porției insuficiente de pâine primită drept plată. Probabil o năpădește, de asemenea, grija în legătură cu viitorul fiicelor sale. Un locuitor din New York mutat într-un sat din Congo s-ar simți mai mult sau mai puțin ca un baltic dincolo de Ural: atât de mare este diferența de curățenie, igienă și alte

mărci elementare ale civilizației. Cei care au fost acolo vor confirma că nu mint. Mama va muri, dar fiicele trebuie să rămână pentru totdeauna, pentru că din aceste deportări nu există întoarcere. Vor fi obligate să se mărite și să închidă în ele ceva de neînțeles pentru cei din jur, ceva ce nu vor fi în stare să le transmită copiilor lor care vor vorbi rușește.

Poate că nici mama, nici fiicele nu s-au remarcat prin calități deosebite. Mama mergea la biserică în fiecare duminică cu cartea groasă de rugăciuni, în timp ce acasă era îngrozitoare, manifestând o zgârcenie bolnăvicioasă. Fetelor le stătea capul doar la țoale și la dansurile de sâmbăta din poiana din părțile lor natale. Nu citeau nici o carte serioasă, le erau străine numele lui Platon și Hegel, Marx și Darwin. Cele trei femei fuseseră deportate fiindcă erau culace. Ferma lor avea circa treizeci de hectare de pământ. Profitul omenirii de pe urma vieții lor liniștite în gospodărie, în afara câtorva kilograme de brânză și unt, era minim. Se pune întrebarea: e permis sau nu e permis să distrugi trei astfel de ființe în numele unor scopuri superioare? Murti-bingiștii răspund că e permis. Creștinii și pseudocreștinii, că nu e permis. Nici unii, nici alții nu sunt pe deplin consecvenți. 90% din argumentele folosite de murti-bingiști în propaganda lor adresată maselor largi se referă la injustiție. Apelul la indignare morală este întotdeauna prezent în sloganele lor. Creștinii afirmă că nimeni nu trebuie nedreptățit, deoarece fiecare om este prețios, dar, enunțând o opinie atât de frumoasă, nu mișcă un deget pentru a-l ajuta. Nu numai că nu-i interesează soarta balticilor, dar sunt indiferenți la alte tipuri de distrugere decât prigoana și munca silnică. De exemplu, moartea spirituală a maselor largi, care ziua muncesc din greu, iar seara sunt condamnate la otrava cinematografului și a televizorului, o consideră un lucru absolut normal.

Pablo Neruda, marele poet din America Latină, provine din Chile. I-am tradus multe versuri în polonă. M-am bucurat când a reușit să fugă din țara natală înainte de a fi arestat. Pablo Neruda este comunist. Îl cred când scrie despre mizeria poporului său și-l prețuiesc pentru inima lui mare. Întrucât își scrie gândurile despre frații săi, și nu despre sine, lui Neruda îi este dată ca răsplată puterea cuvântului. Când însă opune nebuniei din lumea capitalistă viața fericită și veselă a oamenilor din Uniunea Sovietică încetez să-l mai cred. Îl cred atâta timp cât scrie despre ceea ce știe. Încetez să-l cred când începe să scrie despre ceea ce știu eu. Iată, există divergențe între adepții din Răsărit și cei din Occident. Comunistul din Vest are nevoie de viziunea secolului de aur care se realizează *deja* pe pământ. Murti-bingistul din Răsărit depune toate strădaniile pentru a consolida această viziune în mințile oamenilor, dar nu uită că aceasta este o minciună utilă. Raționamentul său este corect. Diferitele revoluții au cunoscut momente de teroare îndreptate împotriva adversarilor noii ordini. Nimeni nu-i mai plânge astăzi pe aristocrații francezi ale căror capete au căzut pe ghilotină. Revoluțiile de până acum au fost însă evenimente mărunte în comparație cu revoluția care se realizează astăzi. Ele vizau răsturnarea unei clase nu prea numeroase, care stătea de-a curmezișul aspirațiilor forțelor creatoare și artificial ținute în loc. Revoluția de astăzi nu se poate mulțumi cu teroarea de moment necesară consolidării noii puteri. Lupta de clasă durează până când baza economică pe care se poate bizui dușmanul de clasă va fi eliminată: obiectul acțiunii revoluției îl constituie milioanele de producători mici, adică țărani și meșteșugari, precum și de vânzători particulari de servicii. Permanenta rezistență din partea acestor mase, îndărătnicia din psihicul lor care se folosește de orice prilej pentru a reînvia vechile reforme economice

necesită mijloace ferme. Trebuie să mai adăugăm că revoluția a învins într-o țară înapoiată și că în orice moment, începând din anul 1917, regresul amenință fie sub forma unei descompuneri din interior, fie a intervenției armate din exterior. Se subînțelege deci că momentul terorii vechilor revoluții se întinde în cea mai mare revoluție pe zeci de ani. Iar acolo unde există teroare și mizerie, nimeni nu poate să o ducă bine. Veacul de aur aparține trecutului. Centrul a anunțat că se află în etapa socialismului realizat și tinde spre etapa următoare, adică spre comunism. Ne așteptăm deci la o nouă etapă. Momentul actual, privit de la distanță, de exemplu din anul 2950, va părea la fel de scurt cum ne par nouă anii de teroare din Marea Revoluție Franceză, iar numărul de două sute sau trei sute de milioane de victime nu va stârni un interes mai mare decât cele câteva mii de aristocrați francezi.

Să ne imaginăm o întâlnire între doi adepți convinși ai Centrului (descrierea se bazează pe observarea atentă a unor asemenea întâlniri). Unul dintre ei provine din Est. Are în spate trei ani petrecuți în închisoare și în lagărele de muncă forțată de *acolo*. Nu a clacat și nu și-a schimbat convingerile. Deși era nevinovat, considera că acolo unde se taie lemne sar așchii și că un procent mai mare sau mai mic de nevinovați printre colegii săi deținuți nu dovedește nimic: este mai bine să condamni douăzeci de nevinovați decât să eliberezi un răufăcător. Trecerea victorioasă a probei este o sursă de forță morală pentru el și de respect printre colegii de partid. El știe că țara pe care a cunoscut-o bine dinspre mașinăria ascunsă dincolo de scenă este o vale a mizeriei și a strângerii din dinți. Totuși, certitudinea necesității istorice și viziunea roadelor îndepărtate ale zilei de mâine fac ca realitatea existentă, chiar dacă va dura câteva zeci de ani, să nu i se pară deosebit de importantă. Celălalt este un comunist din

Occident. Atenția lui e îndreptată în primul rând spre ilegalitățile regimului în care trăiește. Este plin de indignare nobilă și de nostalgie după realizările care au loc *acolo* de unde vine tovarășul său. Tovarășul îl privește binevoitor și cuvintele pe care le rostește corespund exact așteptărilor. Doar uneori îi apare în ochi o sclipire de umor abia sesizabilă. E omenesc, nu putem să-i reproșăm acest lucru. Umorul este ușor dres cu zavistie. Indignarea morală și entuziasmul celuilalt sunt pentru el luxul irealizabil al comodității morale. Dacă omul care vorbește cu el ar ști, dacă ar trece prin ce a trecut el, cum ar mai arăta credința sa? Experiența a demonstrat că majoritatea acestor occidentali nu suportă o perioadă mai lungă de ședere la Centru fără să cedeze nervos. Doza este prea puternică pentru ei. Pot fi foarte utili ca misionari printre păgâni sau atunci când țara lor este ocupată de armata eliberatoare. Când nu există întoarcere, îndoielile lor interioare nu mai aduc cauzei pagube mari.

Am amintit de Neruda. Problema balticilor este de zece ori mai importantă pentru orice poet contemporan decât chestiunile referitoare la stil, metru și metaforă. Singura poezie demnă de acest nume este în prezent poezia escatologică, poezia care neagă lumea inumană de astăzi în numele marii schimbări. Cititorul caută speranța și nu e preocupat de poezia care înțelege ceea ce-l înconjoară permanent. Dacă cineva este înzestrat cu încărcătura interioară prea puțin cunoscută care poartă numele de poezie, nu se va putea opune așteptării generale și va căuta mereu, rostogolindu-se, ridicându-se, căzând iarăși și ridicându-se din nou, pentru că știe că aceasta este datoria sa. Poezia revoluționarilor se află, în general, la un nivel artistic mai ridicat decât poezia artiștilor camerali, deoarece conținutul apropiat de dorințele umane eliberează cuvintele din lanțurile modei literare trecătoare. Slăbiciunea poeziei revoluționare apare acolo unde începe

să glorifice viitorul dorit ca pe ceva realizat sau pe cale de a se realiza undeva, pe pământ. Dificultatea de a accepta o asemenea poezie nu constă în faptul că valorile „pozitive" sunt în contradicție cu însuși principiul literaturii. Dificultatea acceptării constă în faptul că, pentru a fi eficientă, poezia trebuie să se bazeze pe adevăr. Incongruența dintre cuvinte și realitate se răzbună chiar dacă autorul acționează cu bună-credință. Sentimentalismul, adică orice explorare a sentimentelor astfel încât să devină scop în sine, abstrase obiectului care le-a generat, nu conduce la o bună manieră de a scrie. Mai devreme sau mai târziu, realitatea verifică literatura. Mijloacele ingenioase, cultivate de scriitorii murti-bingiști, prin care se izolează complet de realitate ne dau de gândit. Cunosc un poet care, după pactul Molotov–Ribbentrop și după izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial, s-a aflat într-unul din orașele ocupate de Armata Roșie. Poetul trăia cu mare teamă, deoarece în oraș aveau loc numeroase arestări și dispăreau tot mai mulți dintre prietenii și cunoștințele sale. Cuprins de panică, s-a așezat la masa de lucru și de sub pana sa au ieșit poeme senine, care înfățișau binecuvântarea păcii și entuziasmul construcției socialiste. Am reținut o poezie în care lăuda „colhozurile fericite și bogate" din Ucraina sovietică. Câteva luni mai târziu, când armata germană a început invazia, populația din „colhozurile fericite și bogate" i-a întâmpinat pe nemți ca pe niște eliberatori și doar atrocitățile absurde ale ocupanților au convins-o că se înșela. Ceea ce nu este un argument împotriva regimului: câteva zeci de ani reprezintă o perioadă educativă prea scurtă. În schimb, este un argument împotriva versurilor poetului.

Dualitatea standardelor etice aplicate realității din afara Imperiului și dintre granițele sale face imposibilă o literatură onestă. Raționamentul dialectic poate fi absolut în ordine,

dar arta nu se naște din raționament dialectic: ea se inspiră din straturi mai adânci, primare, așezate în om de-a lungul generațiilor. Acest lucru s-ar putea să nu le convină guvernanților-filozofi care ar dori să vadă o literatură pur dialectică, hrănită cu înțelegerea proceselor istorice. Totuși ceea ce apreciază ei drept literatură este doar o aparență a acesteia. Sentimentele reprimate otrăvesc întreaga operă și-i conferă un luciu de obiect fabricat. Acest luciu îl previne pe receptor: atenție, producție în serie. Cele mai nobile cuvinte au în acest caz aerul rigid al unui ornament funebru.

Să presupunem că acceptăm necesitatea terorii în vremuri de revoluție și că balticii, ca grup antirevoluționar, trebuie să fie distruși într-un anumit grad. Dar apare îndată îndoiala dacă se poate pune semnul egalității între teroarea temporară, improvizată, și teroarea care durează vreme îndelungată. Nu se știe dacă, privind întâmplările din secolul nostru din perspectiva mileniilor, cineva va recunoaște drept fenomene identice ghilotina și deportările grupurilor minorităților naționale practicate de-a lungul a câteva zeci de ani. Elementul timpului schimbă calitatea faptelor. Teroarea practicată multă vreme necesită un aparat permanent și capătă caracterul durabil al unei instituții. Cei deportați pot dori să evadeze. Rudele celor deportați nu sunt nicidecum încântate și este indicat să fie incluse pe lista următoare. Familiile rudelor sunt un element nesigur și pot fi ținute în frâu numai prin teama că le așteaptă aceeași soartă. Întrucât lucrează fără tragere de inimă, fiind mai degrabă indiferenți la profitul care nu se îndreaptă spre buzunarele lor, țăranii făcuți cu forța muncitori în colhozuri nu pot fi mobilizați decât cu ajutorul fricii. Teama este, de altfel, pentru societăți un liant cunoscut de multă vreme. În economia liberal-capitalistă teama în fața lipsei de bani, a pierderii locului de muncă, a coborârii cu o treaptă mai jos pe scara socială îl determină

pe om la eforturi. Aici apare însă teama *goală*. Într-un oraș capitalist care numără o sută de mii de oameni, zece mii pot cunoaște, de exemplu, teama de șomaj. Această teamă li se înfățișează ca o situație individuală, tragică, din cauza indiferenței și a insensibilității celor din jur. Dar dacă o sută de mii de oameni trăiesc permanent cu teamă, ei creează o aură colectivă care atârnă deasupra orașului ca un nor uriaș. Aurul îl alienează pe om de sine însuși, pervertindu-l. Teama goală așezată în locul capitalului îl alienează pe om într-un mod la fel de eficient, dacă nu chiar mai eficient.

Împotriva instalării sentimentului de teamă sunt prevăzute mijloace concrete: educarea omului nou pentru care munca ar înceta să mai fie un blestem al lui Adam și ar deveni o sursă de bucurie și de mândrie. Revistele, cărțile, filmul și radioul au ca obiectiv atât transformarea omului, cât și stârnirea urii față de dușmanii care ar zădărnici această transformare. Pe măsură ce omul va învăța să-și îndeplinească obligațiile față de societate în mod voluntar și cu bucurie, dozele de teamă vor fi diminuate. Așa se va naște până la urmă omul liber.

Dacă se va naște prin folosirea metodelor aplicate e o chestiune de credință. Dacă totul în lume este supus rațional legilor cognoscibile, dacă libertatea nu este altceva decât înțelegerea acestei necesități generale raționale, dacă omul este capabil să atingă deplina conștiință pentru care ceea ce e necesar și ceea ce trebuie să vrei reprezintă unul și același lucru, atunci noua societate liberă este posibilă în viitor. În acest sens, comunistul care a petrecut trei ani în închisori și lagăre de muncă silnică era liber, deoarece considera mijloacele folosite față de el și cei asemănători lui drept raționale și necesare. Tot în acest sens au dreptate scriitorii din democrațiile populare când afirmă că omul liber s-a născut deja, iar acesta este omul sovietic. Dacă însă conștiința divină nu

este accesibilă omului (pentru divinitate nu există opțiune, deoarece acela care vede totul clar nu trebuie să aleagă), totdeauna o parte a oamenilor va face o alegere greșită din punctul de vedere al filozofilor guvernanți, iar slăbirea sentimentului de teamă ar putea antrena revolta. Teama vizibilă va fi deci la fel de puțin înclinată spre o abdicare benevolă ca și capitalul. Un tânăr din Moscova, născut și educat în noul regim, se află pe un drum greșit când alege să-l citească pe Dostoievski, care a rezolvat o dilemă asemănătoare în mod pesimist.

Există însă problema balticilor. Felul în care s-a acționat față de ei nu este nicidecum o cruzime nechibzuită. Soarta lor este exact la fel ca a celorlalte popoare care locuiesc între granițele Uniunii. Nu există motive ca ei să fie tratați altfel. Caracterul deosebit al cazului constă în faptul că ei au fost incluși brusc și că nu erau deloc pregătiți pentru noile condiții, întrucât nu trecuseră prin nici un fel de stadii intermediare. În plus, se aflau pe o treaptă de civilizație mult mai avansată decât restul cetățenilor și, nefiind slavi, au dificultăți în învățarea limbii ruse (am văzut într-un film sovietic o micuță estoniană recitând versuri de Pușkin; pronunția ei era tare caraghioasă). Neîndoielnic, deosebirile dintre naționalități sunt aici o serioasă problemă.

În momentul obținerii victoriei și al realizării socialismului pe întregul glob, popoarele vor înceta treptat să mai existe; se va crea o singură limbă universală, care, așa cum spune El, nu va fi nici rusa, nici germana, nici engleza, ci mai curând un amalgam din mai multe limbi. Se poate preconiza că înainte de a se realiza acest lucru pe spații considerabile ale globului va fi acceptată limba rusă, care, de altfel, va constitui ulterior baza noii limbi universale (se spune că franceza a fost limba feudalismului, engleza, a capitalismului, iar rusa este limba socialismului). Existența popoarelor nu admite o argumentare rațională, în schimb, în faza actuală,

trebuie să ținem seama de ea ca de un fapt. Este indicată sprijinirea dezvoltării culturilor naționale, dar numai în măsura în care pregătesc trecerea la faza următoare. Trebuie susținut ceea ce apropie cultural poporul respectiv de poporul rus. De asemenea, merită să fie susținut tot ceea ce favorizează întărirea sistemului. În domeniul științific, popoarele pot chiar fi stimulate să se întreacă între ele, cu condiția de a respecta prioritatea științei ruse (într-una din democrațiile populare un grup de savanți au fost sfătuiți discret să nu publice rezultatele activității lor științifice, deoarece acele rezultate erau prea bune și puteau lăsa impresia că intră în competiție cu știința rusă în domeniul respectiv). Trebuie să avem permanent în fața ochilor scopul îndepărtat, cu alte cuvinte, contopirea popoarelor într-un tot. Naționalismul poate fi definit ca o convingere potrivit căreia cultura națională constă în „conținut național în formă națională", în timp ce, se știe, conținutul culturilor naționale a fost până acum un conținut de clasă. Antonimul naționalismului este formula „cultură națională în formă, socialistă în conținut"; întrucât poporul rus a făcut revoluția și a stabilit modelele de cultură socialistă apelând la realizările sale, naționalismul poate fi definit concis drept antirusism. Micile grupuri naționale, dacă sunt bolnave de antirusism, pot fi lichidate în întregime (de exemplu, din peninsula Crimeea a putut fi deportat cu succes întreg poporul tătarilor). În ceea ce privește popoarele mai mari, procesul de luptă împotriva antirusismului este eșalonat pe etape mai lungi. În Ucraina pot fi notate succese considerabile. Tot mai mulți scriitori ucraineni tineri se mută la Moscova și scriu în rusă. Poeții și criticii ucraineni care doreau să creeze o literatură ucraineană *distinctă* nu mai trăiesc. Nu mai trăiesc nici actorii care erau mândri de teatrul național și merseseră mult prea departe, dorind să concureze cu

teatrul rusesc. În țările baltice lucrurile sunt pe drumul cel bun. În ceea ce privește democrațiile populare, se aplică altă schemă, iar programul de lungă durată, realizat cu succes, reprezintă o modificare a experienței întreprinse mai demult.

Sarcina este dificilă, deoarece fiecare popor este împovărat de propriul trecut și înclinat să considere drept proprie cultura claselor posedante – de exemplu popoarele baltice, cultura culacilor lor. Ei opun această cultură culturii ruse. Dar cum pot fi ele comparate! Poporul rus este un popor mare; el a purtat la sânul său revoluția, așa cum poartă mama fătul. Numai un blasfemator dorește să compare trecutul său, încărcat de cea mai mare realizare din istorie, cu trecutul popoarelor care au fost eliberate de poporul rus. Poporul rus este izbăvitorul lumii.

Nu se comit nici un fel de atrocități. Sunt uciși cei care trebuie uciși, sunt torturați cei de la care trebuie să fie dobândite mărturii, sunt deportate grupurile care trebuie să fie deportate. Dacă dispar ușor cei transmutați în condiții care le sunt străine este vina climei, a muncii grele și a hranei insuficiente, iar acest lucru nu poate fi schimbat în etapa actuală. Este greu să ceri de la o țară care poartă pe umerii săi o misiune atât de mare să-i aprovizioneze pe deținuți așa cum îi aprovizionează Anglia pe soldații săi. Probabil că n-ar mai muri atât de repede, dar munca lor ar înceta să mai fie rentabilă. De altfel, înainte ca mâncarea să ajungă la deținuți, ar fi furată de administrația lagărelor. Totul se va schimba atunci când va crește nivelul de trai. Atunci și deținuților le va fi mai bine.

Argumentul de mai sus nu este lipsit de o previziune demnă de admirație. Popoarele din Europa Centrală și de Est erau naționaliste până la nebunie și gata să se masacreze reciproc numai pentru a obține de la vecinul lor o fâșie de pământ. Astăzi ele văd cât de nechibzuite au fost (ceea ce,

de altfel, probabil nu le-ar împiedica să-și sară la gât reciproc dacă ar dispărea controlul de la Centru). Sub guvernarea Centrului acceptă concesii reciproce: polonezii și-au cedat teritoriile din est, germanii au acceptat linia de pe Oder și Neisse, cehii și ungurii nu mai manifestă pretenții față de Ucraina subcarpatică. În republici dispare problema minorităților, toate preluând modelul unitar economic și cultural de la Centru; lucrul care îi mai deosebește încă e limba. Cu greu ar putea fi negată justețea marelui plan.

Singurul necaz este pacientul care se smulge și țipă. În *Madame Bovary*, Flaubert descrie o operație *pied bot* făcută de doctorul Bovary. Acest medic de țară, asociat cu prietenul său, farmacistul Homais, a decis să-l trateze pe un bărbat șchiop de la hanul din localitate. După multă trudă, l-au convins să se supună intervenției. Doctorul Bovary s-a înconjurat de manuale de medicină și, la recomandarea lui, s-a construit o carcasă din lemn în greutate de opt livre, prevăzută cu cârlige de metal, șuruburi și dispozitive din piele. Operația a reușit, după care piciorul a fost fixat în carcasă. „Cinste lor! De trei ori cinste! – exclama ziarul local. – Nu e cazul oare să strigăm că orbii vor vedea, surzii vor auzi și ologii vor merge? Dar ceea ce fanatismul făgăduia odinioară aleșilor săi, știința săvârșește acum pentru toți oamenii!"* Din păcate, după cinci zile, a început să se întâmple ceva rău cu pacientul. Urla de durere. S-a deschis carcasa și s-a constatat că piciorul era umflat și plin de ulcerații. Cei doi prieteni au considerat că a fost strânsă prea slab în șuruburi. Au fost strânse șuruburile. Cu toate acestea, pacientul se simțea din ce în ce mai rău. Medicul din orășelul vecin a constatat cangrena și a amputat piciorul.

* Flaubert, *Doamna Bovary*, trad. de Demostene Botez, Univers, București, 1979, p. 221 (*N.t.*)

Desigur, Flaubert era răutăcios, persiflând cultul pentru progres al domnului Homais. Aceasta nu înseamnă nicidecum că operațiile efectuate de medici buni nu reușesc. Dar rămâne totdeauna îndoiala dacă medicul cu care avem de a face este un medic bun.

„Totul este, de fapt, plictisitor – mi-a spus un demnitar dintr-o țară a democrației populare. Am văzut cum se întâmplă în Rusia. Etapele sunt dinainte fixate și se succedă cu precizie matematică. Singurul lucru interesant este felul cum reacționează materialul uman."

Materialul uman pare a avea o trăsătură deosebită: nu-i place când este considerat doar material uman. Sentimentul că trebuie să te supui integral demersurilor stabilite la Centru și că nu ai nici o influență asupra unor schimbări ușor de explicat logic *ex post*, dar totdeauna surprinzătoare, este greu de suportat pentru materialul uman.

În multe cazuri, sistemul parlamentar poate fi o ficțiune, asigurând puterea totdeauna acelorași grupări sociale. Totuși, posibilitatea de a merge la urne și de a depune votul împotriva cuiva are valoarea unui tonic înviorător. De asemenea, participarea la manifestații îndreptate împotriva vreunui ministru, acțiunile greviste sau lectura presei din opoziție oferă clipe de descărcare emoțională foarte necesare. Mândria națională poate fi un sentiment absurd, dar mândria cocoșului care se plimbă printre găini în propria ogradă, nu mai puțin absurdă, este biologic utilă. Mijloacele de acțiune asupra maselor, folosite de Centrul care guvernează, trebuie să fie atribuite înțelegerii motivelor psihologice; defilări masive, steaguri, portrete ale conducătorilor; propagandă în timpul alegerilor care din punctul de vedere al unei minți sănătoase înseamnă risipirea banilor, căci există doar o singură listă, iar rezultatul este cunoscut dinainte; manifestații de exprimare a urii față de dușmani. De asemenea, mândria națională

este luată în considerație: în slujba ei se înalță drapelele naționale, zilnic se comunică informații despre realizările economice și culturale ale țării, despre noile clădiri, școli, căi ferate și realizarea cu succes a planurilor de producție. Acțiunea este eficientă datorită repetării aceloraşi lozinci. Lipsește însă un element imperceptibil și materialul uman este chinuit de sentimentul *ficțiunii*. Nimic nu este *spontan*. În propria muncă profesională poți ajunge la mândrie justificată. Când mergi mai departe însă, totul este hotărât. Chiar a doua zi, de undeva de sus poate pica o hotărâre care înlătură întreg guvernul, modifică frontierele țării sau poate apărea un ordin prin care trebuie să-i urăști pe cei pe care până mai ieri îi considerai prieteni. Motivele de mândrie națională sunt vădit insuficiente, de vreme ce starea de spirit a estonilor, lituanienilor, letonilor, polonezilor, cehilor, ungurilor, românilor și bulgarilor justifică supoziția că doar teama îi reține de la distrugerea oricărui rus care, în mod naiv, le-ar cădea în mână; s-ar putea crede că nici cadrele de partid din aceste țări nu și-ar refuza o plăcere atât de mare. Putem deplânge înapoierea acestor popoare și exprima speranța că educația socialistă va schimba lucrurile. Dar nu trebuie să închidem ochii în fața realității neplăcute. Ceea ce e mai rău, supoziții similare ar putea fi făcute despre popoare educate cu multă răbdare și cu mult timp în urmă.

Includerea țărilor baltice în Uniune poate părea un incident fără importanță pentru un locuitor din Chile sau Mexic. Altceva înseamnă pentru milioanele de oameni din democrațiile populare. De mai mulți ani ei se gândesc la această faptă a marii puteri, găsind o analogie doar în politica statelor coloniale. Dacă marea Uniune este federație și poate absorbi un număr arbitrar de republici, cândva va trebui să vină rândul altor țări. Dacă ce s-a întâmplat acolo după includere este *prefigurarea* lucrurilor care vor urma, trebuie

să ne așteptăm la deportări în masă și la popularea orașelor și satelor cu oameni aduși din străfundurile continentului eurasiatic. În conștiința cetățenilor din țările despre care propaganda spune cu plăcere că sunt suverane, un asemenea moment se înfățișează ca Judecata de Apoi. Includerea țărilor baltice a devenit un serios factor psihologic. Făcându-și calculul zilnic al cuvintelor și faptelor, cetățeanul le măsoară nu numai prin prisma utilității lor arbitrare, ci și prin felul în care vor fi ele considerate în viitor, în acea zi decisivă.

Prietenul meu care m-a prevenit de mânia lui Zeus este filozof. Își petrece viața printre cărți și știe că, indiferent de tremurul materialului uman, nu-i vor lipsi frumoasele ediții ale lui Lucrețiu tipărite la Moscova. Cu cât Marea Construcție se va înălța mai mult, cu atât vor fi mai multe ediții ale clasicilor, iar omul înțelept, care disprețuiește biata literatură contemporană, va avea parte totdeauna de multă desfătare de pe urma istoriei filozofiei, a vechilor scriitori și a complicatelor – dar pasionantelor – studii despre materialismul dialectic. În esență, pentru un filozof nu poate fi nimic mai bun decât să trăiască într-o țară guvernată de oameni în comparație cu care președinți, regi și premieri ai erei trecute erau doar niște improvizatori. În fiecare zi este preocupat de munca intelectuală, iar când se întâlnește cu oameni asemănători lui, știe că aceștia sunt învățați care nu-și irosesc timpul, alimentându-se ca și el de la sursele dialecticii. Întâlnirile acestor oameni nu au nimic comun cu divagațiile sterile și arbitrare ale inteligheției. Acestea sunt întâlniri ale oamenilor de știință din domeniul construcției sociale. Prietenul meu nu crede în „filozofie". Omul este un animal social, iar gândirea lui, reflectarea mișcării materiei. Căutătorii de adevăr sunt niște neserioși, demni de dispreț cu atât mai mult cu cât încearcă să conteste faptul că ceea ce gândesc ar fi doar o reflectare a proceselor istorice. Ei sunt reacționari,

căci servesc interese ostile proletariatului care, ridicându-se ca o necesitate inevitabilă, a creat singura metodă justă, și anume metoda materialismului dialectic. Victoria Uniunii Sovietice este la fel de sigură ca înmugurirea copacilor primăvara. Omul care a înțeles necesitatea este fericit și liber, deoarece dincolo de înțelegerea necesității orice altă libertate este o iluzie. Prietenul meu crede că aceia care suferă în noul regim sunt singuri de vină. Oamenii care constituie obiectul deportărilor și arestărilor sunt niște proști și nu trebuie să-i plângem. Povara trecutului este atât de mare, încât sunt incapabili să înțeleagă legile dezvoltării. Dacă le-ar fi înțeles, nu li s-ar fi întâmplat nimic rău și viața lor ar fi fost creatoare și senină.

Prietenul meu mă plăcea pentru că văzuse în mine o mare repulsie față de burghezie, adică față de mentalitatea tâmpă și confuză pentru care nu există imagini clar conturate ale fenomenelor surprinse în mișcare. Nu greșea atribuindu-mi o flacără interioară care mi-a pricinuit toată viața suferințe. Totdeauna am tânjit după un om care să fie tare, curat și pur, dar, privindu-l pe om așa cum este, mi-am întors privirea dinspre mine, fiindcă semănam cu el. Toată poezia mea era *respingere* și dispreț față de mine și de ceilalți pentru că se bucurau de ceea ce nu era demn de bucurie, iubeau ceea ce nu era demn de iubire, sufereau de ceea ce nu era demn de durere. Oare prin aceasta nu aparțineam noilor constructori ai lumii care au viziunea omului înzestrat cu o puritate supraumană? Eram cu siguranță un „bun păgân", căci înverșunarea mea era înverșunarea bolșevicilor. Pretutindeni în afara țărilor care realizează omul nou a trebuit să mă simt fără cămin.

Dețineam germenii unei adevărate fericiri. În Varșovia reconstruită în urma distrugerilor din timpul războiului aș fi lucrat în acord cu legile Istoriei, îndreptându-mi privirea în viitorul îndepărtat. L-aș fi tradus pe Shakespeare – câtă

desfătare să înfrângi rezistența limbii și să găsești propoziții la fel de concise ca în original! Aș fi făcut cercetări marxiste despre istoria Angliei din secolul al XVI-lea. Aș fi ajuns, probabil, profesor la universitate. Din când în când aș fi publicat versuri care să ateste atașamentul meu față de revoluție și de dascălii ei. Ocupându-mă de dialectică și trăind în cercurile filozofilor, aș fi putut de altfel să nu iau în serios eforturile scriitorilor, muzicienilor și pictorilor, știind că arta creată de ei este proastă și nu există altă soluție. Aș fi ascultat Bach și i-aș fi citit pe Swift sau pe Flaubert.

Și totuși l-am dezamăgit pe prietenul meu. Ceea ce m-a determinat să fac acest lucru este pentru mine însumi greu de lămurit. Dacă aș ști, aș fi un înțelept și aș putea deveni pe drept cuvânt dascăl al filozofilor. Cred că motivele mele subconștiente mă trimit mult înapoi, la o întâmplare pe care o voi descrie. În peregrinările mele de la începutul celui de al Doilea Război Mondial mi s-a întâmplat să mă aflu, pentru scurt timp, ce-i drept, în Uniunea Sovietică. Așteptam trenul într-o stație într-un oraș mare din Ucraina. Era o clădire uriașă. Pereții erau acoperiți cu portrete și pancarde de o urâțenie indescriptibilă. Mulțimea densă în cojoace, uniforme, căciuli cu urechi și basmale de lână umplea fiecare spațiu liber, bătătorind stratul gros de noroi de pe jos. Treptele de marmură erau pline de oameni sărmani care dormeau; picioarele goale le ieșeau de sub zdrențe, cu toate că era iarnă. Deasupra lor megafoanele emiteau lozinci propagandistice. Trecând, m-am oprit, izbit deodată de ceva. Lângă un perete se afla o familie de țărani: soț, soție și doi copii. Stăteau pe coșuri și pe traiste. Soția își hrănea copilul mai mic, iar soțul – cu față smeadă și zbârcită, cu mustăți negre lăsate în jos – turna ceai din ceainic în cană și-i dădea fiului mai mare. Vorbeau între ei cu voce joasă în polonă. I-am privit îndelung și deodată am simțit că pe obraji mi se preling lacrimi. Și

faptul că din toată mulțimea mi-am îndreptat atenția asupra lor, și emoția mea bruscă erau determinate de *felul lor de a fi* absolut diferit. Era o familie de oameni ca o insulă într-o mulțime căreia îi lipsea ceva din umanitatea obișnuită, simplă. Gestul mâinii care toarnă ceai, felul atent și delicat de a întinde copilului cana, cuvintele grijulii, pe care mai curând le intuiam din mișcarea buzelor, particularitatea lor, prezența lor distinctă în mulțime, iată ce m-a șocat. Am înțeles atunci, timp de câteva secunde, ceva care a dispărut imediat.

Țăranii polonezi nu se aflau, desigur, pe culmi ale dezvoltării civilizației. S-ar fi putut ca aceia pe care i-am privit să fi fost analfabeți. Prietenul meu ar fi spus cu siguranță că sunt niște proști scârboși, urât mirositori, care trebuie să fie învățați să gândească. Dar sămânța care s-a păstrat în ei, în baltici sau în cehi s-a putut păstra fiindcă nu au fost supuși niciodată tratamentului după metoda domnului Homais. Nu sunt sigur dacă grija cu care femeile baltice își îngrijeau grădinile, superstițiile țărăncilor poloneze care adună tot soiul de ierburi cu putere magică, farfuria goală de pe masă pusă pentru drumețul din seara de ajun nu sunt virtuți care pot fi dezvoltate și dacă acoperirea semințelor cu pietre nu duce la rezultate despre care ar trebui să fie întrebate femeile germane supraviețuitoare anului 1945 la Berlin. Pentru cercurile în care se învârte prietenul meu, presupunerea că omul este o enigmă ar suna ca o insultă revoltătoare. Vor totuși să dăltuiască un om nou – însă așa cum dăltuiește sculptorul forma din blocul de piatră, dând la o parte ce este inutil. Mi se pare că se înșală. Că știința lor, cu toată perfecțiunea ei, este insuficientă și că legea vieții și a morții pe care o dețin în mâinile lor reprezintă o uzurpare.

Fiind de partea bâiguielii și a mormăielii prin care se exprimă tânguirile neputincioase și tulburătoare ale oamenilor, puteam umbla pe covorul moale al locuinței, într-un

cartier al privilegiaților, delectându-mă cu Shakespeare? În locul mâinii prin care curge sângele fierbinte de la inimă până la degetele care țin condeiul, mi s-ar fi dat proteza excelentă a dialecticii. Știind că în om există lumină, n-aș fi putut niciodată tinde spre această lumină, pentru că această lumină nu este, după cum cred, echivalentă cu conștiința socialistă și ea sălășluiește și în cei proști, în călugări, în țăranii care se feresc de munca obștească și în culaci. Știind că în om există crimă, n-aș fi putut să o arăt cu degetul, pentru că, așa cum crede prietenul meu, ea este opera Istoriei, și nu a oamenilor. Să trecem sub tăcere, fără a putea să le uităm, crimele trecute, sutele de mii de polonezi deportați în anii 1940–1941, pe cei împușcați sau înecați în vasele de pe Oceanul Înghețat. Trebuie să învățăm să iertăm. Mă refer la crimele care sunt și care vor mai fi. Și totdeauna în numele omului nou, minunat, și totdeauna în sunetele orchestrei, printre cântece, strigătele megafoanelor și declamațiile poemelor optimiste.

Acum sunt fără de cămin. O pedeapsă justă. Dar poate m-am născut ca prin gura mea să vorbească „sclavii veșnici"? De ce m-aș cruța pe mine prea mult și de ce, pentru a mă afla în antologiile poeților polonezi clasici, publicate de editura de stat, ar trebui să renunț la ceea ce reprezintă, probabil, singura chemare a poetului? Prietenul meu acceptă forța nemijlocită, dându-i diferite denumiri. Ne-am despărțit. Nu mă interesează dacă m-am situat de partea viitorilor învingători sau învinși. Știu un singur lucru: dacă prietenul meu se va hrăni cu fructele dulci ale victoriei, planeta Pământ va fi gospodărită planificat sute de ani, dar vai de cei care vor trăi să vadă acest lucru. Dorm acum în patul lor sau se dedau unor distracții cretine și, într-adevăr, prin orice faptă a lor se străduiesc să fie demni de distrugere. Numai că ceea ce îi va distruge nu va degaja în ei omul liber. Dacă prietenul meu va

avea posibilitatea să se convingă că forța pe care a admirat-o n-a fost o necesitate, planeta noastră va intra într-o perioadă de războaie crâncene și de revoluții sângeroase, dar căutarea nu se va încheia și speranța va fi păstrată.

Marele poet al Americii Latine, Pablo Neruda, n-are decât să lupte pentru poporul său. Dar greșește atunci când consideră că toate glasurile care ajung până la el din Europa Centrală și de Est sunt simptome ale naționalismelor desuete și un țipăt al reacțiunii nedreptățite. Ochii care au văzut nu trebuie să fie închiși, mâinile care au atins nu trebuie să uite când țin condeiul. Să fie bun și să permită unor scriitori din Europa Centrală și de Est să se ocupe de problemele care sunt departe de ceea ce îl doare pe el.

Când mă voi afla, cum spune prietenul meu din Varșovia, în fața lui Zeus (indiferent că voi dispărea prin moarte naturală sau atins de sentința Istoriei), voi putea să mă justific. Mulți oameni și-au petrecut viața colecționând timbre poștale, monede antice sau cultivând soiuri rare de lalele. Sunt sigur că, deși erau preocupări amuzante și inutile, Zeus s-a arătat binevoitor dacă în aceste preocupări ei și-au pus întreaga lor pasiune. Îi voi spune: „Nu este vina mea că m-ai creat poet și mi-ai dat darul de a vedea concomitent ce se întâmplă în Nebraska și la Praga, în țările baltice și pe țărmurile Oceanului Înghețat. Am simțit că, dacă nu voi face nimic cu acest dar, versurile mele vor fi pentru mine serbede, iar gloria, dizgrațioasă. Iartă-mă." Și poate că Zeus, care nu i-a considerat idioți pe colecționarii de monede antice și pe cultivatorii de lalele, mă va ierta.

Czesław Miłosz – poet, traducător, eseist, romancier, laureat al Premiului Nobel în anul 1980 – s-a născut la 30 iunie 1911, la Szetejnie, în apropierea râului Niewiaża de pe teritoriul de astăzi al Lituaniei. Tatăl, Aleksander Miłosz, a fost inginer, absolvent al Facultății de Drumuri și Poduri din Riga. Aleksander Miłosz a obținut primul loc de muncă la Krasnoiarsk, unde s-a mutat cu familia în jurul anului 1913, revenind în Lituania în anul 1918.

Inițial, Czesław Miłosz a studiat cu învățători particulari. În 1920 a început să frecventeze gimnaziul „Zygmunt August" din Vilnius. În anii 1929–1934 a studiat la Universitatea Stefan Batory din Vilnius, mai întâi vreme de câteva săptămâni la facultatea de polonistică, iar apoi la cea de drept. În acest răstimp, familia Miłosz s-a mutat de la Vilnius la Suwałki. Miłosz își petrecea vacanțele cu familia la Krasnogród (de la numele acestei localități provine titlul revistei de astăzi consacrate culturii limitrofe).

Czesław Miłosz a debutat ca poet în revista *Alma Mater Vilniensis*, iar prima sa carte a fost placheta intitulată *Poem despre timpul încremenit*, 1933. În această perioadă, Miłosz era fondatorul și figura reprezentativă a grupului literar Żagary (Surcele). În 1934, Miłosz a primit pentru creația literară premiul Uniunii Scriitorilor din Vilnius. În 1936 a publicat volumul *Trei ierni* (ediția a II-a, Londra, 1986).

În anii 1931 și 1934–1935 a obținut o bursă de studii la Paris. Din anul 1936 a lucrat la postul de radio polonez din Vilnius, iar din 1937, la cel din Varșovia. În timpul ocupației germane a locuit la Varșovia, unde a lucrat, printre altele, la bibliotecă și a întreținut legături cu mediul literar și teatral. În anul 1940, sub pseudonimul Jan Syruć (Syruć era numele de familie al bunicii din partea mamei), a publicat culegerea de poezii *Versuri*, iar în 1942, antologia *Cântecul independent*. În același an a publicat traducerea eseului lui J. Maritain *Pe căile eșecului*, o critică a colaborașionismului și o laudă a generalului de Gaulle.

După înăbușirea insurecției de la Varșovia, Miłosz a părăsit orașul, împreună cu soția, și după mai multe peripeții și-a găsit adăpost la Goszyce lângă Cracovia, în casa lui Jerzy Turowicz, iar ulterior s-a mutat la Cracovia.

După război, Miłosz a publicat volumul de poezii *Salvare* și numeroase articole literare și publicistice în presa națională (printre altele în *Twórczość*, în a cărei redacție a fost un timp membru, în *Nowiny Literackie* și în alte reviste). În 1946, datorită sprijinului acordat de Jerzy Putrament (coleg din Vilnius), Jerzy Borejsza (fondatorul și primul președinte al Editurii Czytelnik) și Zygmunt Modzelewski (ministru de Externe) a plecat în SUA, în misiune diplomatică: mai întâi a lucrat la consulatul din New York, iar apoi la ambasada polonă din Washington. A cunoscut în acest timp mulți poeți americani contemporani, a tradus mult și și-a scris propriile opere. Dintre cele mai importante opere din această perioadă face parte *Tratatul moral*, publicat în *Twórczość*, 1948, nr. 4.

În anul 1949, Miłosz s-a aflat în Polonia, apoi a plecat pentru scurt timp în Franța, iar când a revenit în Polonia autoritățile comuniste n-au vrut să-i mai dea drumul din țară. A primit pașaport datorită sprijinului ministrului Modzelewski și la începutul anului 1951 a plecat la Paris, de unde a hotărât să nu se mai întoarcă. În februarie 1951, a intervenit pentru azil politic la guvernul francez. Timp de câțiva ani a

fost despărțit de familie. Din lipsă de bani, Miłosz nu a putut să-și aducă în Franța soția aflată în SUA, el însuși neprimind viză americană, deoarece era suspectat de comunism.

În același timp, în Polonia, scriitorii inspirați de partidul comunist, printre care Antoni Słonimski, Kazimierz Brandys (autorul povestirii *Înainte de a fi uitat*, îndreptată împotriva lui Miłosz), Jarosław Iwaszkiewicz, l-au acuzat pe Miłosz-emigrantul de „trădarea" comunismului.

În schimb, de criptocomunism îl acuza grupul emigranților polonezi, care, după sosirea lui Miłosz la Paris și apariția articolelor sale din *Kultura* (1951), au publicat o serie de articole agresive la adresa scriitorului. Despre așa-zisul „caz Miłosz" au scris atunci, printre alții, Zygmunt Zaremba, Juliusz Mieroszewski, Sergiusz Piasecki, Andrzej Bobkowski, Józef Czapski, Maria Czapska, Jerzy Giedroyc, Wacław Iwaniuk, Józef Mackiewicz, Melchior Wańkowicz, Stanisław Vincenz, Kazimierz Zamorski.

Inițial, Miłosz a locuit la sediul revistei *Kultura*, la Maisons-Laffitte, lângă Paris. A creat atunci *Gândirea captivă*, scris în 1951 și publicat în 1953, romanul *Cucerirea puterii*, scris în 1952, publicat în 1953 și volumul de versuri *Lumina zilei* (1953). *Gândirea captivă* și *Cucerirea puterii* au fost repede traduse și i-au adus lui Miłosz recunoașterea internațională. Datorită popularității și excelentelor recenzii la aceste opere Miłosz a primit în 1959 din partea câtorva universități americane propunerea de a ține cursuri. În anul 1960 a plecat la Berkeley pentru prelegeri (ca *visiting lecturer*), iar după câteva luni a primit titlul de profesor. Până astăzi, scriitorul își are domiciliul stabil la Berkeley.

După sosirea în SUA, Miłosz a ținut cursuri de literaturi slave. Din experiența profesorului universitar a rezultat mai târziu *Istoria literaturii polone*, 1969.

Concomitent, Miłosz a continuat să-și scrie opera proprie. În 1955 a publicat romanul *Valea Issei*, iar curând după aceea

volumele succesive de versuri: *Tratat poetic* (1957), *Regele Popiel și alte poezii* (1962), *Gucio fermecat* (1965), *Orașul fără nume* (1969), *Unde răsare soarele și unde asfințește* (1974), *Cronici* (1987, 1988), *Mărturia poeziei. Șase prelegeri despre maladiile secolului nostru* (1982), *Imnul perlei* (1983), *Pământ necuprins* (1984), *Alte împrejurimi* (1991).

În eseistica lui Miłosz cele mai importante realizări sunt: *Continente* (1958), *Europa natală* (1959), *Un om printre scorpioni. Studiu despre Stanisław Brzozowski* (1962), *Privind dinspre golful San Francisco* (1969), *Obligații particulare* (1972), *Ținutul Ulro* (1977), *Grădina științelor* (1979), *Începând cu străzile mele* (1985), *Anul vânătorului* (1990), *Căutarea patriei* (1992).

Selecția publicisticii lui Miłosz din anii 1931–1983 a apărut, în afara cenzurii, în volumul *Căutări* (1985).

Poezii ale lui Miłosz au fost publicate în multe culegeri și antologii, la fel ca și traduceri ale sale din multe limbi, cuprinzând atât poezie, proză, eseuri, cât și *Biblia*, tradusă din greacă și ebraică (printre altele, *Extrase din cărți utile*, 1994; *Haiku*, *Cartea lui Iov*, *Apocalipsa după Sf. Ioan*).

Gândirea captivă a fost scrisă de Czesław Miłosz pentru cititorul occidental. Scopul cărții era de a descrie fenomenul de sprijinire a sistemului stalinist de către intelectualii din Europa de Est. Tema o constituie „convertirea la marxism" sau fascinația intelectualilor față de ideologia comunistă, fenomen numit de Miłosz „mușcătura hegeliană". Sursa de inspirație pentru Miłosz a fost romanul lui Stanisław Ignacy Witkiewicz *Nesațul* (1930), din care a preluat ideea „tabletelor Murti-Bing" distribuite de adepții „noii credințe" aduse din Răsărit. Witkacy, cum mai era numit Witkiewicz, fascina generația lui Miłosz prin viziunea pesimistă și catastrofică asupra istoriei, viziune care părea să se îndeplinească întocmai după anul 1939.

Cartea lui Miłosz a dobândit de la început un mare ecou internațional, iar poetul însuși a fost considerat un expert în problemele comunismului, lucru pe care nu și l-a dorit niciodată.

Cele mai serioase discuții le-au avut cu Miłosz în emigrație Witold Gombrowicz (în *Jurnal*) și Gustaw Herling-Grudziński (în *Jurnalul scris noaptea*). Ambii au recunoscut că *Gândirea captivă* este o operă care atestă talentul deosebit al autorului și o remarcabilă realizare intelectuală. Ambii i-au disputat însă tezele. Gombrowicz considera că Miłosz este prea cufundat în istoricitate și luptă cu comunismul „pe terenul său" Miłosz i-a răspuns lui Gombrowicz că este o iluzie credința în posibilitatea eliberării de propria istoricitate. În schimb, Herling-Grudziński a considerat că interpretarea acceptării comunismului de către intelectuali este la Miłosz supraintelectualizată și din această cauză neadevărată, deoarece nu ia în considerare factori ca teroarea stalinistă și frica. Miłosz a recunoscut rațiunea acestui amendament, dar a subliniat că lucrarea sa nu se referă la comportamentul întregii societăți, și nici al întregii intelectualități din Europa de Est, ci doar la o elită intelectuală restrânsă din fiecare țară, care la scară internațională constituie totuși o grupă foarte numeroasă.

Gândirea captivă a devenit curând una dintre cele mai renumite lucrări despre intelectualitatea din sistemul stalinist. A fost tradusă foarte repede în franceză (Miłosz a fost cotraducător), engleză, germană, italiană, spaniolă și în multe alte limbi. S-au pronunțat în legătură cu ea nu numai scriitori, ci și sociologi și filozofi, printre alții remarcabilul gânditor german Karl Jaspers, ale cărui consemnări au devenit prefața la ediția germană și la cea franceză.

Timp de mai multe decenii cartea lui Miłosz a constituit în Polonia o lectură pentru cei inițiați – de altfel ca și celelalte opere ale marelui poet. În pofida inaccesibilității în librării

și biblioteci și a interdicțiilor cenzurii, titlul ei a funcționat ca o aluzie perfect înțeleasă, ca și titlul celei mai cunoscute cărți a lui George Orwell – *1984*.

Gândirea captivă ajungea clandestin în Polonia, atât în edițiile originale ale Institutului Literar de la Paris, cât și în ediții miniaturale. În așa-numitul „al doilea circuit" (*drugi obieg*), numai în anii 1979–1986 au apărut cel puțin douăsprezece ediții ale acestei cărți.

Geniul neîndoielnic al cărții lui Miłosz rezidă în chiar titlul ei. Expresia „gândire captivă" („intelect înrobit") a pătruns în limba uzuală – ca multe alte expresii create de Miłosz – și a devenit cea mai cunoscută definire a gândirii subordonate ideologiei comuniste. Este caracteristic faptul că revista apărută în SUA în anii '80 cuprinzând informații referitoare la opoziția politică din Europa de Est trimitea prin titlul său (*Uncaptive Minds*) tocmai la titlul cărții lui Miłosz.

Odată cu trecerea timpului *Gândirea captivă* a devenit o lectură obligatorie pentru toți cei care priveau critic sistemul comunist – pentru câteva generații de intelectuali care au cunoscut direct comunismul, dobândise caracteristicile unui „cult"

La prima lectură, superficială, *Gândirea captivă* poate părea o carte politică; de altfel așa a fost calificată și așa funcționează până astăzi în rândul majorității cititorilor, spre insatisfacția autorului. Or, în primul rând aceasta este o carte literară, în care figurile scriitorilor concreți sunt generalizări metaforice ale unor cazuri supraindividuale. Ca atare nu merită să descifrăm cine anume se ascunde dincolo de pseudonimele Alfa, Beta, Gamma sau Delta, de vreme ce autorul însuși n-a făcut acest lucru. Desigur, modelul lor inițial l-au constituit oameni concreți, dar Miłosz nu a scris o carte despre un cerc de cunoscuți. *Gândirea captivă* este un remarcabil tratat literar: vorbește mai mult despre psihologia omului decât despre politică, mai mult despre caractere decât despre ideologie, în el se găsește mai multă filozofie și

istoriozofie decât o cronică istorică a anilor stalinişti. Merită, aşadar, să citim această operă ca pe un eseu, o poveste, o parabolă sau chiar ca pe un roman. Este o carte despre sufletul uman, despre pasiuni şi ambiţii, mistificare şi adevăr, despre cruzimea istoriei şi a erorilor comediei umane. De asemenea, despre manipularea cinică exercitată asupra limbajului, conceptelor, sentimentelor, valorilor şi oamenilor. În sensul său cel mai profund, *Gândirea captivă* este un tratat moral camuflat: cititorilor occidentali le explică mentalitatea intelectualilor est-europeni din perioada stalinistă, iar autorului însuşi îi permite să-şi descarce resturile de otravă ale doctrinei smintite.

Nimeni înainte şi după Miłosz nu a arătat atât de exact, din interior, în ce a constat infestarea comunistă a nihilismului în rândurile oamenilor liberi, în rândurile elitei intelectuale. Sursa acestei patologii – repetă Miłosz teza lui Witkacy – a fost boala sufletului indivizilor. Corespunzător susţinută de bandiţii politici, ea a devenit un monstru ucigător. Această diagnoză metaforică este confirmată astăzi de toate studiile privitoare la geneza şi istoria totalitarismului european şi extraeuropean.

Fără creaţia lui Czesław Miłosz este greu să ne imaginăm poezia polonă contemporană, proza, eseistica sau istoria literaturii. În general, şi privind lucrurile în modul cel mai concis: fără lectura scrierilor şi enunţurilor lui Czesław Miłosz nu ne putem imagina viaţa polonă intelectuală din ultimii şaizeci de ani.

De la începutul anilor '30, când a debutat ca poet, publicist şi traducător, şi până astăzi, Miłosz este mereu prezent în viaţa spirituală a intelectualităţii polone. Citit şi comentat, adorat şi hulit, fascinant şi respins, Miłosz oferă neîncetat prin textele sale stimuli estetici şi teme de dezbateri private şi publice.

Lista acestor teme – alcătuită cronologic sau ierarhic – este lungă și crește mereu.

Așadar, pe scurt: ce anume îi datorăm lui Miłosz – scriitorului și intelectualului?

Educat la Vilnius – în perioada interbelică un oraș multietnic, cu mai multe limbi și culturi –, Miłosz este până astăzi unul dintre cei mai serioși martori ai acelei epoci, având o viziune profundă asupra trecutului. Această experiență culturală și istorică transpare în toate formele enunțului său: poezie, proză, eseuri sau publicistică.

În primul rând este vorba de experiența diversității unor culturi care se contopeau în noi entități fertile.

În al doilea rând, de experiența diversității destinelor umane înscrise în sisteme politice, medii lingvistice, grupuri etnice și religioase diferite.

În al treilea rând, de experiența specificului civilizației din spațiul limitrof și periferic pe care îl reprezenta Vilnius față de Varșovia în perioada celei de a Doua Republici.

În al patrulea rând este vorba de receptarea influenței permanente a istoriei asupra prezentului, de perceperea intuitiv-profetică a fragilității formelor politic-administrative de atunci, asupra cărora – așa cum spunea remarcabilul eseist Jerzy Stempowski – istoria secolului nostru „a dat drumul din lanț" demonilor iresponsabili.

Toate aceste tipuri de experiență i-au creat lui Miłosz o sensibilitate intelectuală alergică la variatele forme de colectivism spiritual, care transformă chiar și cele mai frumoase idei în ideologii, deformând viața indivizilor și a societății.

Așadar, perioada interbelică stă la baza aversiunii violente pe care Miłosz a căpătat-o față de naționalismul ce transformă patriotismul înflăcărat într-o ură la fel de înflăcărată față de străini, iar cuvântul popor, în bastonul și boxul grupurilor fostei Tabere Național-Radicale (ONR).

Tot din perioada interbelică provine aversiunea lui Miłosz față de clericalismul vieții sociale și mai ales al politicii; aceasta nu numai fiindcă religia, susținută de forța puterii administrative, deformează funcționarea statului, ci în primul rând fiindcă slăbește – iar uneori distruge de-a dreptul – dimensiunea metafizică a trăirii religioase. Nu trebuie să uităm că Miłosz, critic al clericalismului, este unul dintre cei mai profunzi poeți și gânditori religioși din întreaga cultură polonă. Traducerea Bibliei, eseurile despre religiozitatea la romantici și la scriitorii ruși sau comentariile creației lui Simone Weil reprezintă exemple suficiente în acest sens.

Miłosz are darul rar de a transforma experiența individuală, personală, într-o experiență socială, supraindividuală, în experiența unei generații. Cel mai bun exemplu îl constituie flirtul său de câțiva ani cu puterea comunistă la sfârșitul anilor '40, care – după despărțirea de această logodnică – a dat naștere uneia dintre cele mai cunoscute cărți pe tema sprijinului acordat stalinismului de către intelectualii din Europa Centrală. Până astăzi, așa cum am amintit, orice discuție serioasă despre sursele spirituale ale sovietizării în țările din Europa de Est începe tocmai de la această carte.

Prin creația sa Miłosz a inițiat mult mai multe discuții de acest fel. A abordat nu numai probleme politice și sociale, ci în primul rând probleme esențiale ale culturii și conștiinței contemporane. A analizat conflictele dintre libertate și totalitarism, gândirea anistorică și istorism, sensibilitatea ateistă și cea religioasă și, în primul rând, istoria încâlcită a utopiilor din secolul XX.

Atent la diferitele ispite ale gândirii totalitare, la sloganuri, stereotipuri patriotice, religioase și ideologice, decenii la rând Miłosz a fost unul dintre puținii individualiști în cultura polonă. A dovedit acest lucru nu numai prin propria creație, dar și prin neobișnuita capacitate de a dialoga cu scriitori absolut diferiți de el, cum ar fi de exemplu Witold

Gombrowicz, Stanisław Vincenz, Stanisław Ignacy Witkiewicz, Aleksander Wat, Józef Mackiewicz, Wisława Szymborska, Anna Świrszczyńska și cu autori mai tineri: Stanisław Barańczak, Adam Zagajewski, Bronisław Maj sau, ulterior, Tomasz Tryzna, așadar cu scriitori cărora le-a consacrat analize și interpretări originale.

Miłosz a fost unul dintre primii scriitori care în anii '30 au redat literaturii legătura – întreruptă în deceniul anterior – dintre estetică și reflecțiile politice și istorice. Sensibil la diferitele specii și genuri artistice, la concepte filozofice și idei sociale, sceptic față de canoanele și criteriile artistice supratemporale, Miłosz realizează de-a lungul deceniilor contopirea deosebită dintre tradiție și modernitate, sparge frontierele vechilor genuri și creează forme noi.

Miłosz percepe totdeauna literatura, arta și cultura în general ca element integral al vieții sociale, element care evoluează laolaltă cu schimbările conștiinței, ale formelor de comunicare, precum și cu schimbările variatelor componente ale civilizației.

Cu ani în urmă, tocmai Miłosz – poetul care știa să separe lucrurile universale de cele arbitrare – a introdus primul în conștiința intelectuală polonă problema culturii de masă.

Tocmai Miłosz – poetul cândva avangardist – ne-a învățat scepticismul față de deziderateleor modernității superficial concepute. A îmbogățit sensibilitatea intelectualității polone prin neobișnuitul său simț al istoriei și înțelegerea lucrurilor trecute, a perisabilității timpului, a neputinței simțurilor și conceptelor în fața fenomenelor naturii și a concreteței fiecărei clipe existențiale.

Aproape o jumătate de veac – a plecat de la Varșovia în anul 1951 –, Miłosz a fost scriitor în emigrație, rupt de izvorul viu al limbii polone. Și tocmai Miłosz-emigrantul a reușit să introducă în polonă multe expresii și formule de care ne folosim în fiecare zi. „Gândirea captivă", „valea Issei", „ți-

nutul Ulro", „cucerirea puterii", „obligații particulare", „Europa natală" și zeci de alte determinări sau aforisme din tratatele „poetic" și „moral" au devenit „cuvinte-metaforă" în limbajul intelectualității polone. Nu e de mirare deci că Miłosz a fost întâmpinat mai mult decât triumfal când, în 1980, a sosit în Polonia pentru prima dată de la plecarea sa în anul 1951.

În prezent, câteva luni pe an poetul locuiește la Cracovia, fiind cetățean de onoare al orașului.

Pentru intelectualitatea poloneză Czesław Miłosz este de mai mulți ani o autoritate proeminentă în probleme literare și estetice, poetice și politice, în probleme de istoria ideilor și în chestiuni care țin de viața publică. Este recunoscut ca autoritate cu atât mai mult cu cât îi displace maniera oficială și solemnă, cu cât își dezvăluie ambivalența în multe probleme, chiar propriile erori, greșeli sau „păcate", cum spune singur, săvârșite în creația și în biografia sa.

Bogăția creației lui Miłosz intimidează prin dimensiune: realizările poetului și traducătorului, ale eseistului și publicistului, ale interpretului și comentatorului reprezintă în sine un monument de talent și de erudiție, de știință și de înțelepciune.

Despre Miłosz se poate spune ceea ce a scris el însuși referitor la filozoful francez din secolul al XVII-lea Blaise Pascal: „Când suntem întrebați dacă l-am citit, răspunsul trebuie să fie totdeauna negativ, indiferent de câte ori ne-am aplecat deasupra paginilor sale."

Włodzimierz Bolecki

1996

Am avut un prieten care-și începea ziua cu o lungă plimbare prin piața de idei a omenirii. Își propusese, cu o tenacitate programată și socotind că asta e suprema îndatorire a omului, *să înțeleagă lumea cu mintea lui*.

Dar cum poți alege, după ce ai vizitat o bună parte din tarabele culturii, exact acele idei care, strânse într-un ghem al minții, te fac să ajungi la o înțelegere care e mai aproape de adevăr decât de o erudiție găunoasă sau de o năroadă bătaie de câmpi?

Iată alegerea editurii Humanitas: 12 titluri care răspund obligației morale de a înțelege lumea curățind în prealabil mintea care judecă de prejudecățile ei, dar deopotrivă de patimile sufletului și de trufiile eului. Am vrut să împărtășesc cu cititorii iluzia că am putea alcătui, cu vremea, în astfel de miniserii, o bibliotecă ideală care ne-ar putea scuti (sau vindeca) de rătăciri, fanatisme și prostie.

GABRIEL LIICEANU

Czesław Miłosz a ilustrat, cu splendidă clarviziune, condiția precară a omului în această lume dominată de conflicte.

Motivația juriului, Premiul Nobel

O carte de căpătâi pentru înțelegerea totalitarismului.

The New York Times Book Review

Un document esențial al literaturii antitotalitare, o lucrare demistificatoare, o incursiune în universul magiei exercitate de doctrina comunistă asupra atâtor intelectuali din însângeratul și absurdul secol XX.

VLADIMIR TISMĂNEANU